

Zavod za školstvo
Crne Gore

SLAVICA VUJOVIĆ
ANĐA BACKOVIĆ

Razvoj socijalnih i emocionalnih vještina u osnovnoj školi

Moje vrijednosti i vrline

VODIČ KROZ PREDMETNE PROGRAME

Podgorica, 2018.

Zavod za školstvo
Crne Gore

SLAVICA VUJOVIĆ
ANĐA BACKOVIĆ

Razvoj socijalnih i emocionalnih vještina u osnovnoj školi

Moje vrijednosti i vrline

VODIČ KROZ PREDMETNE PROGRAME

Podgorica, 2018.

Razvoj socijalnih i emocionalnih vještina u osnovnoj školi

Moje vrijednosti i vrline

VODIČ KROZ PREDMETNE PROGRAME

Autorke:

Slavica Vujović, Anđa Backović

Izdavač:

UNICEF Crna Gora

Urednica:

Nađa Durković

Lektura i korektura:

Sanja Mijušković

Fotografije:

UNICEF Crna Gora / Duško Miljanić

Dizajn i priprema za štampu:

IMPULS studio

Štampa:

AP Print, Podgorica

Tiraž:

300 primjeraka

Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-582-11-1
COBISS.CG-ID 36617488

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
-----------------	---

1. PRISTUPI U RAZVOJU SOCIJALNIH I EMOCIONALNIH VJEŠTINA UČENIKA	11
--	----

2. KAKO U OKVIRU REDOVNE NASTAVE OSNAŽIVATI SOCIJALNE I EMOCIONALNE VJEŠTINE UČENIKA	13
--	----

2.1. KLIMA U UČIONICI	13
-----------------------------	----

■ Kako se prepoznaje dobra klima u učionici	13
---	----

■ Strategije za stvaranje dobre klime u učionici	15
--	----

2.2. NASTAVNIK/NASTAVNICA JE MODEL	19
--	----

2.3. METODE NASTAVE/UČENJA	21
----------------------------------	----

3. VASPITAVAMO DOK PODUČAVAMO – VODIČ KROZ PREDMETNE PROGRAME	23
---	----

3.1. MATEMATIKA	24
-----------------------	----

■ Vaspitni potencijal nastave matematike	24
--	----

■ Izvodi iz predmetnog programa	27
---------------------------------------	----

■ Ideje za aktivnosti na časovima	28
---	----

3.2. CRNOGORSKI – SRPSKI, BOSANSKI, HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST	31
--	----

■ Vaspitni potencijal nastave maternjeg jezika	31
--	----

■ Izvodi iz predmetnog programa	34
---------------------------------------	----

■ Ideje za aktivnosti na časovima	36
---	----

3.3. STRANI JEZICI	40
■ Vaspitni potencijal nastave stranih jezika	40
■ Izvodi iz predmetnih programa	40
■ Ideje za aktivnosti na časovima	41
3.4. PRIRODNE NAUKE	43
■ Vaspitni potencijal nastave prirodnih nauka	43
■ Izvodi iz predmetnog programa Priroda	45
■ Ideje za aktivnosti na časovima	45
■ Izvodi iz predmetnog programa Biologija	46
■ Ideje za aktivnosti na časovima	46
■ Izvodi iz predmetnog programa Fizika	47
■ Izvodi iz predmetnog programa Hemija	48
■ Ideje za aktivnosti na časovima fizike i hemije	49
3.5. DRUŠTVENE NAUKE	52
■ Vaspitni potencijal nastave društvenih nauka	52
■ Izvodi iz predmetnog programa Priroda i društvo	53
■ Izvodi iz predmetnog programa Poznavanje društva	54
■ Ideje za aktivnosti na časovima	56
■ Izvodi iz predmetnog programa Istorija	59
■ Ideje za aktivnosti na časovima	59
■ Izvodi iz predmetnog programa Geografija	62
■ Ideje za aktivnosti na časovima	62
3.6. FIZIČKO VASPITANJE	64
■ Vaspitni potencijal nastave fizičkog vaspitanja	64
■ Izvodi iz predmetnog programa Fizičko vaspitanje	65
■ Ideje za aktivnosti na časovima	65
3.7. MUZIČKA KULTURA	68
■ Vaspitni potencijal nastave muzičke kulture	68
■ Izvodi iz predmetnog programa Muzička kultura	68
■ Ideje za aktivnosti na časovima	69

3.8. LIKOVNA KULTURA	72
■ Vaspitni potencijal nastave likovne kulture	72
■ Izvodi iz predmetnog programa Likovna kultura	73
■ Ideje za aktivnosti na časovima	73
3.9. INFORMATIKA SA TEHNIKOM	74
■ Vaspitni potencijal nastave informatike sa tehnikom	74
■ Izvodi iz predmetnog programa Informatika sa tehnikom	76
■ Ideje za aktivnosti na časovima	76
3.10. IZBORNI PREDMETI I RAZVOJ SOCIO-EMOCIONALNIH VJEŠTINA	78
■ Ideje za aktivnosti na časovima	83

4. VRIJEDNOSTI, VRLINE I VJEŠTINE NA DJELU 85

4.1. AKCIJE UČENIKA U ŠKOLI I ZAJEDNICI	85
■ Primjeri akcija	86

5. PRILOZI 91

LITERATURA 103

PREDGOVOR

Učenje kao saznavni, socijalni i emocionalni proces

Savremena istraživanja kod nas (Pešikan i Lalović, 2015)¹ i u svijetu (Yoder, 2014)² ukazuju na to da među nastavnicima, kreatorima obrazovne politike i istraživačima postoji opšta saglasnost da:

- nastavnici i nastavnice³ značajno utiču na to kakva će ličnost učenik/učenica postati, a ne samo na ono što će naučiti;*
- nastava uspješnog nastavnika/ nastavnice podstiče sve aspekte razvoja djeteta;*
- kad nastavnici pridaju važnost ličnosti i karakteru djeteta, učenici i učenice⁴ shvataju da su njihovo znanje i ličnost vrijedni;*
- učenici najbolje uče kad se osjećaju prihvaćenim, podržanim i sigurnim.*

Posljednjih decenija se na globalnom nivou sve jasnije ukazuje na dominaciju obrazovnih i zanemarivanje vaspitnih ciljeva škole. To se dešava u kontekstu snažnih, brzih i često teško predvidivih socijalnih, ekonomskih i političkih promjena koje su obilježile početak 21. vijeka. Prepoznato je da su tradicionalni sistemi vrijednosti u krizi. S druge strane, za demokratski razvoj društva i zdrav razvoj generacija koje se pripremaju da uskoro preuzmu odgovorne uloge na ličnom, profesionalnom i društvenom

planu neophodni su novi i stabilni sistemi vrijednosti. Zasnovan na tradicionalnoj ulozi škole kao vaspitno-obrazovne ustanove i osnažen savremenim naučnim saznanjima o značaju ranih podsticaja za razvoj ličnosti i karakternih osobina, program *Moje vrijednosti i vrline* polazi od sljedećih osnovnih principa:

- Ljudske vrline su u osnovi razvoja pojedinca i društva;
- vrline koje čine dobar karakter pojedinca mogu se učiti i podučavati;
- škola, nastavnici i roditelji ključni su za razvoj poželjnih osobina i ponašanja učenika.

Ključne kompetencije za 21. vijek

Ključne kompetencije za 21. vijek predstavljaju kombinaciju znanja, vještina i stavova potrebnih mladima kako bi se razvijali i kvalitetnije živjeli, uspješno zapošljavali i razvijali karijeru, bili aktivno i konstruktivno uključeni u društvene procese. One jasno ukazuju na vaspitne ciljeve, odnosno na socijalne i emocionalne vještine (saradnja, motivacija, istrajnost, etičnost, preduzimljivost, kreativnost...) koje treba razvijati (Evropska komisija, 2012).⁵

Zamišljen kao svojevrsna dopuna i potpora *Priručniku za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi*, ovaj vodič treba da doprinese uspješnom korišćenju potencijala redovne nastave u vaspitne svrhe. On će vam pomoći da u predmetnim programima i realnoj nastavi lakše i jasnije prepoznajete vaspitne potencijale, tj.

1 Dostupno i na: https://www.unicef.org/montenegro/UNICEF_-_Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf.

2 Dostupno i na: <https://gtlcenter.org/sites/default/files/TeachingtheWholeChild.pdf>.

3 U daljem tekstu: nastavnici.

4 U daljem tekstu: učenici.

5 Studija EK Razvijanje ključnih kompetencija u europskim školama dostupna je i na: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/145HR.pdf.

one segmente koji su pogodni za ostvarivanje vaspitnih ciljeva.

Vodič sadrži tri cjeline. U prvoj su izloženi savremeni pristupi u razvoju socijalnih i emocionalnih vještina učenika. Druga cjelina daje repertoar mogućnosti za razvoj njihovih vrlina i vrijednosti u okviru redovne nastave (ambijent, klima u učionici, nastavne metode, nastavnik/ nastavnica kao model), dok je treća usredsređena na vaspitne potencijale nastavnih predmeta, bliže određujući kako to nastavnici *vaspitavaju dok obrazuju*.

Treba, međutim, imati na umu: koliko god pogodnih sadržaja u predmetnim programima prepoznali, željene ciljeve ostvarićete jedino ako nastava u cjelini bude postavljena tako da podržava ovaj pristup. Potrebno je da sve što se dešava u toku nastave i van nastave, dakle, u cjelokupnom životu škole, bude osmišljeno i planirano na način koji podstiče razvoj vrijednosti i vrlina učenika. Tom cilju služi i *Priručnik za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi*, koji sadrži radionice na temu osam odabranih socio-emocionalnih vještina, kao i Vodič koji je pred vama. Ovaj komplet će vam pomoći da u redovnoj nastavi ili kroz vannastavne aktivnosti razvijate vještine učenika, počev od prvog pa do devetog razreda osnovne škole.

Iako tokom cijelog školovanja uče o vrijednostima i pred sobom imaju brojne vrijednosne modele, za djecu je nastavnik/nastavnica dominantan model, posebno u ranijim periodima školovanja. U toku nastave ostvaruju se brojne i raznovrsne socijalne interakcije, a poruke koje svojim ponašanjem šalje djeci prate ih nerijetko cijeloga života. Stoga je naša namjera bila da ovaj vodič ne bude samo lista onih ciljeva, ishoda i sadržaja nastavnih predmeta koji otvaraju mogućnosti za vaspitno djelovanje, već i da omogući šire sagledavanje vaše uloge u razvijanju socijalnih i emocionalnih vještina učenika.

U poglavlja koja slijede upoznate se s osnovnim pristupima u razvijanju vrijednosti, vrlina i vještina, tj. socijalnih i emocionalnih vještina (SEV) učenika, kao i s preporukama za uspješan rad na tom polju.

One se odnose na:

- razvijanje i održavanje podsticajne klime u školi i u učionici;
- efikasno učenje po modelu;
- korišćenje odgovarajućih nastavnih metoda i tehnika;
- korišćenje vaspitnog potencijala svakog školskog predmeta;
- razvoj etosa škole koji podstiče učenike da djeluju u skladu s vrlinama koje razvijaju.

Planirano i sveobuhvatno

Škola je zaista posvećena razvoju vrlina i vrijednosti učenika, kada:

- *razumije da sve što se dešava u školi utiče na razvoj poželjnih osobina učenika i da je to zadatak svih u školi;*
- *promišljeno i detaljno planira načine na koje će podržati razvoj vrijednosti, vrlina i vještina učenika – ne podrazumijeva da će se to desiti samo od sebe ili spontano;*
- *svaki segment života i rada škole i svi učesnici u tom procesu predstavljaju mogućnosti za razvoj ličnosti učenika: nastavnik/nastavnica, nastavni program, nastava i učenje, vannastavni programi, ocjenjivanje i praćenje, rukovođenje školom, partnerstvo s roditeljima i lokalnom zajednicom;*
- *pojedinačni programi za razvoj vrijednosti i vrlina učenika, koliko god bili dobri, samo su prvi korak; oni su tek otvorena vrata za sveobuhvatni pristup koji objedinjuje sve aspekte školskog života stavljajući ih u funkciju razvoja socijalnih i emocionalnih vještina učenika;*
- *napredovanje učenika se prati i analizira, a to služi za planiranje mjera za poboljšanje napretka.*

1. PRISTUPI U RAZVOJU SOCIJALNIH I EMOCIONALNIH VJEŠTINA UČENIKA

Možemo postaviti pitanja, kao kriterijum za bilo koji predmet koji se predaje u osnovnoj školi: kad je u potpunosti razvijen, da li je on vrijedan da ga zna jedna odrasla osoba, te da li znanje tog predmeta na dječjem uzrastu čini dijete boljom odraslom osobom? Ako je odgovor na oba pitanja negativan ili dvosmislen, onda je taj materijal samo višak u kurikulumu.

Džerom S. Bruner, Proces obrazovanja (1977)⁶

Obrazovanje i vaspitanje komplementarni su procesi – obrazovanje je podjednako intelektualni i sazajni, kao i socijalni, emotivni, etički proces u razvoju pojedinca. Danas se na globalnom nivou, pa tako i kod nas, često čuju pitanja poput: *Ko danas vaspitava? Da li ta uloga dominantno pripada porodici i sve brojnijim i uticajnijim medijima? Da li su vaspitni uticaji škole sasvim potisnuti?* Ove dileme reflektuju realnu krizu vaspitne uloge škole. Ipak, ohrabruje činjenica da se širom svijeta javljaju inicijative za prevladavanje te krize – gotovo da možemo govoriti o globalnom pokretu za osnaživanje škole – te da postoje brojni programi koji pokazuju djelotvornost na ovom planu.

Mnoga istraživanja u svijetu i kod nas (Pešikan i Lalović, 2015) pokazuju da se, uprkos krizi, i nastavnici i škola u cjelini u velikoj mjeri identifikuju sa sopstvenom vaspitnom ulogom, ali da postoje i brojne dileme u vezi s načinima da se na tom polju ostvare što bolji rezultati. Mogu se čuti i stavovi da škola ne treba da vaspitava, da je to obaveza porodice. Pritom se prenebregava činjenica da škola, i kad se čini da „ne vaspitava“, i kad nema svjesne, planirane namjere da to čini – neminovno ostvaruje vaspitni uticaj. Učenicima šaljemo vaspitne poruke i uzori smo im, čak i kad pokušavamo da to izbjegnemo – to je stanovište

s kojeg se razmatra uticaj škole na vaspitanje. Uprkos različitim prigovorima i sumnjama, škola je snažan vaspitni agens, ili, kako bi Dž. S. Bruner rekao (1977), najvažniji predmet u školi jeste škola.

Da li (dovoljno) vaspitavamo učenike?

Prema ocjenama nastavnika i roditelja (Pešikan i Lalović, 2015), naša škola je prosječno uspješna u ostvarivanju svoje vaspitne uloge. Nastavnici predmetne nastave nešto su bolje ocijenili efikasnost škole u vaspitanju djece nego nastavnici razredne nastave. Nastavnici razredne nastave više se bave učenicima, njihovom ličnošću i učenjem, s njima imaju toplije i prisnije odnose, dok su predmetni nastavnici više orijentisani na sadržaj nastavnog predmeta koji predaju. Možda se time može objasniti nalaz – nastavnici razredne nastave posvećeniji su vaspitnim efektima nastave/učenja, pa su time i kritičniji u ocjeni vaspitne uspješnosti škole.

U opsežnoj savremenoj literaturi o razvoju socijalnih i emocionalnih vještina (SEV) djece i mladih u školskim uslovima, prevladava mišljenje da se ostvarivanju tih ciljeva može pristupiti na više načina.

⁶ Prevod citata: Anđa Backović. Dostupno i na: http://edci770.pbworks.com/w/file/45494576/Bruner_Processes_of_Education.pdf.

Ovdje ćemo ukratko izložiti dva vodeća pristupa u razvoju SEV učenika: implicitni i eksplicitni.

Zagovornici *implicitnog pristupa* polaze od toga da sve što je vezano za školu – počev od najopštijih ciljeva obrazovanja, preko ciljeva programa, etosa, misije i vizije škole, klime u školi i učionici, interakcija i komunikacija u školi, pa do položaja učenika u nastavi i njihove uloge u školi – ima svoju vaspitnu funkciju, tj. razvija ličnost i karakter učenika. Ovaj pristup počiva na viševjekovnom iskustvu koje pokazuje da sam boravak u školi, sa svim iskustvima koja on sobom nosi (emocionalnim, socijalnim, saznavnim), oblikuje razvoj učenika. Zašto ovaj pristup nije dovoljan? Ako se vaspitni potencijal škole podrazumijeva (*Škola svakako vaspitava!*), to može dovesti do slabljenja svijesti o njenoj vaspitnoj ulozi, a time i do zanemarivanja stalnog praćenja i unapređivanja te uloge.

EksPLICITNI pristup više je usmjeren na ciljano planiranje vaspitnih uticaja na ličnost učenika. Nije dovoljno da djeca, često „između redova“, hvataju brojne poruke i uticaje iz školske sredine; ovi se uticaji mogu i moraju planirati. Kao i sve što se dešava u školi, tako i svaki pojedinačni predmet ima svoj i poseban vaspitni potencijal. Stoga je u *svim* programima neophodno identifikovati mjesta koja su pogodna za planirani razvoj SEV učenika i tome prilagoditi nastavne metode i tehnike, što uključuje i položaj učenika u procesu nastave i učenja. Eksplicitni pristup oslanja se na snažan potencijal redovne nastave, ali i vannastavnih aktivnosti (posebni programi, radionice; školske akcije; rad u zajednici; saradnja s porodicom).

Ova dva pristupa međusobno se ne isključuju – naprotiv, samo njihovim sinhronizovanim planiranjem i djelovanjem može se snažno podstaći razvoj SEV učenika i osnažiti integritet školske zajednice u cjelini.

Kad je riječ o načinima planskog podučavanja djece socijalnim i emocionalnim vještinama, otvara se lepeza različitih aktivnosti:

- pojedinačni časovi/radionice/programi koji su osmišljeni s ciljem razvijanja SEV učenika;

- nastavne prakse kao što su saradničko učenje, istraživanja, projekti;
- integrisanje SEV u ciljeve redovne nastave svih nastavnih programa;
- razvoj SEV kao inicijativa koja se sprovodi na nivou cijele škole i kojom se stvara optimalna školska klima za učenje;
- saradnja s porodicom i akcije u lokalnoj zajednici kojima se promoviše višestruki značaj socio-emocionalnih vještina učenika – za njihovo dalje školovanje, život, rad i odgovorno učešće u društvenim procesima.

Važno za znanje i važno za ličnost

Kad nastavnici, osim znanja, ističu socijalnu, emocionalnu, karakternu, moralnu dimenziju svog predmeta, oni učenicima šalju jasnu poruku: ovaj predmet je važan ne samo zbog znanja koje dobijate, nego i zbog vaše ličnosti. Takav pristup čini da učenici o svom učenju misle na nov, složeniji, vredniji način, da bolje razumiju zašto je dobar ljudski karakter važan za život i rad, da nauče „jezik vrlina“, da o njima promišljaju i budu motivisaniji da u skladu s njima i djeluju.

2. KAKO U OKVIRU REDOVNE NASTAVE OSNAŽIVATI SOCIJALNE I EMOCIONALNE VJEŠTINE UČENIKA

Došao sam do zaključka da je veliki učitelj ujedno i veliki umjetnik. Moguće je da je podučavanje najveća umjetnost s obzirom na to da se bavi ljudskim umom i duhom.⁷

Džon Štajnbek

2.1 KLIMA U UČIONICI

Kako se prepoznaje dobra klima u učionici

Klima u školi postala je prioritet jer učenici najbolje savladavaju materiju u pozitivnom okruženju, u učionici koja neguje njihove socijalne, emocionalne i kognitivne vještine (Schaps, Battistich & Solomon, 2004, navedeno u Yoder, 2014).⁸ Klima u učionici, u svom najširem značenju, obuhvata saznavne, socijalne, emocionalne i fizičke uslove u kojim učenici uče (Amborse et. al., 2010).⁹

Klima nije konstanta; ona se stalno kreira, razvija, mijenja. Različiti aspekti klime u stalnoj su i dinamičnoj interakciji sa faktorima razvoja učenika, stvarajući na taj način široku mrežu uticaja na učenje i postignuća svakog učenika i učenice.

Neposredno iskustvo jednog nastavnika i psihologa bliže nam određuje značenje klime u učionici i centralno mjesto koje u njoj pripada nastavniku/nastavnici: *Došao sam do zastrašujućeg zaključka da sam ja odlučujući element u učionici. Moj lični pristup stvara*

klimu. Moje dnevno raspoloženje stvara vrijeme. Kao učitelj, ja posjedujem ogromnu snagu da učinim dječji život jednim ili radosnim. Mogu biti alat za torturu ili instrument inspiracije. Mogu poniziti, oraspoložiti, povrijediti ili izliječiti. U svim situacijama, moj odgovor odlučuje da li će kriza eskalirati ili ne i dijete humanizovati ili ne (Ginott, 1975).¹⁰

Učenje kao odnos

Čak i podučavanje u oblasti košarke, porodične ekonomije, tenisa, slikanja prstima, gimnastike, skulpture ili seksualnog obrazovanja može biti dosadno i neprivlačno ukoliko nastavnik razvije takve odnose u kojima učenici osjećaju da su zanemareni, da im se ne vjeruje, da su neshvaćeni, odbačeni, poniženi ili kritički procjenjivani (Gordon, 1998).

Nastavnici ne mogu u potpunosti kontrolisati sve što se dešava u učionici, niti mogu predvidjeti sve što se u njoj može desiti. Ipak, oni imaju najveću moć kontrole, pa time i najveću odgovornost za stvaranje i održavanje konstruktivne klime u učionici.

⁷ Prevod: Anđa Backović. Dostupno na: https://www.brainyquote.com/quotes/john_steinbeck_122146.

⁸ Prevod: T. Jurlina. Dostupno i na: <https://gtlcenter.org/sites/default/files/TeachingtheWholeChild.pdf>.

⁹ Navedeno prema: <https://www.cte.cornell.edu/teaching-ideas/building-inclusive-classrooms/classroom-climate.html>.

¹⁰ Haim Gino je nastavnik, dječji psiholog i psihoterapeut, edukator, pisac. Osim citiranog djela, njegovi najpoznatiji radovi su *Between Parent and Child* (1965, Macmillan) i *Between Parent and Teenager* (1967, Macmillan). Izvor citata: <https://www.osce.org/bs/bih/119014?download=true>.

Kao pokazatelje dobre klime (načine na koje se ona gradi i održava) najčešće prepoznamo sljedeće:

- nastavnik/nastavnica dobro poznaje svoje učenike;
- nastavnik/nastavnica omogućava učenicima da se bolje upoznaju, da prošire i učvrste međusobne odnose;
- nastavnik/nastavnica je model za vještine slušanja i konstruktivnu komunikaciju i stalno ih promoviše;
- nastavnik/nastavnica stvara mogućnosti da učenici izraze mišljenja, osjećanja, da podijele iskustva, što doprinosi njihovom boljem opažanju sebe i drugih oko sebe;
- nastavnik/nastavnica ima očekivanja od učenika i jasno ih saopštava, ali i učenici imaju očekivanja od njega/nje – to podrazumijeva i dogovorena pravila rada i ponašanja u učionici;
- nastavnik/nastavnica zna kako da olakša djeci da se suoče s osjetljivim pitanjima (kontroverznim temama);
- odnosi u učionici su simetrični; promoviše se saradnja, podjednako učešće, izbjegava se „koncentracija“ moći, dominacija, zloupotreba moći;
- promoviše se tolerancija i razumijevanje svakog pojedinca i njegovih potreba;
- podstiče se prihvatanje drugačijeg mišljenja i različitosti; njeguje se uzajamno razumijevanje, povjerenje, empatija, prihvatanje;
- naglašava se stalno unapređivanje, pažljivo se ukazuje na snage i slabosti; uči se na iskustvu i greškama, ne teži se perfekciji;
- i učenici i nastavnici na konstruktivan način koriste humor.

Strategije za stvaranje dobre klime u učionici

Okosnica dobre klime – poznavanje učenika

Jednostavno rečeno, ono što kažemo i što radimo, i kako to radimo, može da promijeni socijalnu i emocionalnu klimu u odjeljenju.

Kris Opic

Kris Opic je naš savremenik, nastavnik matematike u Osnovnoj školi Boumen (Enkoridž, Aljaska). U Opštem planu za socijalno – emocionalno učenje¹¹ predlaže jednostavne primjere kako graditi dobru klimu u odjeljenju:

*Bezbroj knjiga i pograma je napisano za časove i aktivnosti čiji je cilj izgradnja zajednice i postoji bezbroj aktivnosti za to. Ali, za mene je najvažnije da na početku svake godine uradim ove tri aktivnosti: **koristim imena učenika, obraćam im se i slušam ih.***

To je investicija u buduću klimu u učionici, klimu u kojoj će se djeca osjećati međusobno bolje povezanim i u kojoj će, po mom mišljenju, početi više da dijele misli i ideje, a to će nadalje voditi do efikasnijeg i produktivnijeg odjeljenja.

U toku prve nedjelje počinjemo da formiramo rubrike za naš radni dogovor.¹² Svake godine, ovaj proces je kičma našeg zajedničkog rada, obraćanja, razgovora jednih s drugima, procjenjivanja učenika u našem odjeljenju.

*Na početku školske godine, **uspostavimo skup pravila u radu.** To radimo tako što prvo ja predočim četiri kategorije pravila o kojima se treba dogovoriti: kako govorimo, kako slušamo, kako razmišljamo, kako se ponašamo. To je, u stvari, socijalno-emocionalno učenje (SEU).*

Onda uradimo vježbu u kojoj djeca razmišljaju, odnosno – zamišljaju super-učionicu. Kakvo je to

najbolje mjesto gdje bi oni željeli da uče i kako bi takva učionica izgledala u pogledu sljedećeg:

- Kako govorimo?
- Kako slušamo?
- Kako razmišljamo?
- Kako se ponašamo? (Opitz, 2008)

Napomena: U Priručniku, u Uvodnoj radionici, predložene su aktivnosti u kojima učenici procjenjuju karakteristike učionice u kojoj (ne) vole da rade.

I ovi postupci mogu graditi zajednicu u odjeljenju:

- *uvedite rubriku (pano, poster) za postupke kojima učenici iskazuju ljubaznost i poštovanje, jedni prema drugima i prema nastavniku/nastavnici;*
- *održavajte odjeljenjske sastanke (s jasnim procedurama);*
- *budite efikasan model za ponašanje koje želite da razvijate kod učenika; ne potcjenjujte vlastiti uticaj – učenici uvijek uče od nastavnika;*
- *diskutujte o procedurama i o upravljanju odjeljenjem; povećajte emocionalnu sigurnost, smanjite stres;*
- *provjerite da li je učenicima sasvim jasno koja su očekivanja vezana za pojedinačne procedure;*
- *bilježite zapažanja o učenicima i informišite roditelje (poruke, pozivi telefonom); ulaganje u lični odnos s djecom i njihovim porodicama dugoročni je doprinos razvijanju povjerenja;*
- *razgovarajte s učenicima o tome kako treba razgovarati s nastavnikom/nastavnicom.*

➤ Koliko poznajemo svoje učenike?

Poznavanje učenika preduslov je za svaki vaš korak ka izgradnji dobre klime. Ovaj jednostavni test može vam pomoći da steknete dobar uvid u to koliko ih poznajete i omogućiti da odgovorite na pitanja: znam li sve svoje učenike, što znam o njima, znaju li oni da ih poznajem?

11 Više o tome vidjeti na sajtu: www.edutopia.org

12 Vidjeti Opicov rad *Our Working Agreements* (www.edutopia.org).

Na listu formata A4 napravite tri kolone:

- U prvu kolonu upisujete imena svojih učenika, ali ne abecednim/azbučnim redom, nego kako vam padnu na pamet – kako ih se sjećate (to je važno!).
- U srednjoj koloni, pored svakog imena napišite po jednu aktivnost za koju znate da je taj učenik ili učenica voli, odnosno nešto čemu je veoma posvećen/posvećena, o čemu brine.
- Ako ste sigurni da učenik ili učenica zna da ste vi svjesni tog njegovog/njenog afniteteta, označite to zvjezdicom u trećoj koloni.

Red. broj	Ime učenika/učenice	Voli da radi... Posvećen/posvećena je ... (jedna stvar)	Zna da vi znate šta on/ona voli da radi, čemu se rado posvećuje... (stavite zvjezdicu ukoliko ste sigurni)
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			
8.			
9.			
...			

Kad popunite tabelu, analizirajte prvu kolonu: *Koliko je imena kojih ste se sjetili? Čija ste imena prvo upisali? Zna li zašto? Šta ste saznali? Treba li nešto da uradite povodom toga?*

Druga kolona: *Ko su učenici pored čijih imena niste naveli aktivnost koju vole, šta vole da rade?* Odlučite što ćete povodom toga preduzeti; za vrijeme odmora ili nekom drugom prilikom, možete kratko popričati s tim učenikom ili učenicom i saznati više o njegovim/njenim interesovanjima, jačim stranama, nadarenostima...

Treća kolona: *Imena pored kojih nema zvjezdica upućuju na zaključak da ste neku djecu, nenamjerno, uzeli zdravo za gotovo, da niste bili svjesni koliko ne znate o njima. Umjesto da pretpostavljate, sada treba da prepoznate i podržite njihova interesovanja i talente, da se više povežete s njima.*

Iskustva nastavnika s ovom tehnikom

Kad poznajem svog učenika ili učenicu, lakše razumijem s kojim se problemima može suočiti u pogledu očekivanih ponašanja, sagledavam to u kontekstu njegovih/njenih snaga i slabosti...

Učenici s kojima imam pozitivan odnos više mi vjeruju, a u situaciji kad se remete pravila ponašanja bolje reaguju na moje zahtjeve.

Ova tehnika mi pomaže i u saradnji s roditeljima, kada im saopštavam i s njima rješavam probleme u učenju i ponašanju njihovog djeteta.

➤ **Ambijent u učionici – primjeri**

Učenici mogu (npr. na času likovnog) da izrade postere kojima će ilustrovati odgovarajuće vrline ili crte karaktera o kojima razgovaraju; ilustracije mogu biti praćene efektnim porukama o očekivanim ponašanjima, npr.: *Odnosi se prema drugima onako kako želiš da se drugi odnose prema tebi. Nastavniku/nastavnici se obraćaj s poštovanjem. Pomaži drugima. Nastavi, čak i kad ti ne uspije odprve. Zahvali za pomoć i sl.*

Radi dobre stvari i kad te drugi ne vide!

➤ **Naučite učenike da sačekaju s odgovorom**

Dogovorite se s učenicima oko sljedećeg pravila: kad im postavite pitanje (ona pitanja o kojima je potrebno da promisle, ne ometajući jedni druge dizanjem ruku i vikom), tek nakon jednog ili dva minuta mogu da podignu ruku (vi kontrolirate vrijeme).

Onim učenicima koji odmah misle da znaju odgovor ovo će pravilo pomoći da vježbaju vještine *koncentracije, samokontrole, ali i empatije,*

tolerancije. Drugim učenicima, onima koji ne mogu brzo da odgovore, omogućićete da mirno promisle, ne uzbuđujući se zbog toga što su ostali već podigli ruke. Takav će pristup doprinijeti smanjivanju pretjerane kompetitivnosti među učenicima, a možda i iskrenijem ponašanju (učenici ponekad podignu ruku samo da ne bi bili „različiti“, da se ne bi primijetilo njihovo neznanje, nesigurnost).

Analizirajte novo iskustvo: da li im pomaže, zašto, ima li promjena, kod koga, kakvih?

➤ **Koristite potencijal greške za dalje učenje i razvoj ličnosti**

Ako pomažete učenicima da promijene svoj odnos prema grešci i načine na koje se obično suočavaju s greškom, činite mnogo za razvoj njihove ličnosti i dobrih karakternih osobina.

Na greške često reagujemo kritiziranjem, lošim ocjenama, negativnim i nedovoljno preciznim porukama kakve su: *Ne znaš ... nijesi naučila ... nijesi razumio... pogrešan odgovor...* Time podstičemo emocionalni, a ne racionalni odgovor na grešku: učenik se postidi, naljuti, osjeti glupo, počne da izbjegava zadatke i situacije u kojima se boji greške.

Mnogo su rjeđe situacije kada učenike podstičemo da analiziraju grešku (svoju i tuđu), da uoče zašto im se to dešava (i ponavlja), da istraju u pokušajima ispravljanja grešaka i postizanja boljih rezultata. Ne zaboravimo – greške se uvijek dešavaju iz nekog razloga i taj razlog treba prepoznati.

Učenicima treba pomoći da razumiju: uspjeh u školi nije samo pitanje inteligencije i motivisanosti – na putu ka uspješnosti prirodno je, i važno, praviti greške i učiti na greškama.

Početni uslov za stvaranje takve klime jeste davati učenicima jasne i specifične povratne informacije o njihovim greškama. Zajednička analiza najčešćih grešaka (npr. poslije testa ili kontrolnog zadatka) pomoći će da se kod učenika smanji osjećanje straha, postidečnosti, ljutnje ili obilježnosti zbog počinjene greške. Učestvujući u analiziranju

grešaka, učenik/učenica uči da kritički promišlja, da razvija iskrenost, solidarnost, pošten i tolerantan odnos prema sebi i drugima.

➤ **Izražavanje zahvalnosti**

Istraživanja su pokazala¹³ da osjećanje zahvalnosti podstiče naše zadovoljstvo sobom, drugima, pozitivno utiče na doživljaj sreće i na mentalno zdravlje. Osjećanje zahvalnosti je važno i za klimu u učionici. Jednostavan način da podstaknete učenike da doživljavaju i izražavaju zahvalnost – a trebalo bi im često stvarati takve mogućnosti – jeste da im postavite pitanja:

- U čemu ste najviše uživali na ovom času?
- Ko je doprinio da uživate dok ste radili? Recite mu/joj to....

U učionici i školi – sve vaspitava!

Vrline i vrijednosti moguće je razvijati i u najranijem školskom uzrastu, kroz svakodnevne nastavne ili vannastavne aktivnosti. To se čini praktično od trenutka kad učenici kroče u učionicu: kad sačekaju svoj red da podizanjem ruke dobiju pravo da kažu svoje mišljenje ili svoj odgovor (strpljenje), kad prihvate odgovornost za svoje postupke (poštenje), kad prihvate izvinjenje, objašnjenje ili saslušaju tuđe mišljenje (tolerancija)... (profesorice razredne nastave Staša Barabaš i Dragica Bokan, OŠ „Blažo Jokov Orlandić“, Bar)

➤ **Vaš moto kao vodilja u razvoju klime**

Svaki nastavnik i svaka nastavnica, bili toga svjesni ili ne, nose u sebi ideal, ideju vodilju; ona je za njih oslonac u složenoj nastavnoj svakodnevici jer im pomaže da čuvaju i vlastiti integritet i integritet posla koji rade. Često se ta ideja vodilja ustanovljava na samom početku nastavničke prakse, da bi potom ostala stabilna, nepromjenjiva. To, po svjedočenju samih nastavnika, nije neobično jer su njihovi

profesionalni ideali već tada definisani vlastitim učeničkim iskustvom i profesorskim uzorima. Na našim dosadašnjim obukama¹⁴, mnogi nastavnici nadahnuto su govorili o svojim profesionalnim idealima i uvjerenjima: *Svaki učenik mi je jednako važan! Ne predajem samo predmet, nego pripremam učenika za život. Jeste težak poziv, ali bih opet izabrala isti. Nema vrednijeg posla od posla nastavnika i ljekara!*

Tekst koji je pred nama predstavlja analitički i emotivni osvrt jedne iskusne nastavnice na vlastito iskustvo školovanja. U njemu saznajemo kako joj je to iskustvo pomoglo da u radu s učenicima razvije svoju ideju vodilju i u čemu joj ona pomaže.

Koji je vaš moto u učionici?¹⁵

Nastavnici svakodnevno donose hiljade odluka, kažu stručnjaci za obrazovanje. To može da bude komplikovano i iscrpljujuće, ali isto tako može da bude efikasno i relativno jednostavno. Odluke se lakše donose ako imamo jasne smjernice ili ideale na kojima te odluke zasnivamo. Ako to ne postoji ili nije jasno artikulisano, proces odlučivanja može biti nesvrhovit, slučajan.

Moto u učionici moćan je način da se objedine svi oni principi, vrijednosti i ideali kojima se mi nastavnici rukovodimo u radu i na osnovu kojih odlučujemo.

Porijeklo moje ideje vodilje

Rođena sam u mješovitom braku, u Londonu. Živjeli smo u radničkoj zoni grada, koja se u to vrijeme, ranih 70-ih, ubrzano mijenjala zbog velikih imigracija iz bivših britanskih kolonija.

Kad sam krenula u školu, brzo sam shvatila da niko ne govori španski, moj maternji ili prvi jezik. Govoriti taj jezik značilo je ne pripadati zajednici. Zato sam

¹³ Vidjeti radionicu *Zahvalnost* u Priručniku – Teorijski blok, str. 167.

¹⁴ U periodu 2015–2018. obučeno je 250 nastavnika osnovnih i srednjih škola (osnovna obuka) i 30 trenera.

¹⁵ Autorka je Elena Aguilar, nastavnica, savjetnica – edukatorka. Tekst *Teachers: What's Your Motto in the Classroom?* dostupan je na: <https://www.edutopia.org/blog/teachers-whats-your-motto-classroom-elena-aguilar>. Prevod i adaptacija teksta: Anđa Backović.

odmah prestala da govorim španski – da bih se uklopila, pripadala grupi.

Mojim roditeljima se to nije dopalo jer sam, između ostalog, pjevala himnu i molitve koje ne pripadaju mojoj religiji. A da to nijesam radila, poruka bi opet bila ista: Ti ne pripadaš ovdje! Idi tamo gdje ti je mjesto! Slično iskustvo sam doživjela i kad smo se preselili u SAD.

Kad se osvrnem unazad i razmišljam o ovom formativnom iskustvu, shvatam da su moj jezik, vjera, prihod moje majke, moja tamnija koža i špansko ime izazivali poruku: „Ti ne pripadaš!“

Moj moto u razredu glasi: „**Ti pripadaš!**“ (Svi smo jedna porodica!) Ti pripadaš ovdje, bez obzira na to ko si, odakle dolaziš, kojim jezikom govoriš, koju tradiciju slijediš, kako se oblačiš itd. To je prvo pravilo u mom razredu: Ti pripadaš!

Kad imate moto, to znači da se sve **vaše akcije rukovode zajedničkim principom**. Moj moto nije obavezno nešto što glasno izgovaram pred učenicima, već prije ono što me vodi prilikom donošenja odluka.

Te odluke se odnose na sljedeća pitanja:

- Kako učenici sjede u grupama?
- Kako se biraju partneri za rad?
- Kako se igraju za vrijeme odmora?
- Kako se novi učenici integrišu u odjeljenjsku zajednicu?
- Kako planiram da razvijam zajednicu za učenje?

Artikulišite sopstvenu ideju vodilju

Koji je vaš moto? Šta vas pokreće, iz dubine vas samih, na najautentičniji način? Kakav ambijent u učionici želite da kreirate za vaše učenike? Ohrabrujem vas da posvetite vrijeme razmišljanju o ovim pitanjima.

Razgovarajte o tome s kolegama, pišite, možda će vas to dovesti do definisanja mota. Mnogo će vam pomoći u odlučivanju i bolje ćete služiti vašim učenicima.

Moto se može definisati u učionici i uz učešće svih učenika. U komentarima na ovaj blog nalaze se i sljedeći primjeri za moto:

- Ako nema smijeha, to nije moja učionica!
- Uvijek pokušaj ponovo! Greške vode do boljeg učenja.
- Odlučnost sve čini mogućim.
- Daj najbolje – očekuj najbolje.
- Znaš više nego što misliš!

2.2 NASTAVNIK/NASTAVNICA JE MODEL

Nastavnici prenose vrijednosti i onda kad otvoreno izbjegavaju da to čine. (Veugelers, 2000, Veugelers & Vedder, 2003).

Najsnažnija alatka kojom utičete na karakter svojih učenika jeste vaš karakter.¹⁶

Nastavnički posao zahtijeva veći stepen etičnosti i odgovornosti nego mnoge druge profesije. Nije stoga teško shvatiti zašto se tako često kaže da bolje pamtimo kakvi su naši nastavnici bili kao osobe nego čemu su nas naučili.

Za učenike ste vi model, a to znači da ih svojom ličnošću i cjelokupnim svojim ponašanjem možete podsticati, inspirisati, ohrabrivati da istraju u svemu onome što im pomaže da dobro uče i zdravo se razvijaju.

Takvim odnosom vi otvarate vrata onome što se u literaturi naziva **učenje po modelu**. Učenici nas (odrasle i nastavnike) stalno posmatraju. I ne samo posmatraju – oni rade ono što mi radimo. Učenik/učenica uči i tako što uočava/posmatra novi obrazac ponašanja, pa ga pod određenim uslovima ponavlja i usvaja. Važno je da imate na umu da se učenjem po modelu usvajaju različite vještine, obrasci socijalnog ponašanja, stavovi i uvjerenja, sistem vrijednosti, kao i neke osobine ličnosti. Drugim riječima, socijalizacija je nezamisliva bez

¹⁶ Statement on Teacher Education and Character Education dostupan je na: http://www.jubileecentre.ac.uk/userfiles/jubileecentre/pdf/character-education/Statement_on_Teacher_Education_and_Character_Education.pdf.

učenja po modelu – i to se ne odnosi samo na djecu ranog uzrasta. Kao i svi odrasli, i vi ste „bili tamo“ gdje su sada vaši učenici, iskusili ste i ono do čega oni tek treba da dođu, pa je vaše iskustvo (lično i stručno) dragocjen izvor za modelovanje široke lepeze stavova, vrijednosti, ponašanja.

Odjeljenje, kao vršnjačka, prirodna grupa u kojoj dijete uči i socijalizuje se, jedan je od najsnažnijih izvora za identifikaciju (poistovjećivanje) i za učenje po modelu. U odjeljenjskoj grupi zadovoljavaju se nove potrebe za pripadanjem, prihvatanjem, potvrđivanjem. Poznavanje dinamike vršnjačke grupe i njeno efikasno vođenje mogu biti izvanredno korisne i snažne poluge za razvijanje socijalnih i emocionalnih vještina učenika.

Ovaj put nije jednosmjernan niti lak i na njemu su prepreke očekivane. Na primjer, često se suprotstavljaju različiti modeli – modeli koje nudi škola i modeli iz realnog života, modeli ponašanja specifični za različite generacije, stvarni modeli i deklarirani modeli. Osim toga, i nastavnik/nastavnica kao model može zapasti u kontradiktornost, u zamku u tzv. dvostrukih poruka. To se, recimo, dešava ako nastavnik hvali inicijativnost učenika, a kad se ona zaista pokaže – ne podrži je. Ili, na primjer, kad govori da od učenika očekuje samostalnost, a pritom favorizuje one koji pokazuju bespogovornu poslušnost. Primjer je i nastavnik koji svojim ponašanjem šalje suprotnu poruku od onoga za šta se deklarativno zalaže, npr. govori o toleranciji, a sam ne prihvata različito mišljenje, govori o poštenju, a toleriše prepisivanje.

Važno je, dakle, da budete svjesni da ste za učenike model ne samo kad to želite biti, nego u svakom trenutku (što nije ni lako ni jednostavno). Takođe je važno da znate za što ste model, šta pokazuju učenikima.

Moramo se truditi da utičemo primjerom – da sami budemo modeli za ona ponašanja i vještine koje očekujemo od naših učenika. Baš kao i djeca, i mi moramo preuzeti odgovornost za sopstvene riječi i postupke. Jedino tako možemo očekivati da učenici budu odgovorni za ono što govore i rade.

Povratne informacije nastavnika učenikima

Kad razmišljaju o socijalnim i emocionalnim vještinama učenika i nastoje da ih motivišu da ispune akademska i socijalna očekivanja, nastavnici moraju imati u vidu mnoge i različite situacije. Što, na primjer, reći kad učenik ili učenica:

- radi u grupi, a ne doprinosi njenom radu;
- izrazom lica pokazuje nepoštovanje dok nastavnik/nastavnica govori o njegovom/njenom radu;
- prijeti drugom učeniku ili učenicu;
- podsmijava se radu drugog učenika ili učenice;
- kontinuirano dolazi bez urađenog domaćeg zadatka;
- ne odgovara na pitanja nastavnika/nastavnice;
- stalno priča s drugom dok im nastavnik/nastavnica daje uputstva za rad;
- često dolazi na čas neuredan/neuredna;
- ne razumije jednostavan matematički problem ni nakon što mu/joj nastavnik/nastavnica više puta ponovi objašnjenje;
- uništava stvari u učionici;
- uvijek želi da radi sam/sama?

Nema jednostavnih odgovora na pitanje kako da reagujemo u različitim okolnostima, nema čarobnog štapića. Ali, jedno je sigurno: ako dobro shvatimo što zaista želimo i očekujemo od naših učenika u pogledu socijalnih i emocionalnih vještina, mnogo je vjerovatnije da ćemo biti u stanju da modelujemo reakciju koja će im omogućiti da uče od nas i da rastu s nama (Opitz, 2008).¹⁷

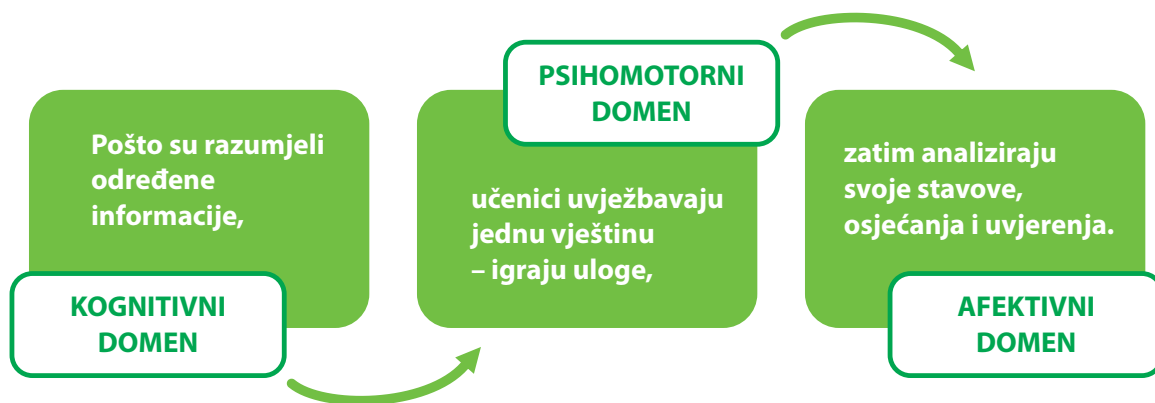
¹⁷ Prevod: Anđa Backović. Iz zbirke prevedenih radnih materijala za obuku nastavnika *Učiti matematiku uz učenje socijalnih i emocionalnih vještina*.

2.3 METODE NASTAVE/UČENJA

Ako želite da vaši učenici usvoje određena znanja i da istovremeno kroz proces učenja razviju predviđene vještine, vrijednosti i vrline, prirodno ćete se opredijeliti za **raznovrstan repertoar metoda**. Time ćete učenicima obezbijediti dovoljno mogućnosti da ono što uče primjenjuju, uvježbavaju, da prepoznaju povezanost naučenog s konkretnim životnim situacijama, da preispituju svoja znanja, stavove, vrijednosne sudove. Posebno je važno što će oni tako postati svjesniji da predmet koji izučavaju doprinosi razvoju njihove ličnosti.

Naučna literatura pruža uvid u veliki broj nastavnih metoda. Neke od njih se već dugo koriste, neke su nastale nedavno. Jedna nastavna metoda efikasna je samo u radu s čitavim odjeljenjem ili grupom učenika, dok se druga koristi u radu s pojedincom.

Izbor nastavnih metoda zavisi i od domena učenja. Primjera radi, kad od učenika očekujete da izvede fizičku vještinu zasnovanu na učenju (**psihomotorni domen**), biraćete određene nastavne metode. One se razlikuju od nastavnih metoda kojima želite da postignete da učenici nauče i prihvate neko ponašanje koje

je zasnovano na stavovima, vrijednostima, uvjerenjima (**afektivni domen**), kao i od onih koje koristite kad želite da oni usvoje neka znanja, razumiju ili procjenjuju informacije (**kognitivni domen**). Među domenima učenja ne postoji stroga podjela – često se učenje u jednom domenu nastavlja učenjem u drugom. Na primjer, pošto su razumjeli određene informacije (kognitivni domen), učenici uvježbavaju jednu vještinu – igraju uloge (psihomotorni domen), a nakon toga analiziraju svoje stavove, osjećanja i uvjerenja (afektivni domen).

Većina teoretičara učenja socijalnih i emocionalnih vještina i autora programa za razvoj tih vještina promoviše aktivne vidove nastave; u njima učenici obrađuju sadržaj na različite načine, što uključuje igre, projekte i druge oblike rada. Aktivni vidovi nastave imaju kapacitet da zaokupe

pažnju učenika, što se obično i dešava, no te aktivnosti ne bi trebalo raditi samo zabave radi. Treba koristiti strategije koje nude najbolji način da se ostvare predviđeni ciljevi. Na primjer, grupni rad se u praksi često primjenjuje, ali je pitanje koliko se često nastavnici pobrinu da učenici zaista rade zajedno, razvijajući pritom pozitivne vještine uspostavljanja odnosa.

Da bi ste napravili izbor odgovarajuće nastavne metode, važno je da poznajete njihove prednosti i nedostatke. U **prilogu 5** na kraju ovog vodiča dati su primjeri nastavnih metoda i tehnika koje su pogodne za ostvarivanje vaspitnih ciljeva kroz redovnu nastavu. Iako se mnoge od opisanih metoda i tehnika često koriste, o njima se rijetko razmišlja u kontekstu socijalnih i emocionalnih vještina čijem razvoju doprinose.

3. VASPITAVAMO DOK PODUČAVAMO – VODIČ KROZ PREDMETNE PROGRAME –

Karakter ne znači samo postupati isptavno u moralnom smislu; karakter znači raditi na najbolji način. U tom smislu, obrazovanje karaktera nije samo pomoći djeci da uspijevaju – to je takođe podučavati djecu da naporno rade, da razvijaju svoje talente i da teže izvrsnosti u svakoj oblasti pregnuća. (Lickona & Davidson, 2005, navedeno u Bier & Coulter, 2013)¹⁹

Na narednim stranicama daćemo kratak pregled vaspitnog potencijala nastavnih predmeta i sadržaja koji se u redovnoj nastavi mogu iskoristiti za razvoj poželjnih osobina ličnosti učenika. To je tek dio mogućnosti koje nude predmetni programi, samo inspiracija za vaše samostalno istraživanje i osmišljavanje vlastitih ideja. Naviknuti smo da u programima tragamo uglavnom za sadržajima nastavnih predmeta. No svi predmetni programi su istovremeno i plodno tlo na kojem posvećeni nastavnici mogu razvijati i njegovati vrijedne plodove – vrline svojih učenika.

Vaspitni momenti

U svojoj knjizi o ljudskom razvoju i obrazovanju (Havighurst, 1953), profesor fizike i teoretičar obrazovanja R. Havighurst¹⁹ govori o razvojnim zadacima kao o onome što se nauči u nekom specifičnom, za učenje pogodnom momentu.

Taj momenat mora biti takav da, uz lično angažovanje učenika i podršku nastavnika, omogućava da se zadatak i postigne. Dok ne nastupi to „pravo vrijeme“ (*tajming*) – specifično učenje se neće desiti. Ovi momenti se mogu – a najčešće se tako i dešava – pojaviti onda kad se najmanje očekuju. Važno je da to nastavnici (i roditelji) znaju i da budu pripremljeni za odgovarajuću reakciju.

Isto se odnosi na vaspitavanje ili razvoj socio-emocionalnih vještina učenika. Na primjer, kada vas učenik, pomalo nezadovoljno, upita zašto svaki dan mora da ima domaći zadatak, to je momenat koji se može odlično iskoristiti u vaspitne svrhe. Djeca su po prirodi radoznala, nestrpljiva i sigurno je da bi vas isto pitali i ostali učenici, ali iz nekog razloga to ne rade. Vi tada možete odlučiti da taj momenat ne ispustite, već da ga iskoristite tako da služi svima – postavite svim učenicima pitanje zašto misle da moraju da rade domaće.

Neki će reći da ih rade prosto zato što im je to zadao nastavnik, a drugi – da na taj način nastavljaju da uče i da je to važno za njih. Diskusija ne mora da bude duga, neće vam oduzeti mnogo vremena ako kroz razgovor pojasnite kako domaći zadaci mogu biti korisni za učenje i razvoj važnih vještina (npr. samostalnost, strpljenje, kreativnost).

18 Prevod citata: Anda Backović. Dostupno na: https://characterandcitizenship.org/PDF/CCSS-M_CE_Proof10.pdf.

19 Više o autoru: https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_J._

3.1 MATEMATIKA

Vaspitni potencijal nastave matematike

Matematika, ispravno sagledana, sadrži u sebi ne samo istinu, već i izuzetnu ljepotu – hladnu i strogu, nalik onoj koju imaju skulpture, koja ne djeluje na slabe djelove naše prirode, ljepotu bez dražesnosti kakvu imaju slike i muzika, ali ipak uzvišenu i čistu, i sposobnu za savršenstvo kakvo jedino velika umjetnost može iskazati. Pravi duh uzvišenosti, egzaltacije, osjećaja da smo više od običnih ljudi, koji je temelj najvećih dostignuća, nalazi se jednako u matematici koliko i u poeziji.

Bertrand Rasel

Možete biti kreativni u bilo čemu – u matematici, nauci, inženjerstvu, filozofiji – isto toliko koliko možete biti kreativni u muzici, slikanju ili u plesu.

Ser Ken Robinson

Čovjek je kao razlomak čiji je brojilac ono što on jeste, a imenilac ono što misli o sebi. Što je imenilac veći, razlomak je manji.

Lav Tolstoj

Put kroz nastavne programe započecemo od matematike. Činimo to namjerno, zbog čestih negativnih percepcija ovoga predmeta: za mnoge učenike je matematika najteži i najnepopularniji predmet, predmet koji traži posebne talente, za koji je „neko rođen, a neko ne” i od kojeg neki učenici jedva čekaju da se oslobode. Uprkos tome što matematiku svi smatramo veoma važnom za život i rad i gotovo je obavezno ubrajamo među „najvažnije predmete”, negativni stavovi istrajavaju, prenoseći se iz generacije u generaciju. Za iskustvo učenja matematike često se vezuje stres, niska motivacija, osjećanje neuspješnosti, bespomoćnosti, dosade, nesamostalnosti, zatim strah od grešaka, strah učenika da će „ispasti” glup. Sva ta negativna osjećanja ukazuju na problem niskog samopouzdanja učenika. Nijesu

rijetki ni problemi u ponašanju koji se dovode u vezu s matematikom (izostajanje sa časova, slaba disciplina, prepisivanje, varanje).

Matematika i anksioznost

Podaci PISA testiranja ukazuju na visok nivo matematičke anksioznosti kod učenika u Srbiji (Baucal i Pavlović-Babić, 2010); zapravo, samo je osam zemalja gde se beleži veći stepen anksioznosti. Više od polovine učenika iz Srbije (oko 60%) strahuje da će imati teškoće na časovima matematike i da će dobiti loše ocene. Posmatrajući rezultate učenika iz Srbije, možemo uočiti da što je anksioznost učenika veća, to je njihovo postignuće na skali matematičke pismenosti manje... Pretpostavka od koje polazimo jeste: ukoliko bi deo politike obrazovanja bio usmeren ka smanjivanju ove vrste anksioznosti, mogli bismo da očekujemo da bi se postignuće iz matematičke pismenosti na PISA testu približilo OECD proseku.

...

Neki istraživači (Ashcraft, 2002) navode da osobe koje ispoljavaju anksioznost u vezi s matematikom imaju tendenciju da izbegavaju okruženje i karijere u oblastima koje zahtevaju korišćenje matematičkih veština, iako te oblasti mogu biti izrazito profitabilne. Na taj način anksioznost se ne dovodi u vezu samo s postignućem, već i s kasnijim profesionalnim izborima (Radišić i Videnović, 2011).²⁰

Stavovi mnogih roditelja i nastavnika prema učenju matematike tipični su primjeri za ono što se u savremenoj psihološkoj i pedagoškoj literaturi naziva *fiksirani mentalni stav* (Dvek, 2014). Riječ je o ubjeđenju da su naše sposobnosti urođene i jednom zauvijek date, te da ulaganje truda i nije od značaja za njihov razvoj. Prepoznaćemo takva uvjerenja u pohvalnim

²⁰ Rad je dostupan i na: https://www.researchgate.net/publication/231608835_Mathematics_related_anxiety_Mathematics_bogeyman_or_not.

porukama: *Ti si rođen za matematiku... ti si genije....* No takve poruke imaju i drugu stranu – u matematici se ne može napredovati, čak ni ako se uloži trud. Svi smo mnogo puta čuli: *Samo da tamo nema matematike... Nijesi ti za matematiku* i slično. Prihvatajući takve stavove, mi matematici neopravdano odričemo moć koju ona ima u razvoju znanja i sposobnosti, ali i u razvoju ličnosti učenika, njihovih socijalnih i emocionalnih vještina. Činjenica je da učeći aritmetiku i geometriju, djeca razvijaju i vještine, vrijednosti i vrline – i tu činjenicu treba uvažiti.

Ovdje će upravo biti riječi o nastavi matematike kao pogodnom terenu za ostvarivanje vaspitnih ciljeva. Takva nastava je i te kako moguća ukoliko na časovima povedete računa o tome da kod učenika razvijate samopouzdanje, povjerenje u vlastite matematičke sposobnosti i pozitivan odnos prema ovom predmetu. Iskustvo pokazuje da je nastava matematike moćna alatka u podizanju/narušavanju samopouzdanja i da – suprotno pomenutom fiksiranom mentalnom stavu – može biti pravi poligon za utemeljenje *razvojnih mentalnih stavova*, riječju, za uvjerenje da se uvijek može napredovati i da vrijedi ulagati trud u učenje matematike.

Učenje matematike i pohvala (Bier & Coulter, 2013)²¹

Istraživači su zadavali učenicima V razreda niz logičkih problema umjerene težine. Nakon završetka, svi su pohvaljeni, ali na različite načine. Jedna grupa je pohvaljena za *sposobnosti* u rješavanju problema (npr. *Zaista visok rezultat... Veoma ste pametni!*), druga je pohvaljena za *napor i uloženi trud* (*Visok rezultat! Sigurno ste se morali dobro potruditi da riješite ove zadatke.*), a treća grupa učenika je primila neutralnu poruku (*Rezultat je visok.*).

U drugom koraku, istim grupama zadati su mnogo teži zadaci i svi su bili manje uspješni. U trećem koraku eksperimenta opet su im zadati umjereno teški zadaci. Nalazi su veoma indikativni

u pogledu osobina i ponašanja koje su učenici različitih grupa pokazali: učenici koji su dobijali „neutralne“ poruke ostali su na istom nivou uspješnosti kao u prvom koraku; učenici koji su pohvaljeni za napor i trud bili su bolji nego u prvom koraku i tražili su da dalje rade na još izazovnijim zadacima; učenici koji su dobijali pohvale na račun svoje inteligencije riješili su 30% manje zadataka i tražili da ubuduće rade na lakšim zadacima.

Istraživači zaključuju da pohvaljivanje sposobnosti učenika (inteligencija, talenat) ne podstiče direktno njihovo samopouzdanje. Štaviše, ono može da smanji motivaciju za dalje učenje jer se „sposobni“ učenici plaše da ne naprave greške pa odustaju od izazova u učenju.

Ovo je samo jedan od primjera koji govore o moći matematike da oblikuje dobre karakterne osobine (strpljenje, istrajnost, disciplinovanost, samopouzdanje), kao i da podstiče motivaciju za dalje učenje.

Doprinos nastave matematike posebno se ogleda u mogućnosti razvijanja kritičkog i logičkog mišljenja, koncentracije, strpljivosti, istrajnosti (učenje na greškama, tolerisanje grešaka), sistematičnosti u radu, tačnosti, pravičnosti, preciznosti i urednosti u radu, kao i komunikacijskih vještina. Važno je napomenuti da nastava matematike treba da razvija i stavove o značaju matematike kao važnog područja ljudske djelatnosti, kao jedne od najvažnijih životnih i radnih vještina.

Možda nam ova nemala „lista“ osobina (koja bi se još mogla proširivati) na prvi pogled djeluje preambiciozno za nastavu, za koju nam uvijek nedostaje vremena. Ili pak mislimo – što matematika ima s vaspitavanjem? I kako uopšte sve to postići? Vjerujemo da nam u traganju za odgovorima na ova pitanja može pomoći upravo jedan nastavnik matematike.

21 Dostupno i na: https://characterandcitizenship.org/PDF/CCSS-M_CE_Proof10.pdf.

re razlomci pucaci

Secure

igre/igre-razlomci-pucacina/play/

Matematika i socijalne vještine

Kao nastavnik, matematiku vidim i kao **socijalnu aktivnost**, a na osnovu iskustva iz vlastite učionice, vjerujem da će vrijeme posvećeno razvijanju vještina koje zahtijeva kooperativno učenje rezultirati mirnijom radnom atmosferom i uspješnijim učenjem. Socijalne vještine, odnosno izgradnja socijalnih vještina, pomoći će učenicima da rade zajedno, da razgovaraju o matematici, da objasne svoje mišljenje, da ponude pomoć učeniku koji se bori da pronađe rješenje, da budu u stanju da sami zatraže pomoć. Sve ove vještine doprinose prevazilaženju problema nastave s velikim brojem učenika različitih sposobnosti.

Kad obraćamo pažnju na njihove ideje, nije nužno da im kažemo: dobra ti je ideja, nije ti dobra ideja; treba da im kažemo – hvala ti za tvoju ideju. Onda će učenici biti mnogo motivisaniji da dijele svoje ideje, vjerovatno će im biti malo više stalo do tih ideja i vjerovatno će se osjećati makar malo sigurnijima da ih podijele s drugima. Jer, bez obzira na to šta mi rekli ili pokušali da im nametnemo – dok djeca ne osjete da je neka ideja „njihova“, ona za njih neće imati nikakvog značaja.

U nastavi koristim metodu „akvarijuma“: (**prilog 5**, str. 95) dok razgovaraju, djeca izbliza posmatraju jedni druge, uočavaju posebne vrste jezika koje koriste, načine na koje postavljaju pitanja, kako se ponašaju kad se ne slažu, kako biraju, npr. ko će prvi da govori... Ako oni razgovaraju na temu koju ste im vi dali, ako stvarno slušaju jedni druge, ako koriste sve te načine da iskažu misli (jezik) i sve te socijalne vještine – onda imate **učionicu kao ambijent u kojem tridesetoro djece uči u isto vrijeme**.

To se neće desiti na samom početku školske godine, napredak ćete osjetiti kasnije, što zavisi od vremena koje ulažete u podučavanje ovih osnovnih stvari. Recimo da radite na nekom matematičkom problemu. Mnogi učenici mogu brzo pronaći rješenje. Ali, postavlja se pitanje: mogu li oni da objasne proces koji se dešavao u njihovim glavama, u mišljenju? Mogu li ga objasniti učeniku koji to ne razumije? Uzmite, na primjer, jednog zaista nadarenog učenika – neka pokuša da vam objasni problem s množenjem, vrlo jednostavan problem. I da to objasni nekom

učeniku koji ne može brzo da riješi taj problem. To je zadivljujuća aktivnost – posmatrati ih dok oni sami prolaze kroz proces mišljenja. Da, znam da je 3×4 isto što i 3 grupe od po 4 kockice ili 4 grupe od po 3 kockice itd. Ali, potpuno je drugačija vještina kad djeca mogu da **prate vlastito mišljenje**, a da bi to bila u stanju, ta vještina mora da ima svoje mjesto u učionici (Opitz, 2008).²²

Izvodi iz predmetnog programa Matematika I–IX razred osnovne škole²³

Ne može se reći da su u predmetni program iz matematike utkane sve mogućnosti za razvoj SEV koje su navedene u prethodnom tekstu. No, ni najbolji program nije dovoljna garancija da će onaj ko ga drži u rukama samo zahvaljujući njemu postići definisane ciljeve i ishode. Dobar nastavnik ili nastavnica, u nastojanju da postigne najvrednije ciljeve učenja i vaspitanja, prožima svoju nastavu mnogim drugim iskustvima i izvorima znanja.

Navodimo nekoliko ciljeva predmeta i ishoda učenja koji ukazuju na povezanost nastave matematike s razvojem socio-emocionalnih vještina i drugih kompetencija učenika.

Ciljevi predmeta

Učenici razvijaju:

- sposobnost logičkog mišljenja, zaključivanja, uopštavanja i matematičkog dokazivanja;
- vještine i sposobnosti formulisanja problema;
- sposobnost rješavanja problema;
- inovativnost i kreativno mišljenje;
- sposobnosti kritičkog mišljenja;
- kulturne, etičke, estetske i radne navike, kriterijume i sposobnosti.

22 Tekst čine djelovi transkripta video-zapisa iz učionice (prevod: Anda Backović). Dostupno na: <https://www.edutopia.org/video/how-teach-math-social-activity>.

23 Zavod za školstvo, 2017.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- pravilno tumači uputstvo i slijedi ga za kretanje u prostoru;
- primjenjuje stečeno znanje iz matematike u konkretnim situacijama;
- primijeni prikazivanje podataka na situacije iz realnog života;
- koristi operacije u skupu realnih brojeva na primjerima iz svakodnevnog života.

* * *

Ideje za aktivnosti na časovima

Pored organizacije nastave i osmišljavanja zadataka za kooperativno učenje, i sami sadržaji programa mogu biti u funkciji podsticanja razvoja socio-emocionalnih vještina.

- Za djecu mlađeg uzrasta: dok uče brojeve, zadajte im da nacrtaju sliku ili smisle priču o brojevima – skrenite im pažnju na to kako brojevi, poređani jedan pored drugog (zajedno!) čine nove brojeve. Kroz ovaj jednostavan zadatak djeca mogu naučiti nove brojeve, vježbati kreativnost i razgovarati o značaju timskog rada.
- Tematski odabrani tekstualni zadaci, tumačenje grafikona s podacima o izbjeglicama, broju gladnih i sl., mogu biti dobar osnov da pokrenete raspravu o pravičnosti i empatiji. Pokažite djeci grafikon koji prikazuje prosječnu platu u različitim zemljama. Podstaknite ih pitanjima: *Kako je raspoređeno svjetsko bogatstvo? Koliko muškarci zarađuju više od žena? Kako je to kod nas? Da li je to fer? Što biste uradili da to stanje promijenite?*
- Kad se obrađuju skupovi, pojmovi *presjek* i *unija* mogu se iskoristiti u razgovoru o odjeljenju kao skupu, o sličnostima i razlikama unutar tog skupa. Mogu upoređivati pojmove *skup* i *tim* – članovi tima kao elementi skupa, grupa (u grupnom radu) kao podskup.
- Venov dijagram može se koristiti da učenici prikažu sopstvene osobine, po čemu su jedinstveni, a u središnjem dijelu – ukrštanje sličnosti s drugima.
- Razvijanje kreativnosti – izrada postera „Crtamo matematičke krive“, pri čemu učenici koriste samo prave linije, povlačeći ih pomoću lenjira.²⁴
- Kad uče velike brojeve (npr. sto, hiljada, milion), ili o novcu, podstaknite ih da razmišljaju: što bi uradili npr. sa sto eura, na što bi potrošili taj novac, da li bi nekome dali dio novca i kome, kome je novac najpotrebniji, što bi uradili kad bi taj novac našli na ulici i sl. Njihovi odgovori odslikace vrijednosti koje ih vode u odlukama ovoga tipa, a vama će dati mogućnost da utičete na neke njihove stavove, da ih korigujete.
- Sprovedite anketu o nekoj temi s tim da se dobijeni podaci prikažu u procentima. Na primjer: nošenje školskih uniformi, vrijeme koje provode na društvenim mrežama ili uz kompjuter, koliko pomažu u porodici... ili nešto drugo oko čega su mišljenja uvijek podijeljena. Zadatak je pogodan za podsticanje više vrlina i vještina:
 - pitanja za anketu učenici sastavljaju u grupama (**timski rad**);
 - sprovođenje ankete (**radoznalost, komunikacijske vještine**);
 - obrada i prezentovanje rezultata (strpljenje, tačnost, **tolerancija** prema različitim stavovima; kritičko mišljenje, samopouzdanje u nastupu).
- Učenici starijeg uzrasta mogu analizirati primjere zloupotrebe, manipulacije naučnim i statističkim podacima (npr. u reklamama) i etičke posljedice tih postupaka (nepoštenje).
- Priče o matematičarima su veoma korisne za razvoj pozitivnih stavova prema matematici,

²⁴ Aktivnost iz scenarija za čas *Kako da izrazim svoju kreativnost i stvaralaštvo na času matematike* Budimirke Peruničič, profesorice razredne nastave u OŠ „Savo Pejanović“, Podgorica.

kao i prema osobinama i vještinama koje su važne za život i rad, a razvijaju se učenjem i vježbanjem matematike. (Vidjeti primjer priče i scenarija na str. 28–29)

- Na časovima uvijek ohrabrujte, pohvaljujte određene navike učenika: upornost, strpljenje (npr. traganje za rješenjem, ponavljanje koraka), učenje na greškama, oslanjanje na sopstveni, a ne na tuđi rad (poštenje). Pohvalite ih kad jedni drugima pojašnjavaju put do pravilnih rješenja (solidarnost, empatija, kritičko mišljenje).

Matematika i osjećanja

Koristite odgovarajuće momente u nastavi (str. 23 – Vaspitni momenti) i podstaknite učenike da promisle o sopstvenim osjećanjima vezanim za izradu zadataka. Na primjer:

- *Kako se osjećate kad riješite neki lak zadatak?*
- *Osjećate li se isto ili drugačije kad riješite teži zadatak? Zašto?*

Ovakvim pitanjima pomažete im da prepoznaju i razumiju što osjećaju, a time i da bolje vladaju sopstvenim osjećanjima dok se bave matematikom.

Možete im predložiti da na grafiku prikažu:

- dva svoja osnovna osjećanja u toku časa/ dana;
- kako se mijenjaju njihova osjećanja prema matematici, npr. od početka školske godine.

Matematika i tolerancija

Kad učenici iskazuju različita mišljenja (u vezi sa nekim problemom, rješenjem), dozvolite im da razmisle kako se povodom toga osjećaju i da to podijele s drugom/drugaricom iz para ili manje grupe. Time im omogućavate da čuju jedni od drugih kako se sve mogu osjećati u istoj situaciji i zašto je to tako. Na taj način im pomažete da se bolje razumiju i prihvataju međusobne različitosti.

Priča o matematičarki Emi Neter²⁵

Napomena: Čas se može realizovati u bilo kom razredu, s tim što pitanja za razgovor treba prilagoditi uzrastu učenika.

Ciljevi

Učenici:

- analiziraju svoje stavove prema matematici i njenom uticaju na razvoj osobina ličnosti;
- kritički promišljaju o problemima rodne ravnopravnosti;
- razvijaju toleranciju, pravičnost, empatiju i zahvalnost.

Uvod u aktivnosti

U skoro četiri milenijuma dugoj istoriji nauke žene su prisutne od samih početaka, ali se njihova imena, sem u uskom krugu istoričara nauke, retko pominju. Sve do početka 20. veka one su bile u senci svojih muževa, očeva ili braće, a mnoge od njih zauvek će ostati nepoznate.

Finansijski zavisne, zatvorene u privatni prostor porodice, žene će kroz istoriju neuporedivo teže od muškaraca ostvarivati svoje pravo na obrazovanje, slobodan izbor profesije i uvek će biti višestruko diskriminisane (Popović, 2012).²⁶

25 Prilagođena aktivnost, vidi izvor: http://jubileecentre.ac.uk/userfiles/jubileecentre/pdf/TeachingCharacterPrimary/TeachingCharacter_Focus.pdf.

26 Dostupno i na: http://www.zenskestudije.org.rs/knjige/zene_u_nauci_dragana_popovic_2012.pdf.

Aktivnost 1

Razgovarajte s učenicima:

- Što mislite, kakvo je danas učešće žena u nauci?
- Na koje prepreke žene koje se bave naukom najčešće nailaze?
- Koji su najčešći pogrešni stavovi/stereotipi kad je riječ o ženama u nauci?

Ohrabrite učenike da na internetu pronađu podatke o ovim pokazateljima u svijetu i kod nas.²⁷

Aktivnost 2

Pročitajte učenicima priču o Emi Neter ili im obezbijedite vrijeme za čitanje o ovoj naučnici.

Amalija – Emi Neter je mnogo doprinijela razvoju matematike i moderne fizike. Albert Ajnštajn je za nju rekao da je „najkreativniji matematički genije koji je postojao otkad je počelo više obrazovanje za žene“. I pored toga, većinu života provela je boreći se za svoja prava.

Rođena 1882. u Njemačkoj, Amalija je, poput većine djevojčica tog vremena, učila da kuva, čisti i svira klavir. Otac joj je bio univerzitetski profesor matematike, a dva brata su studirala nauke. Govorila je dva jezika i silno željela da studira, ali u Njemačkoj toga doba ženama to nije bilo dozvoljeno. Za Amaliju to nije bila prepreka.

Bilo je očigledno da je veoma talentovana pa joj je na Univerzitetu Erlangen dozvoljeno da sluša predavanja – ali ne i da polaže ispite. Ipak, njena upornost se isplatila i ona je uspjela da osvoji diplomu, kasnije i doktorat.

Kao žena, na univerzitetu se nije mogla zaposliti. Sedam godina je radila bez plate, kod svog oca: istraživala je i držala predavanja kad bi on bio bolestan. Pokušavala je da zanemari mišljenja profesora koji su smatrali da univerzitet nije mjesto za ženu, bez obzira na talenat i inteligenciju. Njoj je u centru pažnje bila matematika, samo matematika...

Do kraja Prvog svjetskog rata, žene su u Njemačkoj dobile pravo glasa. Počele su da se zapošljavaju na mjestima na kojima ranije nijesu mogle. Emi tada dobija posao na univerzitetu, s veoma niskom platom. Njene kolege, profesori, borili su se da bude jednako tretirana na univerzitetu.

Emi se uzdržavala od rasprava i koncentrisala se samo na matematiku. Kada su 1933. godine Hitler i nacisti uveli Njemačku u Drugi svjetski rat, ženama i Jevrejima je zabranjen rad na univerzitetima i na ostalim uticajnim poslovima. Emi je bila otpuštena. Seli se u Ameriku, a A. Ajnštajn joj pomaže da nađe posao. Predavala je na ženskom koledžu.

Njen stil, pristup u nastavi često se opisuje kao stanje zanesenosti. Brojne prepreke s kojima se suočavala nijesu ugasile Amalijin smisao za humor. Uspijevala je da inspiriše svoje učenike da doprinesu pozitivnim promjenama u svijetu.

²⁷ Vidi na primjer: UNESCO. Women in Science (2016): <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/fs43-women-in-science-2017-en.pdf>.

Aktivnost 3

Razgovarajte s učenicima:

- Prošlo je skoro 140 godina od rođenja Amalije – Emi Neter i mnoge stvari su se promijenile. Ipak, da li i danas neki ljudi misle o ženama na sličan način? Analizirajte koji su to neopravdani stavovi (stereotipi) prema ženama u odnosu na muškarce. Koje su posljedice takvih stavova? Primjeri?
- Koje je osobine ličnosti Emi razvijala od djetinjstva? Koje su joj vrline i vještine pomogle da na kraju ostvari svoj cilj: da se bavi onim što najviše voli i u tome postigne vrhunske rezultate?
- U čemu biste slijedili primjer Emi Neter?
- Koje osobine i vještine prepoznajete kod sebe, a razvijate ih uz pomoć matematike?
- Koje su vrline i vještine, po vašem mišljenju, najvažnije za osvajanje ciljeva u životu? Objasnite svoje odgovore.
- Zamislite da ste Emi Neter. Napišite pismo Albertu Ajnštajnu, zahvalite mu na razumijevanju vašeg položaja (empatija), na pomoći i podršci.
- Jeste li optimisti kad pomislite na dalje učenje matematike? Zašto? Na čemu se zasniva takvo mišljenje?

Filmovi o matematici i matematičarima

Blistavi um. Film govori o životu Džona Neša (1928–2015), dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju i jednog od najvećih matematičara svih vremena.

Dobri Vil Hanting. Priča o domaru i genijalnom matematičaru koji počinje da preokreće svoj život uz pomoć psihologa, čuvenog profesora i dobitnika Fildsove medalje (ekvivalent Nobelovoj nagradi, koja se ne dodjeljuje za matematiku).

3.2 CRNOGORSKI – SRPSKI, BOSANSKI I HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST²⁸

Vaspitni potencijal nastave maternjeg jezika i književnosti

(...) svaka dobra knjiga koju pročitam na neki način me promeni, otkrije u meni nešto što je postojalo a da nisam znao da postoji, kaže mi nešto o čemu do tada nisam mislio, potvrdi ili opovrgne neko moje uverenje, ubrza moj puls ili probudi maštu ili čežnju...

M. Pantić, Čitanje, beskrajna priča

Od svih nastavnih predmeta, Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski (CSBH) jezik i književnost, po svojoj prirodi, ima najveći vaspitni potencijal. Nastava jezika i književnosti neposredno se, duboko i široko bavi pojmovima vrijednosti i vrline. *Djelovanje nastave književnosti upotpunjuje vaspitno djelovanje škole i doprinosi razvoju cjelokupne ličnosti učenika. Dobra nastava maternjeg jezika i književnosti doprinosi razvijanju vrline, moralnih shvatanja, pozitivnih navika i socijalno poželjnog ponašanja učenika. Kroz nastavu ovog predmeta učenik se razvija u samostalnu, slobodnu, kreativnu i kulturnu ličnost, svjesnu svog ličnog i nacionalnog identiteta* (Zavod za školstvo, 2017: 7).

Moć jezika

Učeći o jeziku kao osnovnom sredstvu komunikacije među ljudima i kontinuirano usavršavajući sopstveni način izražavanja, djeca uče da:

- pažljivo i aktivno slušaju;
- upoznaju druge – njihove osobine, osjećanja, vrijednosti, ciljeve;
- pitaju i traže – izražavaju i zadovoljavaju potrebe (fizičke, emocionalne, socijalne, saznavne itd.);

²⁸ Autorka poglavlja 3.2 je Nađa Durković.

- *objasne stvari i pojave, kritički promišljajući;*
- *uvjere nekoga u nešto – utiču na mišljenje i ponašanje druge osobe;*
- *izraze i objasne osjećanja;*
- *govore o sebi i sopstvenim iskustvima;*
- *daju savjete i primaju ih – razumiju druge, iskazuju povjerenje prema drugima;*
- *izraze zahvalnost;*
- *bolje razumiju sebe i druge ljude;*
- *rješavaju konflikte;*
- *kažu prave stvari na pravi način...*

A šta to znači reći prave stvari na pravi način? Razumjeti se? Biti uvijek iskren? Biti uvijek u pravu? Ne povrijediti svoja i tuđa osjećanja? Učenike treba usmjeravati da govore jezikom vrijednosti i vrlina, ali i da djeluju, ponašaju se u skladu s onim što kažu. Lični primjer nastavnika, njegovi postupci, živa riječ i tumačenja ponašanja u predviđenim, ali i nepredviđenim okolnostima, najbolje su sredstvo uticaja na učenikovu jezičku kulturu i razvoj njegove ličnosti (Durković, 2006).

Usvajanje jezika i razvoj mišljenja usko su povezani, a u ovom predmetu harmonično se razvijaju sve četiri jezičke vještine: *slušanje i čitanje* (receptivne) i *govor i pisanje* (produktivne). Dobrog pisanja nema bez dobrog čitanja, ispravnog i smislenog govora nema bez pažljivog slušanja. Niti jedna jezička vještina ne može biti razvijena bez elementarnog poznavanja zakonitosti maternjeg jezika.

Na čitanje se uvijek gledalo kao na spoznajno-doživljajni proces koji obuhvata jezičku, komunikacijsku i stvaralačku, kreativnu djelatnost. Kada to kažemo, uglavnom mislimo na čitanje umjetničkih tekstova. No, i mnogobrojni tipovi neumjetničkih tekstova (deskriptivni, narativni, informativni, argumentovani, čak i nekontinuirani

tekst – dijagram kojim se predstavljaju, recimo, rezultati neke ankete) mogu biti dobar stimulus za razgovor o vrlinama i karakternim osobinama.

Posebno su velike mogućnosti u nastavi književnosti. Navika čitanja književnih djela razvija kod čitalaca od najranijeg doba moralnu osjetljivost, sposobnost razumijevanja sebe i drugih ljudi, sopstvenih moći, ali i ograničenja i poteškoća u svakodnevnom životu. Sâmo čitanje zahtijeva „pozitivan napor“. Da bi čitalac razumio i doživio svijet djela, mora da uposli kompletnog sebe. Jedino djeca čitaoci ne posjeduju *sumnjičavo čitanje* kojem su odrasli skloni, te neki teoretičari književnosti predlažu: *Morate postati malo dijete da biste na pravi način čitali književnost* (Miler, 2017).

Priča je moćna alatka u prihvatanju različitosti među ljudima, uči nas o moći ljubavi, ljepoti humanosti. Prave ljudske vrijednosti izražene su kroz sadržaje, postupke i ponašanja likova, kao i kroz idejni sloj tekstova. Djeci su potrebni protagonisti s kojima se mogu identifikovati. Dobra književnost i moderna nastava književnosti podstiče učenike na razmišljanje i sagledavanje ljudskih postupaka i događaja predstavljenih na umjetnički sugestivan, ekspresivan, pa otud i pamtljiv način. Saživljavajući se s književnim likovima, učenici proživljavaju različita iskustva, često i ona s kojima se (još) nijesu sreli. Odrasli znaju da se čitanjem književnosti sagledavaju mogući načini na koje se čovjek može suočiti sa sobom, s drugim ljudima i sa životnim izazovima.

Književnost nas sve uči mišljenju, emocijama, strastima, načinima odlučivanja. Ona ukazuje na izvore ljudskih konflikata, na načine njihovog prevazilaženja (uspješne i neuspješne), na njihove posljedice. Sve to ojačava svijest pojedinca o sebi i o drugima, o smislu života, čineći ga spremnijim da razumije i rješava svakodnevne izazove i jača sopstvenu ličnost. Čovjek se obraća književnosti nastojeći da stvori red u slici svijeta koji mu je često nejasan, koji ga čini nesigurnim, zbunjenim, katkad i uplašenim. *Ne tražimo li mi u knjigama, u ljudima, u razgovorima, skoro redovno to prečišćavanje svojih nesporeduma i traženja!* (Grozdana Olujić)

Za razvoj vrlina i vještina poput **kreativnosti, maštovitosti, empatije, samokontrole, entuzijazma, pažnje ili tolerancije** važna je razvijena vještina **pisanja**. Nastavnici maternjeg jezika i književnosti upoznaju unutrašnje svjetove i karaktere svojih učenika čitajući i analizirajući njihove pismene zadatke. Stoga je nastavnik ili nastavnica maternjeg jezika i književnosti često odjeljenjski stariješina svim učenicima kojima predaje. Odavno je zapaženo da je pisanje moćno sredstvo za strukturiranje ljudskog misaonog i osjećajnog života. *Ljudi se prema sebi odnose kao prema pripovjedačima... Oni vole logičan slijed događaja jer im to pruža osjećaj neminovnosti, utvrđeni tok predstavlja utočište u neredu.* (Robert Muzil)

Posredstvom kvalitetne nastave i metodičkih postupanja nastavnika vrijednosti se internalizuju i postaju dio repertoara ponašanja učenika.

Čitanje moralnih priča

Da li čitanje „moralnih“ priča djeci razvija kod njih iskrenost i poštenje? Jedno istraživanje (Kanada, 2014) otkriva važan mehanizam – kako „moralne“ pripovijetke mogu da promovišu istinoljubivost i budu od velike koristi roditeljima i nastavnicima. Pripovijetke mogu da promovišu iskrenost ukoliko nude pozitivne uzore („budite kao Džordž Vašington“) i ističu dobrobiti poštenja umjesto da se fokusiraju na strašne posljedice nepoštenja. Umjesto što jednostavno pretpostavljamo da sve „moralne“ pripovijetke imaju i moralne vrijednosti, moramo pažljivo da napravimo razliku između priča koje koriste pozitivne uzore nasuprot onim negativnim.²⁹

Književnost vaspitava

Još od projekta *Aktivna nastava / aktivno učenje* nastavnici književnosti izražavaju bojazan da se korišćenje književnog djela u vaspitne svrhe ne svede isključivo na grubo isticanje „poruka“ teksta, te da se u daljim aktivnostima banalizuje i zanemari njegova slojevitost.

Ohrabrujemo nastavnike da u planiranju časova na kojima se podstiču vrijednosti i vrline kod učenika istražuju i pronalaze aktivnosti koje neće narušiti ustrojstvo i vrijednost književnog teksta, a koje mogu pružiti nezamjenljive primjere empatije, tanane osjećajnosti, rušenja stereotipa, upornosti i principijelnosti.

Nastavu književnosti možemo i treba da koristimo za vaspitne ciljeve, ali oprezno i suptilno. Uvijek treba poštovati prava koja ima tekst, ili, riječima Umberta Eka: (...) *knjizi se ne pristupa u potrazi za moralnim i socijalnim tabletama – književnost nije farmakoterapija* (Barns, 1997.)

²⁹ Originalni tekst dostupan je na: http://www.huffingtonpost.com/jalees-rehman/does-reading-moral-stories_b_5502479.html, Više o tome vidi na: <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Deca-i-pripovedanje#sthash.EOKHhe3D.dpuf>.

Izvodi iz predmetnog programa CSBH jezik i književnost I–IX razred osnovne škole³⁰

Ciljevi predmeta

Učenici:

- postepeno se osposobljavaju za četiri aktivnosti sporazumijevanja: slušanje, čitanje, govorenje i pisanje, koje im omogućavaju saznavanje sebe i svijeta i zadovoljavanje ličnih potreba;
- stiču sposobnost da komuniciraju s okruženjem i utiču na događaje u njemu;
- razvijaju pozitivan odnos prema književnosti, razvijaju literarni senzibilitet, razumijevanje ljudske prirode, karaktera čovjeka i svijeta u cjelini; čitajući književna djela svjetske književnosti i književna djela nacionalnih književnosti, šire vidike i uvažavaju različitosti drugih kultura;
- kroz grupni istraživački rad uče se timskom radu, kreativnosti, kooperativnosti i međusobnom uvažavanju.

Citiramo dio iz predmetnog programa u kojem se ističe uloga i značaj višestruke pismenosti:

Razvojem i upotrebom funkcionalne, čitalačke, informacione, medijske i interkulturalne pismenosti ovaj nastavni predmet direktno je povezan sa svim ostalim područjima, predmetima i međupredmetnim temama.

Posebno se ukazuje na doprinos ovog predmeta razvoju saznajnih, socijalnih i emocionalnih vještina koje su važne za druge predmete:

- doprinosi se boljem razumijevanju, učenju i primjeni znanja i vještina u stranim jezicima;

- razvoj fantazijskih sposobnosti, analitičkog mišljenja, sposobnosti predviđanja i kombinatornih sposobnosti veoma je važan u prirodno-matematičkim disciplinama;
- izražavanjem osjećanja, stavova i vrijednosti, oblikovanjem ideja i pogleda, jezik je u najdirektnijoj vezi s društvenom grupom predmeta i ostalim umjetnostima;
- razvijanjem sposobnosti razumijevanja samog sebe i drugih ljudi, izgrađuje se odnos među ljudima, razvija se prihvatanje drugih i različitih, vrednuje se i čuva istorijsko, kulturno i književno nasljeđe i nacionalni identitet;
- kritičko promišljanje o društvenim i ličnim vrijednostima, vještine javnog nastupa, prihvatanje odgovornosti i rješavanje problema – veza s međupredmetnom temom o razvoju socijalnih i emocionalnih vještina;
- razvoj odgovornosti pojedinca, društvenog i ličnog identiteta, tolerancije, uvažavanje različitih mišljenja i ravnopravnosti – veza s izbornim predmetom Građansko vaspitanje;
- inicijativnost, samostalnost i samopouzdanje u iznošenju vlastitih ideja i stavova, kao i prihvatanje razumnog rizika – veza s međupredmetnom oblašću Preduzetništvo;
- vještina traženja i pronalaženja odgovarajućih informacija putem IKT kritičkog vrednovanja izvora i samostalnog učenja – veza s nastavnim predmetom Informatika sa tehnikom;
- razvoj kritičkog čitanja, uopšte mišljenja, u eri dominacije mas-medija (Zavod za školstvo, 2017: 6 i 7).

³⁰ Zavod za školstvo, 2017.

Obrazovno-vaspitni ishodi

Obrazovno-vaspitni ishodi uglavnom su isti za sve razrede osnovne škole, s tim da postaju sve složeniji u pogledu zahtjeva, produbljujući se i proširujući u skladu s uzrastom učenika. Navodimo neke ishode koji mogu biti pogodni za planiranje i organizovanje nastave koja podstiče razvoj vrijednosti i vrlina i utiče na izgradnju karaktera učenika.

NASTAVA JEZIKA

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- primjenjuje pravila lijepog ponašanja i upotrebljava odgovarajuće izraze – obraćanje s poštovanjem i upotreba izraza lijepoga ophođenja;
- demonstrira aktivno slušanje sagovornika verbalnim (podržavajućim komentarima) i neverbalnim znakovima;
- razlikuje kulturološke obrasce vođenja razgovora s obzirom na sagovornika, vrstu i svrhu razgovora: razgovor s vršnjacima ili odraslima, slobodni ili vođeni razgovor;
- raspravlja u skladu sa slobodno odabranom ili zadatom temom (o svakodnevnom događajima i sopstvenim interesovanjima, o pročitanoj ili slušanoj tekstu) i obrazlaže svoje mišljenje;
- piše tekstove po ugledu na čitane (zvanične i nezvanične, naučno-popularne...), primjenjujući osnovna znanja o njihovom oblikovanju;
- prikuplja građu potrebnu za stvaranje pisanog teksta po ugledu na čitani;
- izradi plan teksta, izabere i rasporedi sakupljenu građu u skladu sa planom teksta i njegovom kompozicijom (uvod, razrada, zaključak, pasus);
- piše nekoliko verzija informativnog teksta, unapređujući njegov kvalitet;

- vrednuje sopstvene i tuđe tekstove u skladu s uzrastom;
- pisane tekstove odlaže u portfolio i tematski ih razvrstava, s nastavnikom i drugarima vrši odabir najboljih tekstova za odjeljenjski portfolio;
- objašnjava svoje mišljenje i uvažava tuđe.

NASTAVA KNJIŽEVNOSTI

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- izražava zapažanja, misli i osjećanja nakon slušanja književnoumjetničkog teksta i povezuje sadržaj teksta s vlastitim iskustvom; upoređuje svoja zapažanja, misli i osjećanja sa zapažanjima ostalih učenika;
- objasni motive za ponašanje književnih likova i poistovjeti se s književnim likom;
- uočava karakternu osobinu lika koja je u suprotnosti s njegovom opštom karakternom oznakom (npr. negativnu osobinu kod inače pozitivne osobe);
- zapaža perspektivu onih književnih likova s kojima se, pri spontanom čitanju, ne identifikuje;
- piše tekstove po ugledu na čitane književne tekstove, pri čemu primjenjuje osnovna znanja o njihovom oblikovanju;³¹
- prikuplja građu potrebnu za stvaranje pisanog teksta;
- izradi plan teksta, izabere i rasporedi sakupljenu građu u skladu s planom teksta i njegovom kompozicijom (uvod, razrada, pasusi, zaključak);
- piše poboljšane verzije teksta nakon konsultacija s nastavnikom/nastavnicom i ostalim učenicima, unapređujući njegov kvalitet;

31 U predmetnom programu preporučuje se procesni pristup u podučavanju učenika stvaranju usmenog i pisanog teksta.

- vrednuje sopstvene i tuđe tekstove u skladu s uzrastom;
- piše nekoliko verzija teksta, unapređujući njihov kvalitet;
- vrednuje sopstveni tekst i tekstove drugih učenika;
- predstavi zajedničko mišljenje, do kojeg je došao/došla radom u paru/grupi;
- postavlja pitanja s ciljem otkrivanja značenja književnoumjetničkog teksta.

U predmetnom programu Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost predlaže se veliki broj književnih djela, od kojih su samo neka tzv. kanonska djela, tj. djela koja su obavezna za čitanje i obradu. Ta činjenica nastavnicima pruža veliku slobodu u izboru tekstova na kojima će se dostizati obrazovni ishodi. I među predloženim i među kanonskim književnim djelima svakako je mnogo onih koja su pogodna za razvoj vrlina kod učenika jer je priroda književnosti takva da se ona oduvijek na osoben način bavila životnim vrijednostima.

* * *

Ideje za aktivnosti na časovima

- Učenici kroz igru uloga vježbaju komunikaciju i izraze zahvalnosti – upućuju jednostavne čestitke povodom praznika drugovima, drugaricama, vama; upućuju jedni drugima čestitke za postignute uspjehe (učenje, sport, različita takmičenja...) i sl.
- U komunikaciji i vi i učenici upotrebljavate riječi: *molim, hvala, oprost, izvoli*. Podstaknite ih pitanjima da izražavaju svoje želje, potrebe, misli i osjećanja: *Šta želiš?, Šta misliš o...?, Kako se osjećaš?* Omogućite učenicima da se tokom razgovora slobodno izražavaju, ne prekidajte ih, ali ih nakon razgovora diskretno uputite na pravila uljudne komunikacije. Pripremajući ove aktivnosti, poželjno je da obezbijedite odgovarajuće tekstove koje ćete koristiti kao primjere dobre, uzorne komunikacije, kao i one koja to nije.
- Učenici samostalno govorno nastupaju s unaprijed pripremljenim planom izlaganja (misaonim obrascem / radnim nacrtom) u odnosu na izabrani naslov: govorni nastup na temu vrijednosti i vrlina.
- Veoma je važno posvetiti pažnju riječima koje djeca koriste kad govore o vrlinama i vrijednostima. Treba nastojati da ih stvarno nauče, da *razumiju* njihovo značenje i koriste ih u komunikaciji, da *promišljaju* o njima i – najvažnije – da se *ponašaju* u skladu s njima. Prilikom obrade **sinonima**, učenicima možete dati zadatak da navedu što više sinonima za riječi: poštenje, saradnja, kreativnost itd. Mogu praviti odjeljenjski rječnik vrlina i u toj aktivnosti demonstrirati znanja o ustrojstvu rječnika kao knjige.
- Učenici razgovaraju o osjećanjima i raspoloženjima književnih likova i to potkrepljuju podacima iz teksta; posebno intoniranim govorom podražavaju likove; pišu o emocijama i osobinama likova; pojašnjavaju razloge ponašanja književnih likova; odgovaraju na pitanja zašto se nešto dogodilo i kakve je proizvelo posljedice...
- Opisuju likove, uočavaju njihove postupke u djelu, izdvajaju osobine likova, objašnjavaju zašto su im neke osobine prihvatljive, a neke ne; objašnjavaju motive za postupanje književnih likova; pripovijedaju priču u kojoj su postupci glavnog lika u suprotnosti s njihovim očekivanjima (tako se trude da razumiju i postupke koji nijesu u skladu s onim što bi oni uradili).
- Bajke, basne i narodne umotvorine uvijek su odličan izbor za ukazivanje na vrijednosti i vrline.
 - Basna *Kornjača i zec* – priča o upornosti, samodisciplini i vjeri u sebe.
 - Bajka *Ružno pače* – ispričati učenicima o autoru: H. K. Andersen bio je čudan, povučen, suvonjav dječak koji nije imao mnogo prijatelja. Godinama je trpio zadirkivanja drugova i mnogo je patio. Nije ni čudo što je napisao bajku koja govori o

transformaciji napuštenog i ružnog pačeta u prekrasnog labuda kojem se svi dive. (*Bio je presrećan poslije svih muka i nevolja koje je preturio preko glave. Sad je tek shvatio svu ljepotu i sreću koja se ukazivala pred njim.*)

- Narodna priča *Đevojka cara nadmudrila* (predviđena predmetnim programom za VI razred) – samokontrola i snalažljivost, mudrost. Ovu narodnu priču predlažemo kao inspiraciju za razgovor/debatu o staloženom, mudrom i dovitljivom razmišljanju o teškim zadacima pred koje nas život može staviti. Iako su u priči ti zadaci iz umjetničkih razloga hiperbolisani, s djecom se može razgovarati o srodnim ali realnijim situacijama.
- Posebno preporučujemo pripovijetku *Kanjoš Macedonović S. M. Ljubiše*, koja nudi mogućnost razgovora ili govornog nastupa na temu: *Važna je snaga karaktera koliko i ona u mišićima. (Ne mjere se ljudi peđu, no srcem i pameću.)*
- *Jedan primjer iz učionice: U priči „Plesna haljina žutog maslačka“ Sunčane Škrinjarić prožimaju se empatija, optimizam, zahvalnost, koje čitaoci (slušaoci) najranijeg uzrasta lako mogu prepoznati. Obradujući ovu priču, napravili smo i našu prvu odjeljenjsku knjigu. Učenici su podijeljeni u više grupa, pri čemu je svaka grupa imala zadatak da na neliteraran način prikaže svoje viđenje i doživljaj datog dijela (odlomka) priče. Nakon prezentovanja, svi grupni radovi su spojeni u jedan, odjeljenjski, i tako je nastala tzv. odjeljenjska knjiga. Osim što je učenicima ovakav način rada interesantan, on razvija kreativnost, timski duh (timski rad), strpljenje, toleranciju...³²*
- U razvoju SEV veoma značajnu ulogu ima pisanje. Stvarajući pisani tekst, učenici razvijaju **istrajnost, strpljenje, samokontrolu, timski rad, učenje na greškama**. Rad na pisanom tekstu podrazumijeva više nivoa pa je čitav proces višestruko koristan.
- Procesni pristup u kojem učenici: biraju naslov teksta; prikupljaju građu, strukturiraju je i raspoređuju stvarajući plan pisanja; plan pisanja proširuju u tekst; tekst raščlanjuju na uvod, razradu i zaključak.
- Kritički analiziraju sopstvene tekstove i upoređuju ih s tekstovima svojih drugova i drugarica.
- Prvu verziju teksta unapređuju uz pomoć nastavnika i ostalih učenika, sakupljaju tekstove u portfolio, razvrstavaju ih, ukrašavaju/uređuju portfolio tako da on dobije karakter male knjige.
- Organizuju književno popodne ili večer na kojem ostalim učenicima, nastavnicima i roditeljima predstavljaju svoje „knjige“ (kreativnost, optimizam, tolerancija i timski rad).
- Korisno bi bilo organizovati **debatu** na temu: Kako nam književnost pomaže da bolje razumijemo sebe i druge oko sebe. Možete razgovarati i na temu siromaštva, nejednakosti, ravnopravnosti, socijalne pravde i sl.
- Možete s učenicima povesti **razgovor** o tome kako produbljena negativnost u književnim djelima (otuđenje, loši postupci likova...) utiče na čitaoce.
 - Učenici starijih razreda mogu razgovarati o Femama našeg vremena, o Furlanima XXI vijeka – kriza je izvor za ojačavanje sebe – primjeri iz književnih tekstova...
 - Učenici mlađih razreda – razgovor o savremenim Crvenkapama (*Crvenkapa u taksiju* D. Radulovića).
- Učenici pišu kratku priču o empatiji, optimizmu i toleranciji koristeći stilske figure **poređenje i metaforu**. (Kao što je poznato, obje stilske figure počivaju na upoređivanju nečeg što je manje poznato ili nepoznato s nečim što je slično, a više poznato. Ako je veza dobro uspostavljena, slika se dugo pamti.)

32 Iskustvo Staše Barabaš i Dragice Bokan, profesorica razredne nastave u OŠ „Blažo Jokov Orlandić“ u Baru.

- Učenici popunjavaju Venov dijagram za analizu književnog lika: nabrajaju sopstvene osobine, osobine lika, a onda na presjeku bilježe zajedničke osobine. (**prilog 2**, str. 92)
- Ohrabrite učenike da razgovaraju o poštenju – priprema za govorni nastup – **popunjavaju pojmovnu mapu**. (**prilog 3**, str. 93)
- Slušaju pripovijetku Ćamila Sijarića *Dobar čovjek* (DASY čitanka za VIII razred: 198).³³ Potom popunjavaju **misaoni obrazac** pripovijetke (**prilog 4**, str. 94)
- Razvijanje *medijske pismenosti i kritičkog promišljanja* – važno je da učenici razumiju moć stereotipa, pa u tom cilju mogu analizirati prisustvo žena u medijima, npr. uočavati na kojim se stranicama dnevnih novina pojavljuju, koliko su prisutne, šta se stavlja u prvi plan i sl.³⁴
- Učenicima ćete pomoći da bolje razumiju značaj i prirodu medijske poruke ako im date zadatak da je sami kreiraju. Recimo, mogu pisati o istom događaju, ali iz različitih/ suprotstavljenih perspektiva, ili kraće tekstove namijenjene različitim tipovima publike. Na taj način će se neposredno osvjedočiti da medijska poruka nije neki neutralni odraz stvarnosti.
- Osmislite i organizujte aktivnosti koje potvrđuju stav da je dobra nastava maternjeg jezika i književnosti *duša svake škole*.
 - *Stariji učenici mlađima*: organizuju književne večeri, čitaju bajke, obavljaju mentorstvo prilikom pisanja tekstova i uređivanja odjeljenjskih portfolija s tekstovima, pomažu prilikom pripreme radova za pojedine konkurse na kojima učestvuje škola, izvode skečeve...
 - *Mlađi starijima*: crtaju crteže inspirisane književnim tekstovima za starije drugare, repuju lirske pjesme; *Ko mi liči na tebe* (književni lik koji podsjeća na starijeg drugara iz škole)...
- Treba češće organizovati posjete školskoj biblioteci (*Uvijek sam zamišljao da je raj neka vrsta biblioteke*, H. L. Borhes), kao kulturnom centru škole, radi stvaranje pozitivnih životnih navika.
- Aktivnosti aktiva nastavnika razredne nastave i saradnja s aktivom učitelja u osmišljavanju godišnjeg plana aktivnosti za razvijanje SEV. U **prilogu 1**, str. 91 nudimo model tabele koji vam može pomoći u izradi ovoga plana.
- Kulturna dešavanja u školi koja promovišu osjećanje pripadnosti školi i odjeljenju, razvijaju **kreativnost, timski rad i empatiju, njeguju entuzijazam i strpljenje**.

³³ DAISY – akronim od engleske sintagme Digital Accessible Information System. Predstavlja knjigu kao digitalni tip podataka. Riječ je o multimedijalnom izdanju štampane knjige, kombinaciji audio-vizuelnog teksta. DAISY formatom upravlja međunarodni konzorcijum javnih i privatnih organizacija, koje su 1996. godine formirale biblioteke govornih knjiga.

DAISY knjiga na fleksibilan i usmjeravan način nudi čitalačko iskustvo ljudima koji, iz različitih razloga, ne mogu da čitaju štampani tekst. To su prije svega osobe s oslabljenim vidom, osobe koje imaju disleksiju, osobe koje čitaju s poteškoćama i one koje otežano čitaju duži tekst. Prednosti su izuzetno jednostavna navigacija, kretanje kroz snimljeni tekst.

Programi koji omogućavaju slušanje DAISY knjige besplatni su, a čitanke od IV do IX razreda, kao i svi udžbenici Istorije za osnovnu školu dostupne su na: <http://www.zuns.me/digitalna-izdanja>.

³⁴ Npr., statistike kazuju da u dnevnim novinama na početnim stranama uglavnom dominiraju muškarci.

3.3. STRANI JEZICI

Vaspitni potencijal nastave stranih jezika

Znati drugi jezik znači posjedovati još jednu dušu.

Šarlemanj

Učenje stranog jezika je oslobađanje od uskogrudosti, čini nas otvorenim prema kulturama.... podstiče radoznalost učenika i produbljuje njihovo poznavanje svijeta.³⁵

Učenje stranog jezika uvijek je više od upoznavanja tog jezika – ono je upoznavanje kultura drugih naroda, normi i vrijednosti u tim kulturama. Ono je i podsticaj za lični razvoj – učeći strani jezik, razvijamo ne samo vještine učenja, već i sposobnost komuniciranja i interakcije s ljudima. U vremenu kad djeca od ranog uzrasta uče strani jezik, a u adolescentskom dobu nerijetko govore dva, nekad i više jezika, potencijali ovih predmeta za razvoj socijalnih i emocionalnih vještina od ogromne su važnosti.

Bilingvalna djeca

Uprkos još uvijek ograničenim nalazima istraživanja, očigledno je da bilingvalna djeca ne samo da imaju fleksibilnije mentalne sposobnosti, već i da kroz učenje dva jezika dobijaju mnogo više podsticaja za emocionalni i socijalni razvoj. Takođe je prepoznat značaj koji učenje stranih jezika ima za ljude u starijem dobu – smatra se da ono može biti djelotvorna prevencija demencije i srodnih oboljenja.

U nastavi svih stranih jezika mogu se primijeniti iste metodičke strategije za razvoj vrlina i vrijednosti, karaktera i ličnosti učenika kakve

smo naveli u dijelu o nastavi maternjeg jezika. Kad je riječ o organizaciji nastave, ona je u velikoj mjeri određena činjenicom da se maternji jezik spontano usvaja, a strani jezici planski uče. Stoga časovi stranih jezika pružaju možda najbolji teren za razvijanje **pažnje, strpljenja, samokontrole, povjerenja, timskog rada i optimizma.**

Izvodi iz predmetnih programa za strane jezike³⁶

U predmetnim programima svih stranih jezika navedeni su ciljevi koji su usmjereni na razvoj vrlina, vrijednosti i vještina.

Ciljevi predmeta

Kod učenika se:

- podstiče pravilan razvoj u intelektualnom, emocionalnom i moralnom smislu, te razvoj kreativnog i kritičkog mišljenja i osjećaj za lijepo;
- doprinosi formiranju autonomne, demokratične, empatične ličnosti, koja će, razvijajući svijest o vlastitoj kulturi i tradiciji i šireći svoja znanja o kulturama drugih naroda, biti sposobna da na primjeren način djeluje u interkulturalnom i plurilingvalnom okruženju.

U predmetnom programu za predmet Engleski jezik posebno je istaknut cilj razvoja generičkih vještina (vještine saradnje i timskog rada, komunikacijske vještine, kreativnost, kritičko mišljenje, numeričke vještine, IKT vještine, vještine upravljanja sobom, rješavanje problema i poznavanje strategija samostalnog učenja), a dati su i primjeri kako kroz nastavu razvijati ove vještine.

U ishodima učenja takođe se prepoznaju oni u čijoj je osnovi razvoj pozitivnih osobina ličnosti učenika.

³⁵ Prevod citatata: Anda Backović. Languages Programmes of Study, Key Stage 2 (National Curriculum, Dept for Education, UK, 2013).

³⁶ Zavod za školstvo, 2017.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- se učtivo zahvali, da se izvini, traži pomoć i dozvolu, nekome nešto ponudi;
- uoči da se njegova/njena kultura/tradicija razlikuje od kulture/tradicije vršnjaka iz drugih zemalja;
- analizira i upoređuje sličnosti i razlike između svoje kulture/tradicije i kulture/tradicije vršnjaka iz svoje zemlje i drugih zemalja;
- dâ obećanje;
- učtivo ponudi, prihvati i odbije nešto;
- iznese svoj stav i obrazloži svoje mišljenje;
- komunicira u svakodnevnim situacijama na način koji je prirodan za kulturu zemlje čiji jezik uči;
- pravi razliku između stavova i činjenica navedenih u tekstu;
- uoči vantekstualne okolnosti sporazumijevanja (raspoloženje (sa)govornika i odnos(e) između sagovornika (npr. roditelji i djeca, profesorica i učenik, školski drugovi ...).

Teme koje su predložene za realizaciju nastave (porodica i društvo, moj dom i okruženje, slobodno vrijeme, škola i obrazovanje, ishrana, zdravlje, životna sredina, kupovina, klima i vremenski uslovi...) takođe pružaju mnogo mogućnosti za kreiranje nastavnih situacija pogodnih za vaspitno djelovanje.

Ideje za aktivnosti na časovima

- Dok radite plan časa, odredite o kojim ćete vrijednostima i vrlinama razgovarati s učenicima. Budući da ste usvojili ciljeve razvijanja socio-emocionalnih vještina u nastavi, znaćete da prepoznate sadržaje i momente kada učenicima treba postaviti pitanja: koje vrline, vrijednosti i vještine prepoznaju kod lika kojim se bave u tekstu; u kojoj mjeri ih oni sami posjeduju; kako ih mogu jačati i sl. Tako im pomažete da bolje

razumiju da je učenje snažno povezano s razvojem karaktera i da vi, kao nastavnik/nastavnica, tome pridajete veliki značaj.

- Učenici su uvijek motivisani da upoređuju sopstveni život sa životom svojih vršnjaka širom svijeta, posebno u zemljama čije jezike izučavaju. Govoreći o sličnostima i razlikama u stavovima, ponašanju i osjećanjima, o navikama u životu i radu, oni će u stvari govoriti o vrijednostima i vrlinama, prepoznavati ih, razvijati svijest o njihovom uticaju na čovjeka i kvalitet njegovog života. Time kod učenika podstičemo ne samo razumijevanje sebe i svijeta oko sebe, već i empatiju, tolerantnost, solidarnost, radoznalost (želju za daljim učenjem). Razgovor s likom iz djela – igranje uloga u paru i dijalog sa zamišljenim vršnjakom mogu biti vrlo efikasne aktivnosti za postizanje ovih ciljeva.
- Kreiranje rječnika je izvanredna prilika da se bogati rječnik osjećanja ili rječnik za iskazivanje zahvalnosti, ljubaznosti, saosjećanja i sl. I samo uočavanje osjećanja i prepoznavanje njihove veze s ponašanjem koje je uslijedilo podstaći će kod učenika razumijevanje odnosa emocija i ponašanja, kao i kontrolu emocija (samokontrola).
- Nastava stranog jezika pruža raznovrsne mogućnosti za razvoj kreativnosti. Ako npr. učenicima date zadatak da na stranom jeziku naprave Instagram profile za neke vrline (za toleranciju, empatiju, poštenje...), to će za njih biti kreativni izazov.
- Kad na času obrađujete temu putovanja, koristite priliku da s učenicima razgovarate o značaju putovanja i upoznavanja drugih kultura za razvoj tolerancije i razbijanje predrasuda.
- Slušanje muzike na stranom jeziku može biti dobra prilika za razvoj SEV. Analizirajte poruke pjesama. Predlog za čas engleskog jezika: pjesma *Honesty* (Billy Joel). U Priručniku je ponuđeno dosta izvora za korišćenje pjesama i filmova na engleskom jeziku.³⁷

37 Priručnik, str. 60, 63, 76, 142...

- Mudre izreke i citati na stranom jeziku dobar su podsticaj za bogaćenje rječnika, ali i za analizu i promišljanje sadržaja poruka.
- Možete zajedno s učenicima osmišljavati različite rebuse, ukrštenice, osmosmjerke na temu vrlina. Na internetu su dostupni programi koji vam u tome mogu pomoći.
- Kratko, redovno sumiranje (npr. mjesečno ili dvomjesečno) biće korisno za učenike. Možete im predložiti da odgovore na pitanja: *Kojim smo se vrlinama do sada bavili? Koja je vrлина na vas ostavila posebno jak utisak? Zašto vam je ona značajna u životu?* i sl.

3.4. PRIRODNE NAUKE

Vaspitni potencijal nastave prirodnih nauka

Mnogi ljudi kažu da je intelekt ono što čini jednog naučnika velikim. Nijesu u pravu: to je karakter.

Albert Ajnštajn

Prirodne nauke, kako ih vide mnogi nastavnici, nemaju neku naročitu vezu sa socijalnim i emocionalnim vještinama, niti sa podsticanjem dobrih karakternih osobina. Nauke se često, i neopravdano, smatraju „neutralnim“ u pogledu vaspitne uloge, ili im se pripisuje mnogo manji potencijal nego predmetima kao što su jezici i književnost, istorija, građansko vaspitanje i obrazovanje i sl. Čak i oni nastavnici koji razumiju vaspitni potencijal prirodnih nauka propuštaju da ga iskoriste u učionici, pravdajući to različitim razlozima, a najčešće nedostatkom vremena.

Nauka i tehnologija sve brže mijenjaju društvene tokove i razvoj pojedinca. Ove promjene najčešće vode napretku civilizacije i pripremaju pojedinca za život u budućnosti. Ipak, upotrebu naučnih dostignuća ponekad je teško kontrolisati i stoga su visoki etički standardi „savjest“ naučnika i čuvari digniteta nauke. Nauka i etika imaju zajednički cilj: pozitivan razvoj čovječanstva i opšte dobro i korist. Naučno znanje koje se mudro koristi i koje je etički utemeljeno predstavlja jedinu odbranu od njegovog korišćenja u zle svrhe (Kere, 2008).

Nauka i moralne vrijednosti

Nauka je nosilac jakih moralnih vrednosti. Uči nas da damo prednost argumentima u odnosu na brutalnost, poštenju u odnosu na podvalu, rigoroznosti u odnosu na bilo šta drugo. Istini u odnosu na „sve je moguće“. Uspostavlja raskošan dijalog između čoveka i univerzuma (Kere, 2008: 148).

Nastava nauka ima veliki potencijal da podrži razvoj socio-emocionalnih vještina, dobrih karakternih osobina učenika: počev od kritičkog mišljenja i naučno-istraživačkog duha, pa do moralnih vrlina kao što su poštenje, istinoljubivost i posvećenost. *Zadatak nastave fizike, hemije i biologije u školi nije samo da prenesu znanja i umjenja iz datih oblasti već da ispune i važnu vaspitnu funkciju – formiranje naučnog pogleda na svet (Antić, Pešikan, & Ivić, 2015).*³⁸ Taj pogled na svijet predstavlja snažan vrijednosni orijentir za ljubav prema čovjeku, istini i pravdi, štiteći nas od laži, zabluda, predrasuda, manipulacije i različitih oblika zloupotrebe.

Tri imperativa

Učenje nauke, posebno u osnovnoj školi, ima tri imperativa: prvi je intelektualni, drugi je moralni, treći socijalni. Očekuje se da ona učestvuje u formiranju takvog duha koji će omogućiti da se u nama samima razvija izvestan broj vrlina, favorizuje uključivanje u savremene tokove društva, opremljenog tehničkim objektima, ali i pukotinama, koje su posledica nasilja i sektarizma koje sami stvaramo. Zato se postavlja pitanje: kako treba da učimo? Kada da usmjeravamo naš brod do prave luke, a da pritom izbegnemo sve grebene koji nam se nalaze na putu (Kere, 2008)?

Koje vrijednosti i vrline učenika možemo njegovati i razvijati kroz nastavu i učenje prirodnih nauka?

Nastava prirodnih nauka ima snažan potencijal za razvijanje **kritičkog mišljenja, istinoljubivosti, otvorenosti za nove ideje, radoznalosti, maštovitosti, racionalnosti, preciznosti, marljivosti, društvene odgovornosti i pravde**. Ova nastava može da podstakne razvoj velikog broja vrijednosti – ne samo onih koje su vezane za proces stvaranja nauke, nego i opšteljudskih, moralnih vrijednosti.

³⁸ Dostupno i na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0547-3330/2015/0547-33301504615A.pdf>.

Moći nauke

Ako je nauka zaista sposobna da decu otvori prema realnostima sveta, da ih navikne da opažaju i rasuđuju i da na taj način ojača njihov duh... ako je sposobna da čoveka vuče ka većem saznanju i većoj mudrosti, ali i prema većem poštovanju onoga koji je različit od njega, dakle prema većoj toleranciji i skromnosti, ako podržava naše stremljenje ka većem, da vidimo dalje i dublje, nije li onda ta koja je sposobna da nam ponudi elemente vaspitanja i obrazovanja i usmerava nas ka kulturi (Kere, 2008)?

Život i rad naučnika iz raznih vremena za učenike predstavlja bogat izvor vrijednih i inspirativnih sadržaja. Analiziranje njihovih ličnosti i postupaka može biti veoma korisno. Često se, međutim, lik naučnika idealizuje do mjere da on postaje osoba sa sposobnostima i osobinama koje „običan“ čovjek ne može posjedovati, što za učenike može biti sasvim demotivirajuća poruka.

Trnoviti put naučnika

Istorija naučnog otkrića mnogo češće nema linearni pravac, već ima formu mreže, naučnici i njihov rad odslikavaju istorijski socio-kulturni milje iz koga su potekli, u svom radu greše ili odustaju koliko i svi drugi ljudi.... Predstavljanje naučnika kao ličnosti koje su daleko iznad običnih ljudi može imati kontraefekat, učenici mogu da steknu utisak da je nauka samo za genije, izuzetne i posebne, kao i to da je genijalnost mnogo važnija u naučnom otkriću nego precizan, dugotrajan, metodološki korektan, posvećen rad prepun stranputica, sporednih koloseka i mukotrpnog napredovanja napred-nazad... Posebno je važan oprez kada su u pitanju devojčice ili deca iz različitih manjinskih socijalnih grupa, za koje je mnogo podsticajnije ohrabrivanje i podrška za bavljenje naukom nego ugledanje na ponuđene modele naučnika (Antić, Pešikan, & Ivić, 2015).

primjene naučnih znanja i tehnologije na pojedinca, društvo i svijet u cjelini. Zato o tim temama treba razgovarati u školi i to od najranijeg uzrasta (naravno, primjereno razvojnim mogućnostima učenika). To i jeste osnovni princip konstruktivističkog učenja: dijete, uz odgovarajuće i kontinuirane podsticaje, postepeno gradi, *konstruiše* svoje znanje, a zatim i stavove koji će usmjeravati njegove odluke i ponašanje. Promišljenom primjenom različitih oblika kooperativne nastave možete podsticati vještine saradnje, aktivnog slušanja, pregovaranja, donošenja odluka, kao i razvoj kritičkog mišljenja.

Ekološke teme ukazuju na to kako vaspitanje postaje sve važniji cilj nastave prirodnih nauka. Izučavanje ovih tema treba da doprinese razvoju odgovornog, aktivnog i obaviještenog građanina, razvoju ljubavi i zahvalnosti prema prirodi i planeti Zemlji. Ono treba da bude podrška razvoju onih vrijednosti i obrazaca ponašanja koji čine norme naučne zajednice, kao što su saradnja, tolerancija, odgovornost i komunikacijske vještine kojima će se posredovati te vrijednosne poruke (Antić, Pešikan, & Ivić, 2015).

Nauka nam omogućuje upoznavanje mnogostrukih svojstava prirode. Postavlja nas na kosinu s koje nam se pruža bezgranična panorama sveta... Doprinosi razvoju poštovanja, koje dugujemo njemu i njima. Ojačava sposobnosti našeg rezonovanja i na taj način obuzdava naše moguće nekorisne reakcije. Konačno, omogućuje nam da se suprotstavimo nekim nevoljama koje stvara priroda, koja ponekad zaista zna da bude maćeha (Antić, Pešikan, & Ivić, 2015).

Nagli razvoj tehnologije znači i veću obavezu svih ljudi da razumiju moguće posljedice

PRIRODA

Izvodi iz predmetnog programa Priroda za IV i V razred osnovne škole³⁹

Ciljevi predmeta

Učenici razvijaju:

- sposobnost kritičkog i kreativnog mišljenja pri proučavanju prirodnih pojava;
- sposobnost za timski rad i saradnju s drugima;
- sposobnosti za uočavanje i razumijevanje ekoloških problema u vodenim i kopnenim ekosistemima i upoznaju neophodnosti zaštite životne sredine i njenog unapređenja;
- sposobnosti za upotrebu stečenih znanja o prirodi.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- kreativno predstavlja rezultate samostalnog rada;
- protumači načine na koje čovjek pozitivno i negativno utiče na okolinu;
- poštuje pravila rada u paru, grupi i na terenu;
- prihvata odgovornost za svoje ponašanje;
- ispoljava uvjerenja i brani svoj stav;
- poštuje pravila rada u grupnom zadatku;
- ispoljava interesovanje za istaživački rad;
- poštuje pravila ponašanja;
- sarađuje s drugima u zajedničkom radu;
- poštuje pravila dobre komunikacije u razgovoru;
- pokazuje spremnost da pomogne;
- sarađuje s drugima na projektnom zadatku i pokazuje toleranciju prema drugačijem mišljenju.

³⁹ Zavod za školstvo, 2017.

Ideje za aktivnosti na časovima

- U nastavi prirode učenike treba stalno navoditi da prepoznaju ogromne blagodeti koje je priroda omogućila čovjeku. Podstaknite ih da izražavaju zahvalnost prirodi (npr. pisanje eseja ili učenički projekti na temu prirode i značaja održivosti). To su prilike da se doprinese razvoju odgovornog ponašanja prema prirodnim resursima, ali i osjetljivosti i razumijevanju potreba generacija koje će doći poslije njih (empatija).
- Izučavanje prirode i prirodnih fenomena za učenike može biti podstrek da bolje upoznaju svoje emocije i emocije drugih. Brojne prirodne pojave (vulkan, lava, zemljotres, sunčeva toplota, mirna voda u jezeru itd.) pružaju osnov za upoređivanje s emocionalnim reakcijama ljudi i kako se one mogu mijenjati i kontrolisati. *Da li vi ponekad ličite na vulkan koji izbacuje lavu? Šta vam se tada dešava? Na koja vas osjećanja podsjeća voda u brzom potoku/mirnom jezeru/bari?*
- Za učenike mlađeg uzrasta, fotografije, kratki filmovi o životinjama, insektima koji rade kao dobri „timovi“, mogu biti inspiracija za razgovor o timskom radu.
- Kad se izučava životinjski svijet, podstaknite učenike da analiziraju sposobnost nekih vrsta da se prerađavaju, prikrivaju svoje (kamufiraju) i preuzimaju osobine drugih životinja (mimikrija) i kako im to koristi da prežive razne opasnosti. Nekim drugim životinjama (npr. grabljivicama), prerađavanje i imitiranje pomažu da se približe plijenu (imitiraju životinje koje žele da napadnu). Ohrabrite učenike da analiziraju motive takvog ponašanja. *Zašto to životinje rade? Kada se i zašto ljudi ponašaju na sličan način? Kako se nazivaju takve ljudske osobine?*
- Izučavanje karakteristika životinja može biti povod za kratke osvrtne i na druge, dobre osobine: odanost, povjerenje, empatiju,

zahvalnost, strpljenje (npr. odnos psa prema čovjeku; mravi, njihova strpljivost i disciplinovanost u sakupljanju hrane i sl.). *Što možemo naučiti od životinja, koje dobre osobine? Od kojih?*

- Podstaknite razvoj socijalne osjetljivosti, empatije, samokontrole kod učenika upoznajući ih sa životima njihovih vršnjaka koji žive u djelovima svijeta gdje vlada oskudica hrane, vode, ili su izloženi čestim elementarnim katastrofama (npr. poplave, suše, erupcije vulkana).

* * *

BIOLOGIJA

Izvodi iz predmetnog programa Biologija za VI, VII, VIII i IX razred osnovne škole⁴⁰

Ciljevi predmeta

Učenici razvijaju:

- naučno mišljenje, primjenom osnovnih istraživačkih metoda u biologiji i sprovođenjem jednostavnih istraživanja;
- svijest o vlastitom zdravlju i zdravlju drugih;
- stavove o potrebi i načinima očuvanja zdravlja i smanjivanja rizika od bolesti;
- sposobnost saradnje s drugima tokom timskog, grupnog i rada u paru;
- ekološku svijest i ekološku kulturu;
- pravilan odnos prema životnoj sredini i odgovornom korišćenju prirodnih resursa;
- sposobnost da pokažu preciznost i kreativnost pri izvođenju ogleda, laboratorijskih vježbi, edukativnih ekskurzija, kao i u izradi prezentacija, zbirki, zidnih novina, panoa i slično.

⁴⁰ Zavod za školstvo, 2017.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- sarađuje i timski radi na projektnom zadatku;
- pokazuje toleranciju i poštuje pravila komunikacije u debatama;
- sprovede istraživanje i argumentovano obrazloži rezultate istraživanja;
- poštuje pravila rada u paru, grupi, timu;
- ispoljava pozitivan stav prema fizičkim aktivnostima i tjelesnim vježbama;
- prihvata odgovornost za svoje ponašanje u stvaranju životnih navika;
- poštuje pravila rada u grupi prilikom istraživačkog rada;
- sarađuje pri sprovođenju istraživanja;
- objasni značaj očuvanja životne sredine;
- obrazloži značaj dobrog upravljanja otpadom;
- ocijeni značaj recikliranja;
- sprovede (s drugima) kampanju „Očuvanje životne sredine“;
- sarađuje prilikom istraživanja i kampanje;
- navede osnovne principe održivog razvoja i objasni značaj prihvatanja ideologije održivosti.

Ideje za aktivnosti na časovima

- Primjeri simbioze (mutualizam) od koje oba organizma imaju koristi (npr. rak pustinjač i aktinija; alge u tijelu sunđera, dupljari i pljosnati crvi), biljke i gljive koje žive u zajednici, primjeri zajednica u kojima korist nije obostrana (paraziti) – dobri su povodi da se razgovara o vrijednostima timskog rada i saradnje, suživota, tolerancije, ali i o iskorišćavanju drugih, manipulaciji drugima.
- **Ekološke teme, životna sredina, održivi razvoj** – prilike su da učenici analiziraju, debatuju, prosuđuju, ocjenjuju odnos

čovjeka prema drugim ljudima i drugim živim i neživim bićima, prema planeti Zemlji i prirodi u cjelini. Ovakvi časovi pružaju obilje mogućnosti za podsticanje mnogih socijalnih i emocionalnih vještina: empatije i odgovornosti (npr. osjetljivost za druge ljude, za generacije koje tek dolaze i za njihove potrebe), tolerancije (npr. spremnost da se dijeli s drugima), samokontrole (npr. da se uzdržimo od pretjeranog korišćenja vode, energije), zahvalnosti (npr. prema prirodi) itd.

- Raznolikost biljnog i životinjskog svijeta – uočavanje ljepote i bogatstva kao podsticaj za razvoj **tolerancije; zahvalnost** prema blagodetima prirode i mogućnostima za ljudski život na Zemlji.
- Kreativnost možete podsticati postavljanjem „neočekivanih“ pitanja, npr.: *Kako će evoluirati ljudska vrsta / kako će izgledati čovjek za 200 godina? Da li će kompjuteri nadvladati moći ljudskog mozga? Što ako postoje bića i na drugim planetama?* Možete im predložiti i aktivnost *Pitanjem na pitanje* – učenik postavi pitanje, drugi mu odgovara svojim pitanjem.
- Organizujte **debate** u kojima će učenici izražavati i korigovati stavove o temama koje pokreću moralne dileme: kloniranje, genetski inženjering, genetski modificirana hrana; eksperimenti nacističkih ljekara u koncentracijskim logorima (kojim su se ciljevima rukovali u svom radu; posljedice po njihove žrtve; reakcija čovječanstva i sl.).
- **Saosjećanje (empatija), odgovornost, pravičnost** mogu se razvijati kroz rasprave o upotrebi životinja u naučne svrhe (primjeri eksperimenata na životinjama urađenim u prošlosti). Zašto je važno da naučnici budu ljudi dobrog karaktera? Grupni zadatak: *Napišite dva pravila koja naučnici moraju poštovati kad rade sa životinjama.* Individualni zadatak može biti da se napiše pismo naučnicima u kome će im se objasniti pravila koja su učenici upravo smislili u okviru grupe i predložiti zašto je važno da slijede ta pravila.

* * *

FIZIKA

Izvodi iz predmetnog programa Fizika za VII, VIII i IX razred osnovne škole⁴¹

Ciljevi predmeta

Učenici:

- spoznaju egzaktnost i primjenljivost fizičkih znanja u ovladavanju prirodom i u cjelokupnoj ljudskoj aktivnosti, kao i njihovu fundamentalnu ulogu u različitim strukama;
- razvijaju formalno, kritičko-logičko i sistemsko razmišljanje;
- uspostavljaju pozitivan i odgovoran odnos prema prirodi i uticaju fizike na društvo i njegov održivi razvoj;
- razvijaju komunikacijske i IT vještine tokom eksperimentalnog – grupnog rada i razmjenu ideja i rezultata.

U poglavlju *Povezanost s drugim predmetima i međupredmetnim temama* govori se o ulozi nastave fizike u razvoju ključnih kompetencija, kakve su npr.: kritičko mišljenje, rješavanje problema, kreativnost, inicijativnost, donošenje odluka, sposobnost procjene rizika. Ističe se:

- učenje učenja ostvaruje se kroz razvoj radnih vještina, samoučenje, planiranje sopstvene aktivnosti, odgovornosti za svoje znanje i samopouzdanje, vještine;
- socijalna kompetencija uključuje kompetencije u raznolikim grupnim oblicima rada u procesu učenja fizike.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- dijeli izvore energije na obnovljive i neobnovljive;
- navodi mjere energetske efikasnosti koje se mogu realizovati u školi i u domaćinstvu;

⁴¹ Zavod za školstvo, 2017.

- prepozna koji je izvor energije obnovljiv;
- opiše pojam *energetska efikasnost*;
- objasni mogućnosti smanjenja štetnog djelovanja toplotnih motora na okolinu;
- navede primjenu nuklearne energije;
- objasni zaštitu od nuklearne energije i radioaktivnog zračenja;
- objasni šta je nuklearno zagađenje;
- tumači zašto je savremenom čovjeku potrebna jedna od najstarijih nauka – astronomija.

* * *

HEMIJA

Izvodi iz predmetnog programa Hemija za VII, VIII i IX razred osnovne škole⁴²

Ciljevi predmeta

Učenici:

- razumiju značaj upotrebe naučnih podataka i saznanja;
- razvijaju sposobnost za saradnju, komunikativnost, tolerantnost, timski rad i preuzimanje odgovornosti;
- razvijaju samostalnost, samopouzdanje i kreativnost;
- razvijaju radoznalost, pozitivno interesovanje za hemiju i prirodne nauke;
- razumiju značaj zalaganja, efikasnosti, marljivosti, preciznosti i zaključivanja u rješavanju hemijskih problema;
- razvijaju pozitivan stav prema preduzetništvu, inovativnom načinu rješavanja problema i donošenja odluka;
- razvijaju odgovoran odnos prema upotrebi supstanci i njihovom uticaju na životnu sredinu;
- razvijaju sposobnost odgovornog i aktivnog učešća u rješavanju problema vezanih za održivi razvoj.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- kritički razmatra upotrebu supstanci iz svog najbližeg okruženja, njihov uticaj na životnu sredinu i metode odlaganja;
- preporučuje mjere za zaštitu životne sredine od uticaja upotrebe hidroksida;

⁴² Zavod za školstvo, 2017.

- predlaže mjere za smanjenje zagađenja voda i poboljšanje njenog kvaliteta;
- istražuje uticaj polimera na razvoj i zagađivanje životne sredine;
- objašnjava biorazgradivost i količinu otpada koji se svakodnevno stvara usljed ljudskih aktivnosti i zagađenje životne sredine koje nastaje usljed neodgovornog odlaganja otpada;
- istražuje značaj reciklaže plastičnih masa;
- objasni uticaj proizvoda sagorijevanja nafte na zagađivanje životne sredine;
- objasni stvaranje ozonskih rupa;
- kritički razmatra uticaj produkata sagorijevanja nafte i derivata na efekat staklene bašte;
- predlaže mjere za upotrebu alternativnih izvora energije.

Ideje za aktivnosti na časovima

fizike i hemije

- Kreativnost, saradnja i timski rad mogu se razvijati kroz osmišljavanje i izvođenje jednostavnih eksperimenata.
- Podstaknite kreativnost učenika postavljanjem „neočekivanih“ pitanja, npr.: *Što bi se desilo kad bi Zemlja izgubila gravitaciju? Što bi se desilo ako biste se našli u „crnoj rupi“? (fizika) Šta mislite, da li će se otkriti neki novi element? (hemija).* Možete im predložiti i aktivnost *Pitanjem na pitanje* – na pitanje druga/drugarice odgovaraju svojim pitanjem.
- Kad se vrše različita mjerenja, učenicima će biti zanimljivo da uporede subjektivne doživljaje (npr. temperature, izražene hiperbolisano: *Skuvala sam se... Istopih se...*) s objektivnim mjerenjem. Tako će im biti lakše da uoče da ne možemo uvijek vjerovati onome što vidimo ili što se nama čini, odnosno da su naučna mjerenja mnogo preciznija i tačnija, da svako mjerenje ima odgovarajuću grešku, te da nas nauka uči preciznosti i istinitosti.
- Misli poznatih naučnika, fizičara i hemičara, mogu biti predložak za pomenute aktivnosti. Galileo Galilej je savjetovao da treba mjeriti sve što je dostupno mjerenju i učiniti dostupnim mjerenju sve što već nije dostupno. D. I. Mendeljejev je rekao: *Nauka počinje onda kada je moguće mjeriti, jer je tačna nauka nezamisliva bez mjerenja.* V. Kelvin: *Svaka stvar je poznata samo s tim stepenom s kojim se može mjeriti.*
- Biografije naučnika mogu biti korisne za analizu vrijednosti i vrlina koje su te naučnike usmjeravale da istraju u dokazivanju istine i raskrinkavanju lažnih doktrina (npr. Galilej i njegov heliocentrični sistem; posljedice tog otkrića po njega samog i po civilizaciju), ili da sistematskim radom nastave djelo svojih prethodnika i utru put narednim generacijama naučnika (npr. Mendeljejev i Periodni sistem elemenata).
- Domaći zadaci ili učenički projekti po izboru mogu biti veoma podsticajni za razvijanje SEV učenika. Moguće teme: *Koliko se životinja godišnje upotrijebi u eksperimentima? Koliko se godišnje plastike proizvede i gdje sve završava plastični otpad; čemu to vodi?* Predočite im relevantne procjene: ukoliko se nastavi s dosadašnjim načinima odlaganja otpada, 2050. godine u morima će biti više plastike nego životinjskog svijeta. Učenici mogu raditi i eseje, male projekte na temu: *Kako usporiti i ublažiti efekte klimatskih promjena i zašto je važna saradnja na nivou cijele planete? Kako oni vide svoju odgovornost i svoj doprinos tim ciljevima?*
- Jedna od aktivnosti na času fizike ili hemije može biti razgovor o ženama u nauci.

Djevojke i žene u nauci

„Potrebno je ohrabriti i podstaći žene da postignu svoje pune mogućnosti u nauci, kao istraživačice i inovatorke.

Ovo je poruka generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, koje su 11. februar proglasile Danom djevojaka i žena koje se bave naučnim radom.

Šta neke od njih kažu o sebi, svom radu, kako prevazilaze prepreke u životu i naučnoj karijeri?⁴³

Biti žena u fizici je izazovno, ali se ponekad osjećam usamljeno. Naporno radim da bih se uklapala u profesionalne mreže, da bi se za mene čulo i da bih bila priznata, da bih otkrila uzore koji mi mogu pokazati put koji je ispred mene (...) S druge strane, biti

u ovome i baviti se ovim omogućava mi da budem i pionir i uzor drugima. Utiranje vlastite staze je teško, ali vam takođe omogućava puno slobode i kreativnosti u radu. Saznanje da će svi vaši napori da otvorite vrata jednoga dana koristiti i drugima čini vas još zadovoljnjim svojim postignućima... Moj savjet ženama na početku naučne karijere jeste da vjeruju u sebe i da vjeruju da je ono što rade važno i za nauku i za društvo. Trudite se da pravite mreže, pronalazite kolege koji vas podržavaju i mentorstvo koje vam treba. (...) Morate biti i realne, jer neće svi moći da vide stvari iz novog ugla i da prihvate promjene. Na kraju, ovo je vaš život i vi morate odlučiti za što se vrijedi boriti, a što nije vrijedno trošenja vremena ili energije. (Nene Prisle, profesorica na Univerzitetu Oulu, Finska)

Moje iskustvo žene naučnice u proteklih nekoliko godina bilo je divno, unaprijedila sam svoju karijeru i postala uzor studentima

⁴³ Kompletan tekst *Celebrating Women in Science* dostupan je na: <http://www.sciencemag.org/careers/2018/02/celebrating-women-science>. Odabir i prevod citata: Anđa Backović.

u svojoj zemlji. Moja istraživačka grupa danas jednako privlači muškarce i žene istraživače. Na časovima, volim da kažem studentima: „Ako sam ja to uradila, možete i vi!“ Tada vidim sjaj u njihovim očima.... Ovo je veliki korak naprijed, naročito za žene koje još u ranom uzrastu usvoje sindrom manje vrijednosti. Volim i da se suočim sa stereotipima, kad god se spotaknem o njih. Na pitanje da li sam student na postdoktorskim ili doktorskim studijama, što mi se često dešava, uživam da odgovorim pitanjem – zašto pretpostavljate da mlade žene ne mogu biti redovni profesori? Onda vidim da se uspaniče, pokušavajući da prikriju predrasude. (Bilge Demirkoz, profesorica na Bliskoistočnom tehničkom univerzitetu, Ankara, Turska)

Kao žena u računarskim naukama, morala sam da se naviknem da budem u manjini, posebno na početku karijere. Problem s kojim sam se povremeno susretala bio je da ljudi ozbiljno shvate ono što govorim. Na sastancima se često dešavalo – i to je iskustvo za mene bilo frustrirajuće – da žena nešto kaže i to prolazi neprimijećeno, a kada

nakon pet minuta to isto ponovi muškarac, ljudi reaguju: „Kako je ovo dobro rekao!“ Kako sam napredovala u karijeri, to mi se rjeđe dešavalo. Ponekad čak mislim da mi to što sam kao žena u manjini ide u prilog jer mogu da ponudim različite poglede na problem i time doprinesem rješenju. Danas u mojoj interdisciplinarnoj istraživačkoj grupi ima više žena nego muškaraca i ja vjerujem da je zaista važno da obuhvatimo različite vizije budućnosti koje bismo željeli da nam nauka i tehnologija grade. (Marina Jirotko, profesorica na Univerzitetu Oksford, Velika Britanija)

Biti naučnica u mojoj zemlji vrlo je izazovno. Neki me ljudi doživljavaju kao prijetnju, ne razumiju zašto nijesam u kuhinji. Kad sam na terenu i sakupljam podatke, neki me čudno gledaju i pitaju se što radi žena u šumi s grupom muškaraca. Ali ja volim ovo što radim i svi me ti izazovi ohrabruju da učim i još više uradim kao žena i naučnica. (Advoba Kua-Manza Edjah, Komisija za atomsku energiju Gane, doktorandkinja na Univerzitetu Gane u Legonu)

Pitanja za diskusiju:

- *Koje predrasude i stereotipe prepoznajete u pričama ovih naučnica?*
- *Koje vrline i snage ličnosti pokazuju ove žene?*
- *Kako one uspijevaju da prevladaju prepreke ili teškoće u razvoju svoje naučne karijere? Koje im osobine u tome pomažu?*
- *U što one čvrsto vjeruju i zašto ne odustaju od svog rada uprkos izazovima na tom putu?*
- *Na koju biste se od ovih naučnica najviše ugledali i zašto? Koje njene stavove i ponašanja prema životu i radu biste željeli da posjedujete?*

3.5 DRUŠTVENE NAUKE

Vaspitni potencijal nastave društvenih nauka

Iz istorije učimo da od istorije ne učimo.

Georg Vilhelm F. Hegel

Da je čovječanstvo odvajkada bilo razumno, istorija ne bi bila dugačka hronika gluposti i zločina.

Artur Šopenhauer

Učenje i nastava društvenih nauka (predmeti Priroda i društvo, Poznavanje društva, Istorija, Geografija – kao prirodna i društvena nauka) dobar su temelj i okvir za aktivnosti koje kod učenika podstiču razvoj tolerancije, uvažavanja različitosti, kritičkog promišljanja, humanizma, altruizma, empatije, društvene odgovornosti.

Tit Livije o istoriji

Istorija su zapisi o beskonačnoj raznovrsnosti ljudskog iskustva koje se stavlja na uvid svima, a u tim zapisima možete za sebe i svoju zemlju naći i primjere i upozorenja: dobre stvari da uzmete kao uzore, a rđave da izbjegavate.

Ovi predmeti nude širok dijapazon tema za raspravu o društvu, odnosu pojedinca i društva, o društvenim interesima, kao i o pitanjima koje se tiču sistema vrijednosti i ličnog moralnog razvoja. Ishodi učenja upućuju na brojne podsticaje koje pružamo učenicima da bi razvijali i manifestovali socijalno prihvatljivo ponašanje, pozitivan sistem vrijednosti, postupali u skladu s visokim etičkim normama. Nerijetko, ove teme pokrenu učenike da u svojoj školi ili zajednici djeluju u skladu s pozitivnim moralnim vrijednostima (npr. organizuju humanitarne akcije kao iskaz saosjećanja, solidarnosti, brige o drugima, podrške vršnjacima s posebnim obrazovnim potrebama, starijim osobama, izbjeglicama i sl.).

Važno je imati na umu da izučavanje istorijskih događaja i ličnosti nacionalne i opšte istorije uvijek izaziva i različita osjećanja učenika. To su dragocjeni vaspitni momenti. Oni vam pružaju mogućnost da, imajući na umu vezu mišljenje–osjećanje–ponašanje, pomognete učenicima da budu emocionalno pismeniji i razvijaju empatiju, toleranciju, samokontrolu, samokritičnost.

Istorija otvara vrata

Istorija može da otvori vrata mogućnostima. Kako? Inspirišući nas da budemo bolji ljudi. Učite o nekom istorijskom događaju – i pitanja će izvirati. (...) Učiti više o svijetu oko vas, njegovim ljudima, resursima, istoriji – to samo može voditi do života u kojem se više zna. A takav život vodi do inspiracije, nadajmo se i do želje da se čine dobre stvari. (...) Proširite svoju perspektivu – proširite vlastite horizonte izučavajući istoriju. (...) Svijetu trebaju informisani, misaoni ljudi, poput vas, koji znaju ko su, odakle su i gdje idu. Izučite prošlost. Nećete zažaliti zbog toga (Walker, 2017).⁴⁴

Nastava istorije je prepuna mogućnosti da učenici kritički promišljaju o etičkim pitanjima vezanim za istorijske događaje i ličnosti. Uvjereni smo da će biti veoma motivisani da procjenjuju kako su ideje, odluke, ponašanja pojedinih ljudi uticali na sudbine drugih ljudi i cijelih naroda. Koje su karakterne osobine bile u osnovi tih odluka (npr. empatija ili njen nedostatak), da li su odluke bile ispravne, racionalne, pravične (proces odlučivanja, kritičko mišljenje), na kojim su vrijednostima i uvjerenjima počivale? Učenici vole da debatuju o ovim pitanjima i analiziraju ličnosti i vrijednosti, projektujući pritom vlastite vrijednosti i stavove. Tu se otvara prostor da nastavnik/nastavnica ponudi odgovarajuću povratnu informaciju, potkrepljujući ili korigujući stavove učenika.⁴⁵

44 Prevod citata: Anda Backović. Kompletan tekst dostupan je na: <https://www.academiccourses.com/article/Why-Twenty-First-Century-Students-Should-Study-History/>

45 Priručnik s radionicama sadrži brojne primjere kako nastavnici povratnim informacijama usmjeravaju razvoj vrijednosti i moralno djelovanje učenika.

Pitanja i odgovori o svijetu

Naučiti geografiju podrazumeva da negde u daljini čujemo galamu starih moreplovaca pri otkrivanju novih arhipelaga, uz istovremenu želju da danas upoznemo našu Zemlju, kao i da se zaštitimo od potencijalne agresije. Na listi naših saznanja, koju svako od nas proučava po svojoj želji, ona koja se tiču nauke imaju dvostruki status. Nauka se, pre svega, može smatrati mestom na kome čovek, od kada je postao čovek, postavlja ona svima poznata pitanja o svetu. Ona je, takođe, i stalno reaktuelizovanje tih pitanja, kao i izuzetno oruđe za njihovu modifikaciju, odnosno postavljanje. Ona je, takođe, i nosilac hrabrosti. Ne zato što u sebi skriva najmanje etičkih vrednosti: „Za kamen bačen uvis, padanje ne predstavlja nesreću i za nauku je ono isto kao kada njegovo podizanje uvis nije uspešno realizovano.”⁴⁶ Nasuprot tome, obrazovanje koje preko nje dobijamo, ponašanje koje je njom indukovano, način mišljenja koji ona zahteva, utiču na modifikaciju našeg pogleda na svet i definisanje naših ciljeva, odnosno pogoduju usmeravanju naše energije u pomenutom smislu (Kere, 2008: 75–76).

* * *

PRIRODA I DRUŠTVO

Izvodi iz predmetnog programa Priroda i društvo za I, II i III razred osnovne škole⁴⁷

Ciljevi predmeta

Učenici:

- razvijaju osjećaj za pripadnost određenoj zajednici, opisuju aktivnosti ljudi u njoj, izražavaju poštovanje prema drugima i sebi,

⁴⁶ Citirane su riječi Marka Aurelija iz njegovog djela *Samom sebi*.

⁴⁷ Zavod za školstvo, 2017.

izražavaju saosjećanje prema osobama koje pate;

- upoznaju praznike i svečanosti karakteristične za mjesto u kojem žive, razvijaju poštovanje prema njima kao obilježjima kulture svog naroda;
- razvijaju poštovanje prema prirodi, živim bićima i mjestu u kojem žive, izražavaju saosjećaje prema ugroženim bićima;
- osposobljavaju se da postave pitanja i traže odgovore, samostalno rješavaju probleme i sarađuju u timskom radu;
- usvajaju znanja potrebna za očuvanje prirode;
- osposobljavaju se za kritičko mišljenje.

Ishodi

Učenik/učenica će moći da:

- objasni različite emocije kod sebe i drugih (veselje, strah, ljutnju, žalost);
- objasni zašto treba uvažavati potrebe i interese drugih (u igri, školi, porodici);
- prihvati odgovornost za svoje ponašanje;
- pokazuje toleranciju prema drugačijem;
- primjenjuje osnovna pravila lijepog ponašanja;
- objasni određene međuljudske odnose (poštovanje, ljubav, prijateljstvo, saradnju, toleranciju);
- pokazuje interesovanje za probleme i potrebe drugih;
- primjenjuje pravilan odnos prema školskoj imovini, poštuje pravila kućnog reda škole;
- primjenjuje i razvija vještine koje mu/joj omogućavaju da samostalno brine o vlastitom zdravlju;
- objasni potrebu uzajamne saradnje, saosjećaja s drugima, humanosti i razumijevanja;

- pokaže spremnost da pomogne i poštuje prava drugih u kolektivu;
- prihvata odgovornost za svoje ponašanje i shvata svoje mogućnosti i ograničenja;
- objasni značaj i poštuje osnovna školska pravila (uredno pohađanje nastave, dolazak na nastavu na vrijeme, ponašanje u školi i van nje, čuvanje školske imovine...);
- shvati kako sam/sama može da doprinese očuvanju prirode.

Pored aktivnosti predloženih u predmetnom programu, možete pogledati ideje za aktivnosti učenika prvog ciklusa osnovne škole koje su date u Priručniku *Moje vrijednosti i vrline*. U poglavljima *Timski rad*, *Empatija*, *Tolerancija*, *Samokontrola* i *Zahvalnost* naći ćete raznovrsne aktivnosti koje vam mogu pomoći da ostvarite navedene ishode učenja.

*U nastavi **prirode i društva**, izdvajamo, na samom početku, oblast „Ovo sam ja” i aktivnost: Učenici govorno i crtežom predstavljaju sebe, pri čemu se spontano i nenametljivo razvija tolerancija i samopouzdanje. Korisne i zanimljive aktivnosti mogu se raditi i u okviru oblasti „Stiže ljeto”. Mi smo, na primjer, iskoristile to što se učenici sada upoznaju s razglednicom i pismom, pa smo im dale zadatak da napišu i ilustruju kratko pismo nekoj dragoj osobi. Veliki broj učenika opredijelio se za svoje drugare iz odjeljenja i aktivnost je, opet na spontan način, doprinijela da se kod njih razvija kreativnost, zahvalnost...⁴⁸*

* * *

POZNAVANJE DRUŠTVA

Izvodi iz predmetnog programa Poznavanje društva za IV i V razred osnovne škole⁴⁹

Ciljevi predmeta

Učenici:

- razvijaju spoznaju o sebi, svojim vještinama, potrebama i željama;
- upoznaju različite oblike udruživanja, saradnje i uzajamne pomoći među ljudima (porodica i druge zajednice);
- razvijaju svijest o prihvatanju razlika među ljudima, upoznaju načine pomirenja različitih interesa i sporova;
- upoznaju osnove dječjih prava, obaveza i odgovornosti, kao i odgovorna lica koja vrše usluge zaštite dječjih prava;
- osposobljavaju se da primjenjuju različite strategije tokom učenja, saradnje i rješavanja sporova, da obrazlažu svoje stavove;
- osposobljavaju se da objasne značaj državnih (nacionalnih) i vjerskih praznika;
- upoznaju prirodne i društvene karakteristike države i osobenosti naroda koji žive u njoj;
- osposobljavaju se za prilagođavanje novim situacijama, idejama i tehnologijama i teže inovativnim i kreativnim rješenjima;
- razvijaju svijest o značaju održivog razvoja.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- definiše sebe (potrebe, želje, mogućnosti, ciljevi, lično napredovanje);
- primijeni različite vještine komunikacije i saradnje;

⁴⁸ Iskustvo Staše Barabaš i Dragice Bokan, profesorica razredne nastave u OŠ „Blažo Jokov Orlandić” u Baru.

⁴⁹ Zavod za školstvo, 2017.

- navede i objasni svoja mišljenja i stavove;
- navede i objasni osnovna dječja prava, obaveze i odgovornosti;
- objasni značaj prihvatanja i poštovanja različitosti;
- primjenjuje različite strategije kontrole emocija;
- prihvata odgovornost za svoje ponašanje i shvata svoje mogućnosti i ograničenja;
- objasni potrebu poštovanja materijalnih i duhovnih potreba svakog člana porodice;
- primjenjuje osnovna pravila bontona;
- objasni važnost kućnog reda škole i primjenjuje njegova pravila;
- objasni školu kao zajednicu različitosti (rodne razlike, posebne obrazovne potrebe, razlike među vršnjacima...) i objasni potrebu njegovanja tolerancije i humanosti;
- navede i definiše vrste nasilja među djecom i nad djecom;
- objasni na koje se načine moguće boriti protiv nasilja;
- shvati svoje mogućnosti i ograničenja u cilju očuvanja prirode;
- razvije kritičko mišljenje;
- vrednuje čovjekov uticaj na okolinu;
- primijeni različite strategije suočavanja s emocijama, donošenja odluka i rješavanja različitih pitanja;
- navede različitosti u zajednicama (starost, religije, nacionalnost, društveno-ekonomski status, socijalne i kulturne razlike itd.);
- objasni razliku između pola i roda i načine na koje se rod oblikuje u društvu, kulturi;
- definiše oblike saradnje i uzajamne pomoći (volonterski rad, udruženja i td.);
- navede i objasni formalne i neformalne načine usklađivanja interesa i rješavanja sporova među ljudima;
- objasni vrijednost života u multietničkoj i multikulturalnoj sredini i procjenjuje kvalitet života u zajednici iz aspekta poštovanja i ostvarivanja građanskih, vjerskih i nacionalnih prava;
- vrednuje socijalno okruženje u pogledu razvoja i navodi svoje prijedloge za rješavanje nekih društvenih pitanja;
- primijeni istraživačke vještine i izrađuje jednostavnu studiju;
- razvija i njeguje humanost i razumijevanje potreba i interesa drugih, dajući doprinos ukupnom kulturnom razvoju;
- vrednuju uređenost pojedinih naselja i opštinskog centra u odnosu na različite potrebe ljudi (obrazovne, kulturne, zdravstvene, rekreativne i sl.);
- vrednuje stepen poštovanja ekoloških principa u uvažavanju tradicije u graditeljstvu i očuvanju kulturne baštine;
- razvije poštovanje prema mjestu u kojem živi;
- definiše različite narode na teritoriji države i različite kulture u svim zajednicama;
- navede koji narodi (nacije) žive u Crnoj Gori, šta je multikulturalnost i multikonfesionalnost;
- objasni važnost uvažavanja različitosti za skladan suživot u svim segmentima društva i države;
- analizira stepen ugroženosti životne sredine i razgovara o nužnosti zaštite prostora;
- objasni značaj bezbjedne i zdrave životne sredine, koju karakterišu dobro uređene javne i zelene površine.

Ideje za aktivnosti na časovima

- Kad učenici razgovaraju o problemima u školi ili u društvu (npr. školska pravila; ugroženost životne sredine), uputite ih da navedu neki problem koji bi se, po njihovom mišljenju, uspješno riješio ako bi ljudi/djeca bolje sarađivali (timski rad, tolerancija). Neka pokušaju da objasne zašto.
- Ove teme dobar su povod i za priču o odgovornosti i aktivnom građanstvu: što znači biti dobar, odgovoran građanin, koje koristi od toga imaju drugi ljudi i zajednica u cjelini? Da li kod sebe prepoznaju takve osobine i ponašanja i u čemu (u porodici, školi, učionici)?
- Ohrabrite učenike da promišljaju o sopstvenoj ulozi i odgovornosti za buduću život ljudi u svojoj zajednici. Koje ih odgovornosti očekuju kad postanu stariji? Što bi oni sami mogli da urade da, na primjer, njihova škola, školsko dvorište, prostor ispred zgrade u kojoj žive, postane ljepše mjesto?
- Preispitivanju i izgradnji prosocijalnih stavova učenika pomažu i debatne aktivnosti npr. na temu: *Da li je bolje davati ili primati?*
- Kad se obrađuju pojmovi pola i roda, dječja prava, škola kao zajednica različitosti, ali i vrline kao što su upornost, optimizam, samopouzdanje, hrabrost, inspiracija za diskusiju može biti priča o djevojčici Malali.

* * *

Borba za djevojčice bez straha

Malala Jusafzaj (Malala Yousafzai)⁵⁰, najmlađa dobitnica Nobelove nagrade u istoriji, rođena je 1997. Iako se mnoge porodice u Pakistanu ne obrađuju mnogo dolasku djevojčice na svijet, njeni roditelji su vjerovali da će Malala imati iste uslove u porodici i u školi kao i dječaci.

⁵⁰ Priču o Malali Jusafzaj možete pročitati na: <https://www.malala.org/malalas-story>. Dokumentarni film *He named me Malala* (Nazvao me je Malala) dostupan je na ovom sajtu na 11 jezika.

Od ranih godina strasno je voljela da uči, a otac, učitelj, podržavao ju je u tome.

Kada su militantni Talibani preuzeli vlast nad dijelom zemlje u kojem je živjela, zabranili su mnoge stvari, na primjer, da se gleda televizija i sluša muzika. Svima koji se o tu zabranu ogлуše sljedovale su drakonske kazne (javno pogubljenje, zatvori). Ubrzo je djevojčicama zabranjeno da idu u školu. Malala tada pod nadimkom počinje da piše blog za britansku BBC o životu pod vlašću Talibana. Posebno dirljivo piše o svojim osjećanjima pred zatvaranje škole u koju je išla. Kad je vojska Pakistana uspjela da protjera Talibane, škola je ponovo otvorena. Malala se bojala da javno govori protiv Talibana, ali se javno zalagala za pravo djevojčica da se školuju. Dobila je državnu nagradu za mlade koji se bore za mir. Bilo joj je petnaest godina kad je u školskom autobusu maskirani Taliban namjerno pucao u nju, ranivši i dvoje njenih drugara. Teške povrede je preživjela jer joj je omogućeno da se liječi u Engleskoj.

Na svoj šesnaesti rođendan govorila je u Ujedinjenim nacijama; tada je ustanovljen Malalin dan (12. jul), posvećen obespravljenim djevojčicama. U svijetu ima 130 miliona djevojčica koje se ne školuju.

izvor: Indiana Public Media

Trenutno studira filozofiju, političke nauke i ekonomiju na Oksfordu, ali je i dalje veoma posvećena borbi za pravo djevojčica da se školuju: osnovala je fond, vodi kampanje, otvara škole, mnogo putuje svijetom, srijeće se s djevojčicama i djevojkama koje podržava u njihovoj borbi za pravo na obrazovanje. Njihova iskustva siromaštva, nasilja, ranih brakova, kulture mačizma, pretočena u poruke, prenosi direktno svjetskim liderima s kojima se srijeće, a koji mogu značajno uticati na odluke u vezi s ovim problemima.

Aktivnost

Razgovarajte s učenicima:

- Na svijetu i dalje ima mnogo djevojčica koje nijesu željene. Zašto je to tako? Koje su to osobine koje se pripisuju/odriču djevojčicama i zbog kojih se one smatraju manje vrijednim od dječaka?
- Koje osobine ličnosti posjeduje Malala? Kako biste opisali njen karakter: njene vrline, vrijednosti, vještine? Koja je, po vama, njena dominantna vrlina?
- Što je sve pomoglo Malali da uspješno prevaziđe traume u životu?
- Zamislite da ste jedna od 130 miliona djevojčica koje se ne školuju. Koje biste poruke uputili: porodici, ministru prosvjete, političarima, predsjedniku države? A koja bi bila poruka djevojčicama?

Kad su u fokusu rada na času teme u okviru kojih se obrađuju pojmovi humanosti i saradnje s drugima (Ishodi učenja: *definiše oblike saradnje i uzajamne pomoći; razvija i njeguje humanost i razumijevanje potreba i interesa drugih, dajući doprinos ukupnom kulturnom razvoju*), predlažemo sljedeće aktivnosti:

- Pitajte učenike znaju li za neku osobu koja je pomagala drugima. To može biti neka poznata ličnost ili neko koga lično poznaju i ko živi u njihovom mjestu. Treba da ukratko ispričaju životnu priču te osobe i kako je

pomagala drugima. Primjeri mogu biti i kratke biografije kraljice Jelene Savojske i Marije Montesori.

Razgovarajte i o sljedećim pitanjima:

- *Kako oni pomažu ukućanima?*
- *Kako pomažu drugarima?*
- *Kako pomažu svojoj školi?*
- *A svom gradu?*
- *Svojoj zemlji?*
- *Cijelom svijetu?*

Jelena, kraljica majka⁵¹

Kraljica Jelena (1872–1952), kćer crnogorskog kralja Nikole i supruga posljednjeg italijanskog kralja Viktora Emanuela III, do udaje je rasla u velikoj porodici, na Cetinju.

Kao četvorogodišnja djevojčica, spoznala je tragediju svog naroda kroz pogibije crnogorskih vojnika u ratu s Turcima 1876. godine.

⁵¹ Preuzeto sa sajta: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_20vij_do_1_svj_rata/dobrocinstva_kraljice_jelene_petrovic_savojske.htm.

Kad je njena majka, kraljica Milena, počela da pomaže ranjenicima i radi u poljskoj bolnici na malom trgu ispred dvora na Cetinju, pomagale su joj sve kćerke, uključujući i malu Jelenu. Jelena se ugledala na majku i vrlo požrtvovano bdjela nad ranjenicima, čekajući da je neko pozove da mu, na primjer, doda vode. Kažu da je znala satima strpljivo da sjedi na drvenom sanduku, lupkajući nogama da ne bi zaspala.

Otac ju je mnogo volio. Jednom je s njim podijelila jednu svoju veliku brigu i bol: zamolila ga je da učini nešto da se rođenje djevojčice u Crnoj Gori više ne smatra nesrećom, ni da se žene zbog toga osjećaju krivima i ne manje vrijednima. Voljela je umjetnost, slikarstvo i arhitekturu, učila jezike i puno čitala, pa je stekla dobro obrazovanje.

Jelena je bila majka petoro djece. Izuzetno skromna, novac koji je dobijala za svoje potrebe trošila je na dobročinstva. Srećnom ju je činilo pomaganje sirotinji, spasavanje nemoćnih, liječenje bolesnih ljudi.

Kad je razorni zemljotres pogodio jedan italijanski grad, Jelena je pomagala ljekaru hirurgu, šila odjeću za žene i djecu, sakupljala pomoć.

Pomaganje bolesnoj i sirotoj djeci za nju je bilo posebno važno i svoje je kćerke vaspitavala u istom duhu. Kada je jednom njena kćerka htjela da pokloni igračku koja joj se nije sviđala siromašnom djetetu, rekla joj je: *Ako je igračka ružna za tebe, ružna je i za siromašno dijete. Baš zato što imaju manje od drugih, siromašnima treba poklanjati lijepe stvari.*

Zbog svoje požrtvovanosti i humanosti dobila je mnoga priznanja u Italiji i na drugim evropskim dvorovima.

Kralj Viktor Emanuel III napustio je italijanski presto 1946. godine, pa su morali otići iz Italije. Živjeli su u Egiptu, a potom u Francuskoj. Skromna kraljica je i u takvim uslovima nastavila da pomaže ljudima u nevolji.

* * *

Marija Montessori (1870–1952)

Osnovno i srednje obrazovanje završila je u Rimu. Marijini roditelji bili su obrazovani ljudi i nastojali su da i njoj obezbijede dobro obrazovanje. Željela je da postane ljekarka, što je naišlo na čuđenje njenih roditelja i okoline jer su u Italiji toga doba medicinu studirali samo muškarci. No, Marija je bila uporna – iako je prvi put odbijena, uspjela je da se upiše na studije medicine. Svakodnevno se suočavala s predrasudama; nije mogla da vježba s muškim kolegama pa je morala da to radi sama ostajući poslije nastave. Godine 1896, postala je prva ljekarka u Italiji.

Nakon diplomiranja, predstavljala je Italiju na

Međunarodnom kongresu za prava žena i zalagala se da žene imaju ista prava kao i muškarci. Dok je stažirala na psihijatrijskoj klinici Univerziteta u Rimu, radila je s djecom sa smetnjama u razvoju. Tada je počela da se interesuje kako se ta djeca mogu uspješno obrazovati i vaspitavati.

To postaje njena životna misija – potpuno se posvetila tom poslu, podučavajući učitelje i vaspitače širom svijeta. Borila se za mir u svijetu i pravo djece na obrazovanje. Učestvovala je u radu UNESKO-a i tri puta bila predlagana za Nobelovu nagradu za mir. Francuska joj je dodijelila Legiju časti. Objavila je mnogo knjiga. Uprkos brojnim

kritikama, metoda „Montesori“ i danas se uspješno primjenjuje u školama i vrtićima širom svijeta. U osnovi ovih metoda rada jeste Marijina ideja da svako dijete ima ogromne potencijale, bez obzira na rasu, pol ili društveni status. To je bilo veoma značajno i za razvoj ljudskih prava.

* * *

ISTORIJA

Izvodi iz predmetnog programa Istorija za VI, VII, VIII i IX razred osnovne škole⁵²

Ciljevi predmeta

Učenici:

- razvijaju sposobnost kritičkog i historijskog mišljenja i logičkog zaključivanja;
- razvijaju sposobnost djelotvorne komunikacije;
- razvijaju interesovanje za proučavanje prošlosti, otvorenost za proučavanje drugih kultura, različitih mišljenja, sposobnost iznošenja argumenata; motivisani su za izučavanje nacionalne historije;
- formiraju se kao ličnosti oslobođene netrpeljivosti, ksenofobije, predrasuda i nacionalističkih ideala, usmjerene ka njegovanju demokratskih oblika ponašanja, vjerske i nacionalne tolerancije;
- osposobljavaju se za proces permanentnog obrazovanja.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- definiše kulturne slojeve;
- definiše pojam demokratije;
- vrednuje značaj demokratskog uređenja;

- objašnjava značaj miješanja kultura;
- vrednuje društvene i kulturne prilike;
- ocjenjuje princip vjerske tolerancije;
- pojašni osnovne odlike građanske demokratije;
- pronađe sličnosti i razlike između zemalja građanske demokratije i zemalja socijalizma;
- navede karakteristike autoritarnih i totalitarnih sistema u Evropi i svijetu – fašizam, nacizam, militarizam;
- izvijesti o razvoju zapadnih društava i širenju njihovih vrijednosti na cijeli svijet;
- komentariše život različitih društvenih klasa;
- objašnjava i upoređuje razlike između matrijarhalnog i patrijarhalnog doba;
- vrednuje kulture drugih naroda.

Ideje za aktivnosti na časovima

- Učenici mogu dobiti zadatak da napišu esej o nekoj ličnosti iz njihovog okruženja koja pripada bližoj ili daljoj prošlosti, i da opišu vrline koje su je krasile. Neka navedu što je sve ta osoba uradila od značaja za život drugih ljudi i društva u cjelini. Koje su osobine njene ličnosti bile važne za ta postignuća?
- Svaka historijska ličnost dobra je podloga za razgovor o njenom karakteru, odlukama koje je donosila, motivima za takve odluke, a zatim i o posljedicama tih odluka po druge ljude. Podstaknite učenike na analizu karakternih osobina koje su usmjeravale donošenje određenih odluka – da li je među njima bilo vrlina (npr. empatije, tolerancije, optimizma), ili nije?
- Koristite teme koje izučavate da analizirate primjere moralnih dilema ličnosti koje su donosile važne historijske odluke. Takve odluke uticale su na živote mnogih ljudi, pa i mnogih generacija. Analizirajte na kojim su se vrlinama temeljile takve odluke, odnosno koje su vrline izostale pri njihovom donošenju.

⁵² Zavod za školstvo, 2017.

- Učenicima može biti zanimljivo i korisno ako im date zadatak da identifikuju i procjenjuju socijalne i emocionalne vještine odabranih historijskih ličnosti (npr. Kleopatra, Ciceron, Napoleon, M. Gandhi, J. B. Tito, J. Staljin, N. Mendela, B. Obama...).
- Učenici pišu eseje na temu: *Zašto volim / ne volim neki historijski period*. Uputite ih da pišu iz perspektive vrlina i vrijednosti koje su tada bile dominantne u društvu.
- Mali učenički projekat koji može doprinijeti razvoju vještina timskog rada, kritičkog razmišljanja i optimizma; moguća tema: *Da li svijet postaje bolji ili gori?* Omogućite učenicima da tragaju za podacima i upoređuju stanje u svijetu prije vijek ili dva i sada, po različitim pokazateljima: broj autokratskih režima; broj ratova; stopa siromaštva/gladi; nuklearno naoružanje; epidemije/umiranje djece i sl. Dajte im priliku da uoče da je napredak u kvalitetu života na planeti rezultat razuma, brige i napora pojedinaca i grupa da svijet postane bolje mjesto za život.
- Podstaknite ih da analiziraju položaj i uloge žena u pojedinim historijskim periodima i događajima. Kolika je bila društvena moć žena i na kojim se vrijednostima (ili odsustvu vrijednosti) bazirao takav položaj žena?
- Učenici mogu pisati esej o historijskim ličnostima (vladarima, istaknutim političarima) koji su doprinijeli unapređenju položaja žena i ženskih ljudskih prava.
- Istraživački rad: *Učenje na greškama u istoriji*. Učenici biraju jedan historijski period ili događaj/ličnost i analiziraju posljedice, tj. njihov uticaj na budući život ljudi.

- Projekat u nastavi istorije može biti istraživanje: *Kako se humanost mijenjala tokom vremena, na kojim vrijednostima ona počiva, da li je danas u krizi, iz kojih razloga?* Na isti način, učenici se mogu baviti osjećanjima, istraživati kako se njihovo izražavanje mijenjalo i u zavisnosti od čega (npr. stid, strah). I istorijske fotografije (iz bliže i dalje prošlosti) mogu poslužiti za analizu osjećanja (vlastitih i tuđih) – što prvo primjećuju; zašto; koji im detalj posebno privlači pažnju; koje poruke šalje fotografija...?
- Osjetljive i kontroverzne istorijske teme mogu se koristiti u nastavi kako bi se analizirale različite i konfliktne emocije koje one bude u ljudima. To će pomoći učenicima da steknu uvid u vlastita i tuđa osjećanja i motive.
- Podstaknite ih da promišljaju o „običnim ljudima“ u istorijskim događajima. Na primjer, dajte im zadatak da istražuju kako je običan čovjek doživljavao neke važne istorijske događaje i pojave u bližoj prošlosti (osjećanja, stavovi, razmišljanja, odluke, ponašanja). To će podstaći njihovu empatičnost i kritičko promišljanje.
- Obilježavanje značajnih datuma odličan je povod za akcije učenika (u školi i lokalnoj zajednici) u kojima će imati priliku da praktikuju naučeno.
- Koristeći nazive ulica, škola, drugih ustanova, istražujući štampane i internet izvore i materijalne spomenike, učenici identifikuju događaje i ličnosti koji su drugim ljudima i zajednici u cjelini omogućili mnoga dobra; analiziraju vrline tih ličnosti i zbog čega smo im danas zahvalni.
- Program istorije pruža velike mogućnosti za korelaciju s ostalim nastavnim predmetima. Dobro osmišljeni timski časovi i mali projekti mogu biti vrijedna alatka u razvijanju opšte kulture i djelovanju na ličnost učenika.
- Filmovi (dokumentarni i umjetnički) u nastavi istorije neiscrpan su izvor za analizu osobina i karaktera ličnosti, moralnih dilema, sistema vrijednosti, odluka koje se baziraju

na određenim vrijednostima i vrlinama. Primjer filma: *Šindlerova lista*. Pitajte učenike znaju li odakle je izreka: *Ko god spasi jedan život, spasio je čitav svijet*. Kako je razumiju? Šta u ovoj izreci znači ljudski život, njegova vrijednost? Znaju li neku (istorijsku) ličnost poznatu po tome što je život posvetila spasavanju drugih?

Film *Šindlerova lista* (1993)

Film je snimljen na osnovu istinite priče, a režirao ga je Stiven Spielberg. Oskar Šindler, Nijemac, veoma uspješan poslovni čovjek, spasio je više od hiljadu, uglavnom poljskih, Jevreja tokom Holokausta, omogućivši im da rade u njegovim fabrikama. Film je osvojio čak sedam prestižnih filmskih nagrada i Oskara. Jedan od 1200 Jevreja koje je Šindler spasio od nacista nagovorio je australijskog pisca Tomasa Kenealja da o tome napiše roman (*Šindlerova arka*), po kojem je i snimljen ovaj film.

Neke zanimljivosti o filmu i reditelju: Spielberg je odbio da bude plaćen za film, govoreći kako bi to bio „krvav novac“; dok je snimao Aušvic, nije želio da ulazi u logor iz poštovanja prema ljudima koji su tamo umrli; neke djelove filma nije mogao da gleda bez suza, naročito one u kojima se ponižavaju Jevreji, žene svlače, siječe im se kosa...

GEOGRAFIJA

Izvodi iz predmetnog programa Geografija za VII, VIII i IX razred osnovne škole⁵³

Ciljevi predmeta

Učenici:

- saznaju kako žive i rade ljudi u različitim okruženjima u svijetu, upoznaju bogatstvo razlika naroda na Zemlji i njihov doprinos razvitku savremene civilizacije, uče da razumiju i cijene narode i njihove kulture u svojoj zemlji i u drugim zemljama;
- uočavaju neophodnost odgovornog korišćenja prirodnih dobara i potrebu očuvanja i unapređenja životne sredine;
- razumiju značaj održivog razvoja;
- razvijaju sposobnost kritičkog mišljenja (prosudivanja) i sposobnost rješavanja problema;
- argumentuju i iznose vlastite stavove;
- razvijaju stvaralačke sposobnosti (kreativnost);
- osposobljavaju se za samoorganizovano učenje (učenje učenja);
- razvijaju socijalne kompetencije (saradnja, timski rad...);
- poznaju ljudska prava i prava djece i osposobljavaju se za njihovo poštovanje i sprovođenje;
- razvijaju praktično-radne vještine za svakodnevni život;
- razvijaju sposobnost donošenja odluka o vlastitom profesionalnom razvoju.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- kritički vrednuje problem zagađenja voda;
- kritikuje negativan odnos čovjeka prema biljnom i životinjskom svijetu;
- kritikuje negativan odnos čovjeka prema prirodnoj sredini;
- prepoznaje karakteristične rase;
- opisuje karakteristično stanovništvo;
- objasni rasnu i nacionalnu raznolikost stanovništva;
- objasni pojmove *natalitet*, *mortalitet* i izračunava prirodni priraštaj stanovništva;
- objasni strukture stanovništva (starosna, polna, rasna, religijska, jezička, obrazovna, nacionalna).

Ideje za aktivnosti na časovima

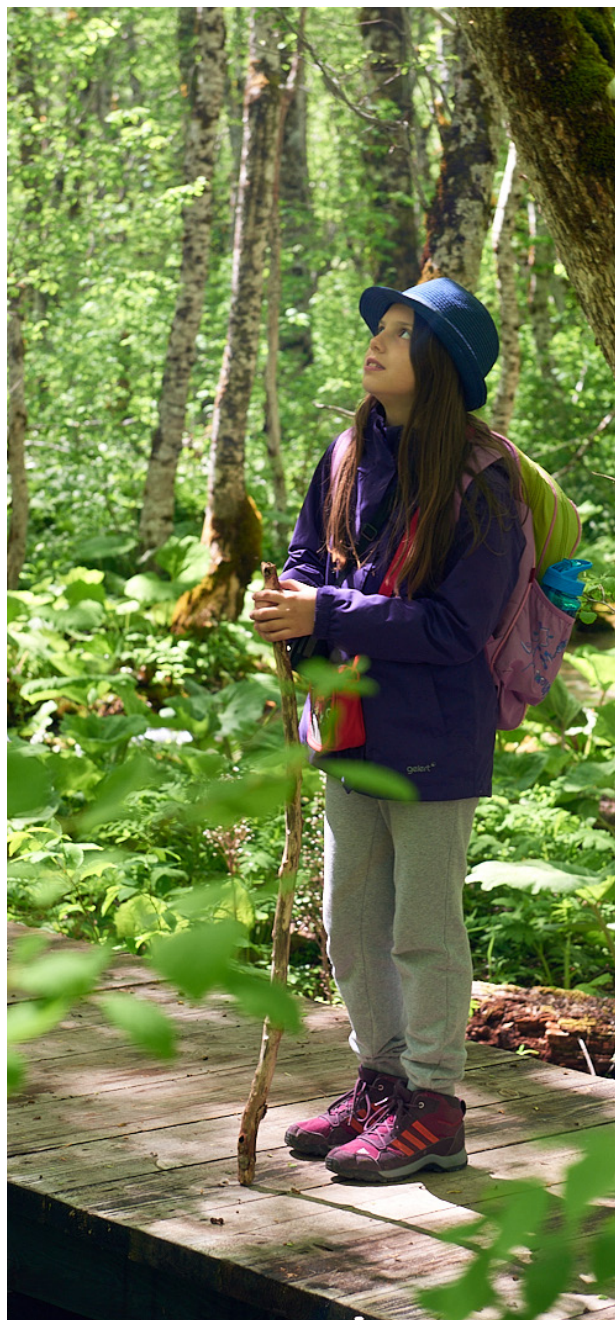
- Upoznavanje bogatstva razlika među ljudima, kulturama, zemljama u svijetu odlična je podloga za razumijevanje i prihvatanje različitosti (tolerancija) i za cijenjenje doprinosa koji svi narodi svijeta i njihove kulture daju savremenoj civilizaciji (zahvalnost).
- **Empatija** može biti u fokusu kad se izučavaju ekonomski manje razvijene zemlje. Podstaci ćete učenike da razumiju i postanu socijalno osjetljiviji na brojne probleme u životu siromašnih društava i siromašnih ljudi oko njih samih ako ih usmjerite da istražuju, npr.: kako se siromaštvo odražava na zdravlje i zdravstvenu zaštitu, na mogućnosti djece da se školuju, da imaju povoljne sanitarne uslove i sl. Teme kao što su prirodne katastrofe također pružaju mogućnost da se razvija saosjećanje i odgovorno ponašanje prema ljudima u nevolji.
- Primjer aktivnosti: učenici su podijeljeni u grupe i svako dobija posebnu ulogu (npr. majka, dijete, starija osoba, direktor preduzeća/

⁵³ Zavod za školstvo, 2017.

fabrike, ekolog, političar). Treba da istraže kakva su sve osjećanja, potrebe i prava ovih ljudi u pojedinim situacijama (npr. zagađenost životne sredine otpadom; poplava). To će ih staviti u poziciju da razvijaju empatiju. Osim toga, omogućit će im da kritički razmišljaju o odlukama koje se donose u ovim situacijama: što odlučuje stanovništvo, i zašto, a što uprava fabrike koja odlaže otpad, koje odluke donose političari i sl. Diskutuju i o tome što je sve potrebno uraditi da bi se ubuduće spriječili ovakvi slučajevi (rješavanje problema).

- Ova ideja se može osmisлити kao učenički projekat u kojem će doći do izražaja i njihov timski rad i argumentovanje vlastitih mišljenja i odluka. Aktivnost se može realizovati i kroz odigravanje uloga, kao i kroz neposredan dijalog učesnika, pri čemu ostali učenici posmatraju i evaluiraju stavove i rješenja.
- Geografija, koja je i prirodna nauka, nudi obilje mogućnosti da se razvija osjećanje **zahvalnosti** prema prirodi, **odgovornosti** za očuvanje prirode i prirodnih resursa, odgovornosti i empatije prema drugim ljudima i budućim generacijama. Naizgled jednostavnim pitanjima tipa: *Što će se desiti ako...? Što onda treba raditi...?*, pomoći ćete im da kritički promišljaju o ovim temama i razvijaju odgovorno ponašanje i **samokontrolu**.
- Kad se na času govori o rasnim i nacionalnim raznolikostima stanovništva, razgovarajte s učenicima o zajedničkim genetskim korijenima svih ljudi, o neprestanom miješanju ljudi, te kako nas to obogaćuje i povezuje. Predlog: pogledajte kratki film *Putovanje kroz DNK*⁵⁴, koji se nudi i u Priručniku (radionica *Tolerancija* za VIII razred).

- Akcije u školi i lokalnoj zajednici izuzetno su dobri podsticaji da se *praktikuju*, primjenjuju vrijednosti i vrline, tj. da se učenici ponašaju u skladu sa onim što su naučili. Tako postaju svjesniji zašto takva ponašanja koriste i njima i drugima oko njih, što povećava mogućnost da se ona ponavljaju i učvrste.

54 Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=aZ3PzIW9eDA>.

DNK/DNA je skraćenica za dezoksiribonukleinsku kiselinu, koja sadrži uputstva za razvoj i pravilno funkcionisanje svih živih organizama. Više o tome vidi na: https://sh.wikipedia.org/wiki/DNK_analiza.

3.6 FIZIČKO VASPITANJE

Vaspitni potencijal nastave fizičkog vaspitanja

Kako je moguće da je u praksi demokratija na tako visokom nivou u igri (...) kod dečaka od 11 do 13 godina, dok je još uvek malo ima kod odraslih u mnogim oblastima?

Žan Pijaže, Moralno suđenje kod dece (Nilsen, 1982)

Fizičko vaspitanje je jedini školski predmet koji samim svojim nazivom nedvosmisleno upućuje na vaspitni potencijal koji nosi. O vaspitnom uticaju nastave fizičkog vaspitanja najčešće se razmišlja kao o uticaju fizičke aktivnosti na fizičko zdravlje djece. Zanimljivo je uticaj fizičke aktivnosti na razvoj mentalnog zdravlja, a time i socio-emocionalnih vještina. Oдавно je dokazano da se fizički aktivna djeca bolje koncentrišu i uče, te da su otpornija na emocionalne i socijalne izazove u svakodnevnom životu. Dobra klima u učionici i školi takođe je povezana s kvalitetnim fizičkim aktivnostima učenika.

Timski rad, rješavanje problema, odlučivanje, liderstvo, komunikacija, istrajnost, samokontrola i samodisciplina, odgovornost, pravičnost, poštenje – sve su to osnovne socijalne i emocionalne vještine koje podstiče ovaj predmet. One se pokazuju na djelu – u ponašanju učenika tokom igre i vježbanja, pa nastavnik/nastavnica ima jedinstvenu mogućnost da bude model i da neposredno usmjerava, oblikuje željeno ponašanje učenika. Jednako je korisno razgovarati o poželjnim vještinama, objašnjavati zašto i kako one podstiču razvoj dobrih karakternih osobina i usvajanje moralnih normi, i kroz nastavu podučavati učenike tim vještinama. Nastava fizičkog vaspitanja obezbjeđuje kontrolisan kontekst za razvoj karaktera – *implicitno i eksplicitno*. Ili, kako kaže jedan nastavnik, komentarišući kako koristi ovaj drugi pristup u svojoj nastavi: *Čas započnem tako što učenicima kažem: 'Danas ćemo da se radujemo naporu! On,*

*naime, smatra da je suštinski važno da učenicima saopštimo stav na čijem ćemo razvoju raditi upravo zato da bi oni bili svjesni što rade.*⁵⁵

Zadovoljavanje prirodne potrebe za kretanjem i zadovoljstvo koje se javlja u igri potpomažu harmoničan razvoj ličnosti. Formiranje autonomne, odgovorne, tolerantne, samopouzdate osobe podrazumijeva, između ostalog – formiranje pozitivne slike o sebi. Važno je da kroz nastavu fizičkog vaspitanja pomognete učenicima da razviju pozitivan odnos prema svom tijelu i sposobnostima, da prihvate sebe. Nemaju svi učenici iste fizičke predispozicije. Zato je potrebno diferencirati zahtjeve u skladu s mogućnostima učenika kako se ne bi obeshrabrili i frustrirali ukoliko, i pored uloženog napora, ne dostignu postavljeni cilj. Učenici treba da osjete da se njihova ličnost poštuje, da se vrednuje uloženi trud i rad.

Pogled iz rodnog ugla

*Razmatranje rodnog aspekta nastave fizičkog vaspitanja dobija na posebnom značaju u svetlu činjenice da su žene u svim uzrasnim grupama manje fizički aktivne od muškaraca (Pate et al., 1994), da je opadanje nivoa fizičke aktivnosti sa uzrastom izrazitije kod žena, i posebno u adolescenciji (Kimm et al., 2002; Rowland, 1999), te da su žene manje prisutne u sportu (Đorđić, 2006). S obzirom na to da fizička aktivnost nosi nezamenljive razvojne i zdravstvene koristi za svu decu, školsko fizičko vaspitanje mora pružiti devojčicama i dečacima iste šanse da steknu potrebne veštine, formiraju vrednosti i stavove, neophodne za usvajanje aktivnog načina života (Đorđić i Tubić, 2009).*⁵⁶

⁵⁵ Više o tome vidjeti u tekstu *Developing Good Attitudes during Physical Education*, koji je dostupan na: <http://singteach.nie.edu.sg/issue62-classroom02/>.

⁵⁶ Dostupno i na: https://www.researchgate.net/profile/Visnja_Djordjic/publication/319943813_Rodni_aspekt_nastave_fizickog_vaspitanja/links/59c2c988aca272295a0df63d/Rodni-aspekt-nastave-fizickog-vaspitanja.

Izvodi iz predmetnog programa Fizičko vaspitanje I–IX razred osnovne škole⁵⁷

Ciljevi predmeta

Učenici:

- usvajaju vaspitne i društveno poželjne vrijednosti i primjenjuju ih u svakodnevnom životu;
- razvijaju zdravstvenu kulturu, zdravstvenu formu, čuvaju i unapređuju vlastito zdravlje, čuvaju prirodnu sredinu;
- osposobljavaju se za slobodno, kreativno i stvaralačko izražavanje u različitim oblicima fizičke kulture, posebno onim koji doprinose humanizaciji i socijalizaciji ličnosti;
- osposobljavaju se za samokontrolu i samoocjenjivanje radi praćenja i vrednovanja efekata fizičkog vježbanja i transformacionih procesa koji su rezultat organizovanog, planskog i sistematskog fizičkog vježbanja.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- prihvata uputstva za rad;
- poštuje pravila elementarnih igara;
- analizira prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja u elementarnim igrama;
- učestvuje u elementarnim igrama sa saigračima uz primjenu pravila;
- motiviše vršnjake da učestvuju u fizičkim aktivnostima u prirodi;
- sarađuje u igri i suprotstavlja se na miroljubiv način nepoštovanju pravila;
- učestvuje u donošenju „dogovorenih“ pravila igre;
- učestvuje u osmišljavanju jednostavnih koreografija;

- sarađuje u ekipi uz kontrolu i podsticaj;
- razlikuje nepoželjne od poželjnih verbalnih i neverbalnih vrsta komunikacije;
- objašnjava način nenasilnog rješavanja sukoba;
- poštuje pravila igre i primjenjuje ih;
- predlaže mjere zaštite i načine uređenja vježbališta, školskih poligona i prirodne sredine;
- aktivno učestvuje u akcijama za uređenje vježbališta, školskih poligona i prirodne sredine;
- prepoznaje potrebu za brigu o prirodnoj sredini;
- predlaže i organizuje načine očuvanja prirodne sredine za vrijeme fizičkog vježbanja;
- procjenjuje i prati svoje motoričke i funkcionalne sposobnosti i postignuća u odnosu na rezultate prethodnih mjerenja i planira dalji napredak;
- procjenjuje uticaj fizičkih vježbi na ličnu fizičku spremnost i izvodi ih;
- uočava vrijednost motivacionih faktora i obrazlaže načine njihove primjene u redovnom fizičkom vježbanju;
- prilagođava motivacione faktore ličnim potrebama u cilju formiranja navike redovnog fizičkog vježbanja;
- procjenjuje i primjenjuje motivacione faktore za formiranje navike fizičkog vježbanja i u skladu s njima planira redovnu fizičku aktivnost.

⁵⁷ Zavod za školstvo, 2017.

Ideje za aktivnosti na časovima

- Poseban potencijal za vaspitno djelovanje u nastavi fizičkog vaspitanja imaju **timске igre**. Za razliku od individualnih i kompetitivnih igara (u kojima se nerijetko prenaglašava „pobjednički“ duh), u timskim igrama pojedinci usklađuju svoje ponašanje s očekivanjima cijelog tima (tolerancija, samokontrola, empatija), osjećaju pripadnost i vlastiti doprinos timu; zajednički uspjeh doživljavaju i kao sopstveni (samopouzdanje, solidarnost, zahvalnost). Pored toga, u različitim sportskim aktivnostima djeca uče da poštuju pravila.
- Za učenike će biti korisno ako im nastavnik ili nastavnica unaprijed kaže na čemu će raditi i zašto će im to koristiti. Kad im kažete: *Danas ćemo raditi na tome kako da budemo istrajni i uporni, uprkos greškama...*, pomažete im da razumiju da su istrajnost i trud vrijedne osobine, a da i greške doprinose napredovanju. Time snažite njihov doživljaj da mogu pozitivno uticati na mnoge stvari ili izazove ako se dovoljno trude i ulažu napor (optimizam; samopouzdanje). Ovaj pristup možete koristiti i prilikom podsticanja svih drugih vrijednosti i vrlina (tolerancija, samodisciplina i samokontrola, poštenje, empatičnost itd.).
- Posebno je važno da povratnim informacijama (pohvalom, korigovanjem) jasno ukazujete na specifična ponašanja koja ohrabrujete i podstičete (npr. dobar timski rad; učenje na greškama; tolerancija).
- Kreativnost možete podsticati kroz aktivnosti u kojima učenici osmišljavaju nove pokrete, igre, pravila, ili rješavaju različite probleme dok izvode fizičke aktivnosti (npr. savladavanje prepreka).
- Kroz različite aktivnosti, kao i kroz dijalog ili zajedničku analizu nekih aktivnosti, podstičite učenike da usvoje stav da veću vrijednost od pobjede ima fer igra. To ćete postići ukoliko pozitivne primjere/postupke potkrepljujete i nagrađujete (povratne informacije).
- Gostovanje na času poznatog sportiste može doprinijeti postizanju višestrukih ciljeva – od učenja po modelu do razvoja komunikacijskih vještina i samopouzdanja. Sportisti koji žive s invaliditetom ili smetnjama u razvoju takođe mogu biti modeli za usvajanje mnogih vještina, vrijednosti i vrlina.
- Ako sa učenicima razgovarate o osjećanjima (pozitivnim i negativnim) koja su doživljavali u toku aktivnosti, pomažete im da bolje vladaju njima (samokontrola, empatija, tolerancija).
- Malo istraživanje o istoriji učešća žena u sportu ili u olimpijskim disciplinama pomoći će učenicima da, prikupljajući i analizirajući podatke, razvijaju vještine timskog rada. Istovremeno, takvo istraživanje može doprinijeti osvještavanju rodničkih aspekata u sportu, svijesti o sportu kao jednom od najsnažnijih oruđa da se osnažuju djevojčice i žene.
- Postoji dosta stereotipa u vezi s muškim i ženskim sportovima. Priča koja slijedi i film koji vam preporučujemo mogu poslužiti kao inspiracija za razgovor o tim stereotipima i doprinijeti razvoju pozitivnih rodničkih stavova.

* * *

Prva žena na trci *Điro d'Italija* (Kavalo, 2017)⁵⁸

Alfonsina Strada (1891–1959)

„Sporije, Alfonsina!“, vikali su njeni roditelji dok je djevojčica na biciklu proljetala pored njih. Rođena u skromnoj porodici na sjeveru Italije, Alfonsina je imala deset godina kada je počela da vozi bicikl. Bio je to bicikl koji je njen otac nabavio kako bi mu olakšao rad, a zauzvrat je dao deset pilića. Već u trinaestoj je osvojila prvu trku, a nagrada je bila – svinja. Žene su tada napadane zbog bavljenja biciklizmom, to se smatralo „nemoralnim“ poslom za njih.

Kad se udala, kao svadbeni poklon od muža dobila je novi trkački bicikl. Preselila se u Milano i uz njegovu podršku počela profesionalno da trenira biciklizam. Bila je veoma brza i fizički spremna, pa se prijavila za *Điro d'Italija*, jednu od najtežih biciklističkih trka. Desilo se to po prvi put u istoriji biciklizma. „Nikada neće uspjeti“, govorili su drugi, ali Alfonsina se nije dala obeshrabiti.

Vozili su po najstrmijim putevima Evrope, u etapama od po dvadeset jedan dan. Od devedeset biciklista, koliko ih je bilo na početku trke, samo je njih trideset prošlo kroz cilj. Među njima je bila i Alfonsina.

„*Điro d'Italija* je muška trka“, bio je stav zvaničnika sljedeće godine, ali ni to nije zaustavilo Alfonsinu. Vozila je i postavila rekord u brzini koji u narednih dvadeset šest godina nije oboren, iako je vozila bicikl od 20 kilograma s jednom brzinom!

Danas su ženske biciklističke trke veoma popularne, a postoje i kao olimpijske discipline.

„Đavo u suknji“

Nije to bio lako, ali sam osjećala svoju snagu, ograničenja, svoje ljubavi. Nijesam dopuštala da budem zatočenik mišljenja i očekivanja drugih ljudi. Ovo je bio moj život! I da znate, u svojim snovima nastavljam da vozim bicikl, u tim snovima moje noge su mlade, a vjetar pleše sa mnom i pjeva: Alfonsina, Alfonsina!

*Sve dok postoji neko ko vidi ono što ja vidim i osjeća kao što se ja osjećam, moja vatra živi u brojnim biciklistima: dječacima, djevojčicama, muškarcima i ženama.*⁵⁹

(izjave A. Strada)

Film *Bili Eliot*

Bili Eliot je britanska drama režisera Stivena Doldrija iz 2000. godine. Bili je dječak koga otac vodi na boksterske treninge. Međutim, Bili ne voli boks i želi da postane baletan. Film se bavi stereotipom i negativnim odnosom prema baletanima (muškim plesačima).

⁵⁸ Više o tome vidjeti na: <https://www.theguardian.com/sport/100-tours-100-tales/2014/may/12/alfonsina-strada-giro-italia-woman-grand-tour>, ili na: https://en.wikipedia.org/wiki/Alfonsina_Strada.

⁵⁹ Prevod fragmenta: Anđa Backović. Cijeli tekst *Our inspiration – The Devil in a Skirt* dostupan je na: <https://fons-bikes.com/lifestyle/our-inspiration>.

3.7 MUZIČKA KULTURA

Vaspitni potencijal nastave muzičke kulture

Muzika izražava ono što se ne može izreći i ono o čemu je nemoguće čutati.

Viktor Igo

Pitagorejci su smatrali da je muzika najbolje edukativno sredstvo i najsavršenija od svih umjetnosti. Nije samo u grčkoj civilizaciji veliki značaj pridavan ovoj umjetnosti. Sve velike kulture su *ređanje zvukova koji gode uhu naširoko koristile za poboljšanje kvaliteta života* (Čiksentmihalji, 2017).

Muzika je jedan od ključnih elemenata u emocionalnom razvoju djeteta budući da omogućava izražavanje i doživljavanje emocija, kao i organizaciju uma koji muziku sluša jer smanjuje psihičku entropiju. Muzika pozitivno utiče na naše emocije, ali i na našu **svijest o emocijama**, što je važan dio emocionalnog razvoja i emocionalnih vještina. Kad djeca skupa pjevaju, osjećaju se *međusobno bliskima i povezanim*. Pjevanje pjesme ili sviranje na instrumentu podstiče *osjećanje postignuća*, uspješnosti. Učenik koji postigne makar i skroman cilj iz muzičkog obrazovanja vjerovatno će se osjetiti ponosnim i uspješnim zbog svog postignuća (imati na umu i učenike s posebnim obrazovnim potrebama).

Muzika je korisna za razvoj govora i verbalne komunikacije, podsticajno djeluje na pažnju, pamćenje i mišljenje. Ona je odličan medij za učenje i pamćenje informacija – riječi povezane s muzikom mnogo se lakše pamte, zadržavaju u pamćenju – to svi imamo u iskustvu, od ranog djetinjstva. Muzika istovremeno aktivira moždane centre za jezik, sluh i motorne centre. Aktivno muziciranje snažno podstiče kreativnost, samodisciplinu, samokontrolu, timski rad, toleranciju. Muzika razvija i estetsku kulturu ličnosti.

Veliki je kapacitet muzike da doprinese razvoju vrlina. Ona razvija: poštovanje i toleranciju, što dolazi do izražaja u grupnom izvođenju; hrabrost, što se očituje u izvođenju, nastupanju, savladavanju snažnih i neprijatnih emocija (trema, ljutnja); optimizam, koji se gradi kroz istrajnost u preciznoj i zahtjevnoj disciplini; timski rad, koji se ispoljava kroz saradnju; strpljenje i samokontrolu – kroz uporno vježbanje, ponavljanje, posvećivanje vremena, odlaganje drugih životnih zadovoljstava u korist muzičkog obrazovanja. Muzika je značajna i kao način da se izrazi zahvalnost prema pojedincima, grupama, zajednicama. Važan doprinos razvoju pozitivnog sistema vrijednosti daju i tekstovi muzičkih djela.⁶⁰

Muzika je moćno oruđe za razvoj *dobre klime u učionici i školi*.

Izvodi iz predmetnog programa Muzička kultura I–IX razreda osnovne škole⁶¹

Ciljevi predmeta

Učenici:

- razvijaju kompetencije za rješavanje problema, kritičko razmišljanje i sposobnost donošenja odluka, a kroz iskustvo s muzikom;
- pokazuju razumijevanje i uvažavanje umjetničkog i estetskog izraza;
- razvijaju pozitivnu sliku o sebi, izgrađuju samomotivaciju, razvijaju nezavisnost;
- razvijaju socijalnu interakciju, koja uključuje stvaranje, slušanje i izvođenje muzike;
- razvijaju međukulturalno razumijevanje i poštovanje kroz upoznavanje muzike i muzičke tradicije različitih kultura;
- razvijaju disciplinu u radu pri učestvovanju u praktičnim zadacima koji zahtijevaju visok stepen usredsređenosti i kontinuirane prakse.

60 Primjeri: Džon Lenon: *Imagine*; Glorija Gejnor: *I Will Survive*; Sting: *Shape Of My Heart* ili *When The World Is Running Down, You Make The Best Of What's Still Around...*

61 Zavod za školstvo, 2017.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- pjeva narodne i umjetničke pjesme čija sadržina podstiče maštu, ples i igru;
- doživljava muzike kreativno izražava pokretom;
- pokazuje spremnost da podijeli s drugima svoj doživljava na osnovu slušanih muzičkih djela;
- razgovara s drugima o svom doživljaju muzike i argumentuje ga;
- kritički prosuđuje i pokazuje tolerantnost prilikom drugačije iskazanog muzičkog doživljaja druga/drugarice ili učenika u odjeljenju;
- razvije osjećaj pripadnosti grupi;
- izražava otvorenost prema kulturnim različitostima u svom okruženju (interkulturalnost);
- vrednuje izvođenje grupe i svoje izvođenje;
- aktivno učestvuje u grupnom pjevanju;
- uskladi svoje izvođenje sa izvođenjem drugih;
- preispitaje svoj stav o doživljenim osjećanjima nakon slušanog muzičkog primjera, razgovarajući s drugom/drugaricom ili učenicima u odjeljenju, argumentujući svoje mišljenje.

Ideje za aktivnosti na časovima

Dovoljno je ukazati na osnovne elemente muzike – *ritam, melodiju, harmoniju* – pa da nam se „otvore“ mogućnosti koje ova umjetnost nudi za razvijanje vrlina i vještina učenika.

- Pjevanje u horu ili bilo koje izvođenje koje podrazumijeva timski rad i saradnju (stapanje sopstvenih vještina s vještinama drugih) situacije su koje veoma pogoduju razvoju socijalnih i emocionalnih vještina učenika. Uz odgovarajuće povratne informacije nastavnika⁶², učenici će biti u stanju da

jasno prepoznaju put koji vodi razvoju ovih vrlina, kao i da iskažu empatiju, ljubaznost, vještinu rješavanja problema i sposobnost da razmišljaju o tome koliko su bili uspješni u pojedinim situacijama.

- Za učenike će biti korisno ako pokrenete raspravu o nekim stereotipnim stavovima, npr.: *Klavir je više za djevojčice...*, ili: *Žene bolje pjevaju jer bolje izražavaju osjećanja*. Time ćete ih podstaći da u diskusiji ili debati uočavaju stereotipe i grade kritički odnos spram njih.
- Primjena samoprocjene za aktivnosti koje se izvode u grupama/parovima važna je za razvijanje realne slike o sopstvenim sposobnostima (samopouzdanje, poštenje).
- Izučavanje muzičkih žanrova pruža veoma dobre mogućnosti za razvoj vrlina. Primjera radi, slušanje i analiza tekstova u bluz muzici prilike su da se podstiče osjetljivost i empatija prema obespravljenima i siromašnima, da se razvija poštovanje ljudskih prava, tolerancija, zahvalnost.
- Analiza tekstova i ritma pjesama koje učenici slušaju/izvode podloga su za uočavanje i analizu osjećanja, vrijednosti i vrlina, kao i za analizu moralnih dilema i etičkih poruka.
- Za svaku od vrlina i vrijednosti koje kod učenika želite da razvijete mogu se pronaći brojne muzičke numere i analizirati njihove poruke.
- Kreiranje jednostavnih muzičkih djela može biti podsticaj za razvoj kreativnosti, samopouzdanja, timskog rada.
- Ohrabrite učenike da stvaraju i na dostupnim instrumentima izvode jednostavne, kratke muzičke komade kojima će predstaviti sebe i svoja trenutna osjećanja (*Ovako ja zvučim*). Time ćete kod njih podstaći maštovitost i svijest o vlastitim osjećanjima.
- Muzika je univerzalni jezik – moglo bi se reći da je ona po svojoj prirodi inkluzivna. Taj potencijal treba koristiti kako bi se djeca što više među sobom povezala, kako bi se uključila u zajednički rad i kako bi se u tom

⁶² Vidjeti u Priručniku poglavlja *Povratne informacije nastavnika i razvoj vrijednosti, vrlina i vještina učenika*.

radu obezbijedilo učešće svih učenika, bez obzira na različitosti koje među njima postoje. Takvim pristupom ukazujete učenicima na vrijednosti saradnje, suživota, empatije, tolerancije, zahvalnosti, kao i na ponašanja kojima se ove vrijednosti pokazuju na djelu.

- Učenicima s posebnim obrazovnim potrebama muzika pomaže da razviju samopouzdanje i osjećanje pripadanja grupi, a njihovim vršnjacima da razvijaju empatiju i toleranciju.
- Prepoznavanje osjećanja i raspoloženja u muzičkim djelama podstiče razvoj emocionalnih vještina učenika – korisno je da preispituju koja osjećanja „nose“ različita muzička djela i koja osjećanja izazivaju kod njih samih. Na taj način postaju svjesni svojih osjećanja i upoznaju osjećanja drugih.
- Muzika ima moć da upravlja osjećanjima i raspoloženjima – neka da čini manje snažnim, da smiruje, drugima da pomaže da traju, da podiže energiju. Zato ona pruža odlične prilike da se razgovara i o konstruktivnim načinima ispoljavanja emocija, posebno onih snažnih i neprijatnih.
- *Riječ mjeseca u pjesmi*: učenici pišu stihove, koriste poznate muzičke predloške za riječi koje opisuju vrline i vrijednosti kojima se bave.
- Mogu se osmisлити mnoge komplementarne aktivnosti kojima će se potkrijepiti i osnažiti poruke koje djeca dobijaju kroz pjesme (npr. crtanje, pisanje, gluma, pokret).
- Slušanje muzike raznih naroda i iz različitih vremena pogodno je za razvoj tolerancije i zahvalnosti. Možete im, na primjer, omogućiti slušanje muzičkih djela iz tri različite kulture, a zatim povesti razgovor o sličnostima i razlikama u ritmu, osjećanjima, temama, glavnim porukama.
- Analiza stihova pjesama različitih žanrova (rok muzika, folk) može biti korisna u istraživanju rodničkih aspekata (npr. stereotipa o dječacima i djevojčicama, o ljubavi, ženi, odnosima muškarca i žene i sl.).

- Korisne su i analize biografija poznatih muzičara. Učenici mogu uočavati osobine i vještine koje su tim ljudima omogućile da dugo i uspješno stvaraju i postanu cijenjeni, a čovječanstvu da dobije umjetnička djela trajne vrijednosti. Primjer aktivnosti: biografija V. Amadeusa Mocarta – učenici diskutuju o tome da li je trebalo da Mocart posluša svog oca ili ne.⁶³ U iste svrhe preporučuje se i film *Amadeus*, koji govori o genijalnosti mladog kompozitora i bolesnoj ljubomori ambicioznog, ali prosječnog umjetnika Salijerija.⁶⁴

Wolfgang Amadeus Mozart

Mocartova mladost bila je u svakom pogledu srećna i puno je obećavala. Bio je prava muzička zvijezda svoga doba, pred kojom je bila sjajna budućnost... Ali, mladi Wolfgang i njegov otac Leopold različito su vidjeli put prema toj budućnosti. Otac je smatrao da Wolfgang treba da prihvati mjesto koncert-majstora u rodnom gradiću – Salzburgu.

izvor: Wikipedia

63 Ideja preuzeta iz scenarija za čas Admir Osmanović, profesorice muzičke kulture u OŠ „Blažo Jokov Orlandić“ u Baru.

64 Film je režirao Miloš Forman, 1984. godine.

To je značilo siguran posao i platu. Wolfgang je, međutim, želio da započne karijeru samostalnog, slobodnog umjetnika (prvi put u istoriji muzike), i to u Beču, tadašnjoj prijestonici muzike.

Svjestan svog izuzetnog talenta, Mocart marljivo radi i neumorno komponuje. Pohvale, čestitke i popularnost nijesu izostali, ali je novčana nadoknada bila nedovoljna i on ubrzo zapada u velike finansijske probleme.

Uprkos novčanim problemima, nedostatku stalnog zaposlenja i narušenom zdravlju, uspijeva da komponuje, gotovo bez prekida. Nikada u istoriji muzike neki kompozitor nije uspio da stvori toliko remek-djela za tako kratak period. Živio je samo 35 godina.

Mocart danas živi u svakom od nas. Njegova čarobna muzika učinila ga je besmrtnim. A ta muzika treperi od ljubavi, dobrote, istine...

3.8 LIKOVNA KULTURA

Vaspitni potencijal nastave likovne kulture

Ne može biti velikog umjetnika, a da je malen čovjek: to bi značilo da nije uistinu veliki umjetnik.

Vladan Desnica

Crtež djeteta odslikava njegov emocionalni, socijalni, fizički i saznavni razvoj. Djeca rado crtaju – za njih je to prirodan način da pokažu, prije svega, svoje emocije, misli, način na koji opažaju sebe, druge i svijet oko sebe. Djeca to crtežom iskazuju mnogo ranije nego što su u stanju da izraze riječima.

Da li škola ubija kreativnost?

Nedavno sam čuo fantastičnu priču – i obožavam da je pričam – o djevojčici na času likovnog. Ona ima šest godina, sjedi u zadnjoj klupi – i crta. Na časovima gotovo ničim ne skreće pažnju na sebe, kaže njena učiteljica, sem na času likovnog. Fascinirana onim što vidi, učiteljica joj priđe i upita je: „Što to crtaš?“ „Crtam sliku Boga“, odgovorila je djevojčica. Učiteljica onda kaže: „Ali, niko ne zna kako Bog izgleda.“ A djevojčica će na to: „Sad će da saznaju.“⁶⁵

Crtanje je značajno sredstvo za **razvoj kreativnosti** jer djeci pruža priliku da smišljaju i predstavljaju sopstvene ideje i osjećanja. Nezavisno od motoričkih sposobnosti, dijete na crtežu pokušava da kreira svijet onako kako ga zamišlja.

S vaspitne strane posmatrano, djetetovo umjetničko postignuće nije u fokusu; mnogo je važnije da razvija osjećanja, slobodu, spontanost, istrajnost, kritičko promišljanje.

Povratnim informacijama nastavnici treba da podstiču upravo te socijalne i emocionalne vještine.

I doživljavanje i stvaranje likovnih djela kod učenika će podstaći **toleranciju i empatiju**.

Naime, u susretu s likovnim djelom učenik/ učenica se susrijeće s tačkom gledišta ili perspektivom druge osobe – s njenim viđenjem svijeta, s različitim idejama i značenjima koja se pridaju svijetu i ljudima. Tako se stiče osjetljivost za druge i tolerancija prema različitostima.

Poznata je terapijska moć slikanja i crtanja. Ove aktivnosti mogu biti veoma korisne za konstruktivno prevladavanje neprijatnih emocionalnih stanja, stanja jakih emocija, stresa, a mogu doprinijeti i kontroli sopstvenih osjećanja (samokontroli).

Umjetnost je neobično značajna za izgrađivanje **kritičkog promišljanja i estetskih normi**, tj. za razvijanje sposobnosti učenika da analiziraju i evaluiraju vlastiti rad i rad drugih, a zatim i formiraju sud o tome.

Učenik/učenica u umjetničkim procesima

*Istraživanje ukazuje na to da uključivanje učenika u umjetničke procese, uz istovremeno ugrađivanje elemenata njihove kulture u obrazovanje, u svakom pojedincu podstiče **smisao za estetiku, stvaralaštvo i inicijativu, bogatu imaginaciju, emocionalnu inteligenciju i moralni „kompas“, sposobnost kritičkog mišljenja, smisao za samostalnost, kao i slobodu mišljenja i djelovanja** (UNESKO, 2006).⁶⁶*

⁶⁵ Prevod fragmenta: Anđa Backović. Više u tekstu *Da li škola ubija kreativnost*, koji je dostupan na: https://www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity/transcript.

⁶⁶ Cijeli tekst *Art Education Road Map* dostupan je na: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/Arts_Edu_RoadMap_en.pdf.

Izvodi iz nastavnog programa Likovna kultura I–IX razred osnovne škole⁶⁷

Ciljevi predmeta

Učenici:

- izgrađuju svijest o značaju i potrebi očuvanja kulturnog nasljeđa;
- razvijaju osjećaj za ruralnu, ekološku i estetsku svijest prema prirodi;
- razvijaju sposobnost za stvaralačko istraživanje;
- izgrađuju odnos poštovanja prema nacionalnim likovno-umjetničkim ostvarenjima;
- izgrađuju odnos poštovanja i vrednovanja djela likovnih umjetnosti drugih naroda i kultura;
- izgrađuju mjerila za kritičko vrednovanje sopstvenog rada i djela, kao i djela vršnjaka;
- osposobljavaju se za razumijevanje različitih medija vizuelne kulture;
- razvijaju sposobnost zauzimanja sopstvenog stava prema estetskim vrijednostima;
- razvijaju odgovornost prema zajedničkoj imovini;
- razvijaju osjećaj za timski rad i rad u grupi.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- imenuje pojmove čula i osjećanja;
- pronalazi primjere za čula i osjećanja;
- kreira (oblike, prostor, ukrasne predmete, različite radove, slike), izvodi vajarski rad, osmišljava scenski prostor;
- realizuje u grupi slobodnu konstrukciju;

- objašnjava ulogu vizuelne komunikacije u savremenom društvu;
- samostalno osmišljava idejno rješenje grafičkog dizajna.

Ideje za aktivnosti na časovima

Slobodna i opuštena atmosfera na časovima umjetnosti može služiti kao podsticaj za razvoj **kreativnosti i prihvatanje vlastite emocionalnosti** te time biti ključ za razvoj i drugih socio-emocionalnih vještina. Veoma je važno podsticati djecu da što slobodnije izraze svoj doživljaj. Tako će i proizvod njihovog rada proizići iz njihove iskrenosti, samopouzdanja, kreativnosti i originalnosti.

- Učenici istražuju boje i osjećanja/raspoloženja (npr. tugu, sreću, strah, zabrinutost). Svakom osjećanju pridaju boju koja ga odslikava; objašnjavaju svoje izbore. Na umjetničkim djelima pronalaze takve motive i obrazlažu značenja. Možete im ponuditi i sličnu aktivnost: zadatak je da nijansama jedne boje prikazuju različite jačine istog osjećanja (npr. *malo sam ljut...*, *strašno sam ljuta*). Tako učenici bogate rječnik kojim se izražavaju osjećanja i postaju svjesniji vlastitih osjećanja i osjećanja drugih oko njih.
- Učenicima treba obezbijediti dosta vremena za likovno izražavanje, omogućiti im da istražuju različite medije i prirodno okruženje (radoznalost), ohrabrivati ih za različite načine likovnog izražavanja i ukazati na važnost njihovog rada, čime će se podsticati **samopouzdanje**. Važno je ohrabrivati trud, istrajnost, zainteresovanost, a ne samo umjetničko postignuće.
- Umjetnost je izuzetno efektan kanal da učenici izraze stavove, pošalju poruke (slikom i drugim medijima) o važnim pitanjima koja se tiču njih i drugih u svijetu. Time se jača njihova odgovornost i motivisanost da angažovano učestvuju i odlučuju u društvenim procesima (npr. u školi, lokalnoj

⁶⁷ Zavod za školstvo, 2017.

zajednici). Učešće na likovnim konkursima primjer je takvih aktivnosti.

- Važno je da zajedno s djecom istražujete umjetnost, otkrivajte prisustvo umjetnosti u svemu što nas okružuje. Tako doprinosite razvoju „univerzalnog jezika“ u komunikaciji, zbližavanju ljudi i kultura, estetskoj dimenziji ljudskog života (humanizam, zahvalnost).
- Umjetničko djelo je složeno, ima mnogo slojeva, značenja koje treba otkriti i analizirati. Analiziranje umjetničkih djela traži od učenika da pažljivo sakupljaju i razmatraju informacije, analiziraju stavove drugih, argumentovano brane svoj stav (**kritičko mišljenje**). Upoznavanje svjetski značajnih likovnih i vajarskih djela, posjete galerijama, muzejima, izložbama, primjeri su takvih aktivnosti.
- Grupno crtanje i pravljenje zajedničkih kolaža aktivnosti su koje zahtijevaju da djeca usklade svoje postupke s postupcima drugih, što je pretpostavka **saradnje, tolerancije, timskog rada**.
- Okušavanje u različitim likovnim formama (crtanje, slikanje, vajanje...) može poslužiti za razvijanje radoznalosti, ali i istrajnosti, **strpljenja** i sposobnosti učenja na greškama.
- Učenicima možete dati zadatak da nacrtaju sliku ili da naprave kolaž slika kojima će predstaviti, objasniti, promovisati neku socijalnu i emocionalnu vještinu.

3.9 INFORMATIKA SA TEHNIKOM

Vaspitni potencijal nastave predmeta Informatika sa tehnikom

Tehnologija nije važna. Ono što je važno jeste da vjeruješ u ljude, da su oni zaista dobri i mudri i ako im daš alatke – oni će s njima napraviti divne stvari!

Stiv Džobs

Već samim dolaskom na svijet djeca su okružena informacionim tehnologijama i odraslima koji ih koriste. Stoga je prirodno da će im, kako rastu, tehnologije biti sve potrebnije, a te će tehnologije s vremenom biti sve naprednije i izazovnije.

Mnogi stručnjaci koji proučavaju uticaj informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) na dječji razvoj i učenje saglasni su da njihova upotreba, ako je prilagođena razvojnim potrebama, koristi djeci: obogaćuje njihovo učenje, čini ga aktivnijim i privlačnijim, podstiče istraživački duh, saradnju, timski rad, komunikaciju, kreativnost, rješavanje problema, fleksibilnost u mišljenju, spremnost da se preuzme kontrolisani rizik.

Vaspitni značaj informacionih tehnologija važno je pitanje i zbog činjenice da je njihova upotreba danas neizostavan dio obrazovnih politika, nastavnih programa i praksi. Primjena IKT mijenja i unapređuje nastavu – ciljeve i ishode nastave i učenja, uloge i odnose u nastavi – kako između samih učenika, tako i između učenika i nastavnika.

Digitalni urođenici i digitalne pridošlice⁶⁸

Današnji učenici nijesu samo znatno drugačiji od prethodnih generacija, nijesu promijenili samo sleng, odjeću, nakit ili stil, kako se to događalo sa svim prijašnjim generacijama.

⁶⁸ Prevod: Anđa Backović. Cio tekst dostupan na: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>.

(...) Današnji su učenici – od vrtića do fakulteta – prva generacija koja je odrasla uz novu tehnologiju. Čitav su život njome okruženi, koriste računare, video-igrice, digitalnu audio-tehniku, video-kamere, mobilne telefone i sve druge igračke i alate digitalnog doba. Današnji prosječan student je nakon završetka osnovnih studija proveo manje od 5.000 sati čitajući, ali više od 10.000 sati igrajući video-igrice (da ne pominjemo 20.000 sati koje je posvetio gledanju televizije). Kompijuterske igre, elektronska pošta, internet, mobilni telefoni i neposredna razmjena poruka integralni su dio njihovih života.

(...) Današnji nastavnici moraju naučiti da komuniciraju jezikom i stilom svojih učenika. Stoga, ako „digitalne pridošlice“ doista žele doprijeti do „digitalnih urođenika“ – do svojih učenika – moraće se promijeniti.

Priprema učenika za život i rad temelji se na usvajanju ključnih kompetencija (*Kompetencije za 21. vijek*), a među njima su i digitalna znanja i vještine.

Biti **informaciono pismen** (Pešikan i Lalović, 2017)⁶⁹ znači da je osoba u stanju da: prepozna kad su joj i koje informacije potrebne; odredi sve moguće izvore informacija i izabere onaj koji je najbolji; locira izvore (intelektualno i fizički), pristupi im i u njima nađe informacije; koristi nađene informacije (čita, sluša, posmatra, dodiruje) i izdvaja relevantne; organizuje informacije prikupljene iz više izvora i efikasno ih prezentuje koristeći različita sredstva i načine i prilagođavajući ih karakteristikama publike kojoj se prezentuju; poštuje etičke standarde u korišćenju informacija (poštovanje intelektualnih prava u posredovanju informacija i znanja).

Informatička komunikaciono-tehnološka (IKT) pismenost (Pešikan i Lalović, 2017) odnosi se na razumijevanje karakteristika kompjutera, kompijuterskih mogućnosti i aplikacija, kao i na sposobnost da se to znanje primijeni u vještom i produktivnom korišćenju računarskog sistema.

Tu spada i sposobnost korišćenja tehnoloških sredstava komunikacije širokog opsega (imejl, video-konferencije, sajтови, društvene mreže, itd.). IKT pismenost, dakle, uključuje informacionu pismenost, ali je vezana isključivo za digitalne izvore i tehnologiju. Ona obuhvata i medijsku pismenost, sposobnost da se pošalju i analiziraju medijske poruke.

Očigledno je da digitalne vještine ne bismo smjeli shvatati samo kao sposobnosti korišćenja uređaja. Da bismo postali „digitalni građani“, moramo imati razvijenu **toleranciju, demokratske vrijednosti i odgovornost**. Zato je važno na svakom času podsticati učenike da budu odgovorni korisnici, posebno kad je riječ o aktivnosti na internetu, i to ne samo tokom vlastite aktivnosti – treba ih naučiti i da pružaju pomoć drugima. Upravo se na ovom polju jasno prepoznaje značaj nastave informatike u razvoju socio-emocionalnih kompetencija. U digitalnom svijetu, baš kao i u stvarnom svijetu, potrebno je poštovati pravila ponašanja, biti odgovoran korisnik, uspostaviti određene zaštitne mjere, uvažavati druge.

Djeci treba pomoći da koriste tehnologije tako da one ne ugrožavaju njihov saznavni razvoj, njihove socijalne odnose, osjećanja, moralno ponašanje. Drugim riječima, treba da osnažujemo razvoj onih socio-emocionalnih vještina koje će ih štititi od brojnih rizika kojima su izloženi neodgovarajućom upotrebom IKT (to se prije svega odnosi na onlajn nasilje). Riječ je o **kritičkom mišljenju, samopouzdanju, svijesti o sebi, donošenju odgovornih odluka, o akademskom poštenju, o kontroli osjećanja i impulsa (samokontroli, samodisciplini)**. Kad govorimo o djeci koja su pod povećanim rizikom od negativnog uticaja IKT, najčešće identifikujemo nedovoljnu razvijenost upravo ovih socio-emocionalnih vještina.

⁶⁹ Dostupno i na: https://www.unicef.org/montenegro/Obrazovanje_zajivot.pdf.

Djeca i internet

Prema podacima istraživanja sprovedenog u Crnoj Gori (UNICEF, 2016)⁷⁰, 87% djece uzrasta 9–17 godina pristupa internetu svaki dan ili više puta dnevno. Najčešće ga koriste za zabavu i druženje na društvenim mrežama. Svaki peti roditelj ne koristi internet. Kako djeca odrastaju, njihove digitalne vještine su sve naprednije u odnosu na digitalne vještine roditelja. Među djecom koja su aktivna na internetu, 23% je onih koji su makar jednom mjesečno prihvatili kao onlajn prijatelje ili uključili u svoje kontakte osobe koje nikada nijesu lično upoznali. Njih 8% je bar jednom mjesečno poslalo svoju fotografiju ili video-snimak nekome koga ne poznaje od ranije (4% svakog mjeseca i bar 4% svake nedjelje).

Izvodi iz predmetnog programa Informatika sa tehnikom za V, VI, VII i VIII razred osnovne škole⁷¹

Ciljevi predmeta

Učenici:

- razumiju značaj i funkcije interneta i bezbjedno koriste veb i imejl servise;
- shvataju pravna i etička načela upotrebe IKT i raspravljaju o posljedicama njihovog narušavanja;
- razvijaju interesovanje za moderne tehnologije, kreativnost i inovativnost kroz upotrebu korisničkih programa;
- razvijaju sposobnost rješavanja problema u različitim sferama života;
- shvataju opasnosti od neumjerenog i nepravilnog korišćenja računara, kao i prednosti zdravih stilova života;

- stiču sposobnost da kritički odaberu izvore informacija i prikažu ih na razumljiv i uvjerljivo oblikovan način;
- razvijaju tačnost, pravovremenost i preciznost u radu, upornost i istrajnost u rješavanju zadataka;
- razvijaju stvaralačke sposobnosti (kreativnost, originalnost i individualnost) i praktične vještine za svakodnevni život;
- razvijaju sposobnost za funkcionalno i estetsko oblikovanje;
- stiču navike i osposobljavaju se za međusobnu saradnju u radu.

Ishodi učenja

Učenik/učenica će moći da:

- prepozna moguće nedostatke i štetne posljedice nepravilnog rada na računaru;
- opiše probleme prekomjernog korišćenja računara, naročito u domenu zabave;
- opiše osnove zdravstveno bezbjednog rada na računaru;
- prepozna opasnosti korišćenja internet servisa i zna pravila njihovog bezbjednog korišćenja;
- prepozna i navodi faktore koji negativno utiču na životno okruženje;
- prepozna i navodi faktore koji utiču na očuvanje životne sredine;
- objašnjava kako reciklažom utičemo na životnu sredinu;
- opisuje načine korišćenja obnovljivih izvora energije Sunca, vjetra i vode.

⁷⁰ Istraživanje *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici i bezbjednost* dostupno je na: https://www.unicef.org/montenegro/media_15873.html.

⁷¹ Zavod za školstvo, 2017.

Ideje za aktivnosti na časovima

- Razvijanje odgovornosti u korišćenju društvenih mreža, sposobnost rješavanja problema, kreativnost i kritičko mišljenje vrline su koje se mogu razvijati na časovima informatike. Učenici treba da prepoznaju (pronađu primjere) i analiziraju etička pitanja upotrebe tehnologije i uticaj koji ona ima na pojedinca i društvo (npr. onlajn nasilje). To je dobra platforma za razvoj **empatije, osjećaja za socijalnu pravdu i optimizma**.
- Podstaknite učenike da istražuju o onim područjima u svijetu ili u svojoj zajednici koja imaju ograničen pristup tehnologiji. To će im pomoći da razumiju probleme ljudi/svojih vršnjaka kojima je digitalna tehnologija nedostupna, da kroz temu *digitalnog jaza* uče o **empatiji**, a kroz *pravo na tehnologiju o socijalnoj pravdi*.
- Odgovorno korišćenje onlajn usluga posebno je značajno polje u nastavi ovog predmeta. Socijalne interakcije i razmjene koje se javljaju na veb-stranicama moraju biti razmatrane kroz ulogu i odgovornost pojedinca.
- Moralne dileme mogu se razmatrati kroz fenomen hakera, ili grupe „Anonimusi“: *Kada, po njihovom mišljenju, hakeri rade korisne stvari za ljude? Zašto? Kada se ponašaju tako da ugrožavaju druge ljude i njihova prava?* Pokrenite diskusiju o tome da li bi i pod kojim okolnostima učenici i sami odlučili da budu hakeri. *Zašto bi to uradili? Koje su karakterne osobine hakera?* Možete im predložiti da pogledaju film *Hakeri* (1995) i potom diskutuju o tim ljudima i njihovim motivima.
- Krađa identiteta je dobra podloga za raspravu o poštenju. Što radimo kad nas drugi ne vide, kad smo sakriveni iza ekrana?
- Savremena tehnologija omogućava „virtuelna putovanja“ u toku kojih učenici, u kontrolisanim uslovima, otkrivaju nepoznate djelove svijeta, upoznaju karakteristike prirode, ljudi, komuniciraju sa svojim vršnjacima. To kod njih podstiče radoznalost, toleranciju prema različitostima i empatičnost.
- Savremene IKT otkrile su ljudima neslućene mogućnosti. Istraživanje ili eseji u kojima bi se učenici bavili doprinosom savremenih tehnologija kvalitetu života i zdravlja ljudi predstavljaju dobre prilike da se razvijaju pozitivni stavovi prema naučnom radu i zahvalnost prema naučnicima. Možete im organizovati i debatu: *Savremene tehnologije su/nijesu mnogo doprinijele dobrim promjenama u svijetu*.
- Korišćenje savremenih tehnologija nudi obilje mogućnosti za realizaciju i prezentovanje rezultata raznih školskih projekata. Kroz te aktivnosti ostvaruje se dobra međupredmetna korelacija. Na času informatike, na primjer, učenici mogu obraditi i pripremiti prezentaciju rezultata projekta koji je sproveden u okviru nastave nekog drugog predmeta.
- Kreativnost se razvija i kroz izradu Pauerpoint ili drugih prezentacija, dizajniranjem slika, predmeta i sl., kroz izradu Fejsbuk stranice na temu vrijednosti i vrlina.
- Društveno koristan rad i volontiranje takođe mogu biti povezani s korišćenjem interneta. Treba upoznati učenike s mogućnošću volontiranja putem interneta: besplatno onlajn savjetovanje, prevođenje dokumenata, istraživanje putem interneta, uređivanje i pisanje tekstova, medijske objave, moderiranje onlajn grupa za diskusije, pomoć u učenju, uređivanje i stvaranje veb-stranica, grafički dizajn, montiranje videa i brojna druga zanimanja koja se obavljaju u digitalnom svijetu. Iako se taj posao obavlja u virtuelnom svijetu, njegovi rezultati su značajni za stvarni svijet. Djevojčica Malala je svoju borbu za ljudska prava započela upravo preko bloga (vidjeti priču na strani 56).

- Korisni mogu biti školski projekti koji bi se fokusirali na temu: *Nasilje i savremene tehnologije*, ili: *Djevojčice i IKT*.⁷² Predložite učenicima da izrade listu relevantnih sajtova koji se bave razvojem socio-emocionalnih kompetencija – sam rad na tom zadatku može doprinijeti razvoju sposobnosti za timski rad, toleranciji, empatiji, istrajnosti.
- Takmičenje u edukativnim igricama na mobilnim telefonima (npr. rješavanje lavirinta) može podstaći učenike da uvježbavaju samokontrolu i strpljenje.
- Za učenike s posebnim obrazovnim potrebama korišćenje kompjutera predstavlja snažan podsticaj i omogućava izgradnju samopouzdanja, samostalnosti, radoznalosti, saradnje s vršnjacima.

3.10 IZBORNI PREDMETI I RAZVOJ SOCIO-EMOCIONALNIH VJEŠTINA

Najsnažniji princip rasta leži u mogućnosti čovjeka da bira.

Džordž Eliot

Izborni predmeti⁷³ usmjeravaju rad učenika na područja koja odgovaraju njihovim specifičnim obrazovnim interesovanjima i sklonostima, pa je realno očekivati da ta mogućnost izbora podstakne njihovu motivaciju za učenje. Sama ideja izbornih predmeta upućuje na njihov potencijal da doprinesu pluralnosti, različitosti i demokratičnosti procesa učenja i nastave, a time i izgradnji ličnosti učenika koja je u skladu s pomenutim vrijednostima.

Sloboda učenika i njihovih porodica da učestvuju u kreiranju vaspitno-obrazovnog procesa sama po sebi predstavlja snažan vaspitni potencijal – podstiče se motivisanost i odgovornost učenika, učešće u procesu odlučivanja, samostalnost u donošenju odluka, inicijativnost, saradnja porodice i škole, a metodama rada može se dati snažan podstrek razvoju timskog rada i saradnje, kreativnosti, tolerancije, akademskog integriteta.

U programima nekih izbornih predmeta mogućnosti za razvoj SEV učenika prepoznate su više u *ciljevima predmeta*, a u drugim u *obrazovno-vaspitnim ishodima*. Izvodi iz predmetnih programa navedeni u Tabeli 1 preuzeti su iz onih segmenata predmetnih programa koji najdirektnije ukazuju na vaspitni potencijal datog predmeta – negdje su to ciljevi predmeta ili procesni ciljevi, a negdje obrazovno-vaspitni ishodi.

⁷² Istraživanja su pokazala da se u mnogim djelovima svijeta djevojčice znatno manje školuju u oblasti IKT i da su manje zainteresovane za takve poslove nego dječaci, iako je riječ o dobro plaćenim poslovima. Da bi se djevojčice osnažile da ne budu samo korisnice IKT, pokrenuti su brojni projekti i programi (vidjeti primjer *ICT-Go-Girls*: https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/latest/practices/ict-go-girls_project_.htm).

⁷³ U ovom momentu realizuje se deset izbornih predmeta: Jezička radionica, Literarna i novinarska radionica, Građansko vaspitanje, Istorija religije, Zdravi stilovi života, Hemija kroz eksperimente, Mjerenje u fizici, Uvod u programiranje, Sport za sportiste i Vrednovanje prostora.

Tabela 1

PREDMET I RAZRED/I	IZVODI IZ PREDMETNOG PROGRAMA
Građansko vaspitanje (VI, VII, VIII, IX)	VI I VII RAZRED <i>Ciljevi predmeta</i> Učenici: ■ razvijaju spremnost da aktivno učestvuju u rješavanju problema u svojoj zajednici; ■ razvijaju odgovornost prema obavezama u porodici i izgradnji odnosa saradnje, pomaganja i međusobnog uvažavanja; ■ razvijaju odgovornost za školske obaveze i spremnost da u školi zastupaju i brane svoja i prava drugih članova školske organizacije; ■ razvijaju razumijevanje za kulturne, nacionalne i druge razlike među ljudima i odgovornost za očuvanje i unapređenje međunacionalnog sklada u Crnoj Gori; ■ razvijaju odgovornost za razvoj svoje države i spremnost da podržavaju njene demokratske i građanske vrijednosti. VIII I IX RAZRED <i>Ciljevi predmeta</i> Učenici: ■ za svoje uzore biraju ljude koji zastupaju vrijednosti: humanost, marljivost, odgovornost, pravednost, poštenje itd.; ■ razvijaju toleranciju prema drugom i drugačijem i zalažu se za poštovanje kulturne, vjerske i svake druge različitosti (nacionalne, polne, profesionalne itd.); ■ zastupaju i brane prava koja im pripadaju rođenjem i koja su neotuđiva, nedjeljiva, univerzalna i imaju međunarodnu zaštitu; ■ razvijaju spremnost da zastupaju demokratske i univerzalne ljudske i građanske vrijednosti; ■ kritički vrednuju promjene u savremenom svijetu i aktivno im se prilagođavaju.

Jezička radionica (VII, VIII ili IX)	Procesni ciljevi Učenici: ■ razvijaju svoj poseban, pravilan i lijep stil izražavanja... izražavaju misli na različite načine; ■ osposobljavaju se za jezički raznovrsno izražavanje... i upotrebljavaju raznorodna jezička sredstva; ■ razvijaju sigurnost prilikom javnog nastupa; ■ uvažavaju konvencije društvenog opštenja i osposobljavaju se za vođenje dijaloga i razgovora u kojima učestvuje više lica; ■ razvijaju sposobnost da se služe različitim funkcionalnim stilovima govornog i pisanog jezika; ■ razvijaju osjećaj za njegovanje jezičke raznovrsnosti nacionalnih manjina u Crnoj Gori.
Literarna i novinarska radionica (VII, VIII ili IX)	Opšti ciljevi Učenici: ■ razvijaju estetski ukus i stvaraju naviku da umjetničke pojave posmatraju i procjenjuju s različitih stanovišta; ■ razvijaju kritičko i stvaralačko mišljenje i medijsku pismenost. Procesni cilj Učenici: ■ razvijaju sposobnost kritičkog korišćenja različitih izvora informacija. Obrazovno-vaspitni ishod Učenik/učenica će moći da: ■ stvara (publicističke) tekstove po ugledu na čitane/slušane... umjetničke..., primjenjujući znanja o njihovom oblikovanju.

Istorija religije (IX razred)	Ciljevi predmeta Učenici: ■ razvijaju kritičko razmišljanje o ulozi religije u savremenom svijetu; ■ bolje razumiju sopstveni identitet; ■ unapređuju svijest o različitim kulturama i tradicijama; ■ razvijaju razumijevanje i uvažavanje različitosti; ■ razvijaju samopouzdanje, a istovremeno i empatiju i uvažavanje drugih; ■ razvijaju sposobnost uključivanja u život u pluralističkom društvu sadašnjice.
Zdravi stilovi života (VIII, IX)	VIII RAZRED Obrazovno-vaspitni ishodi Učenik/učenica će moći da: ■ koristi znanja o zdravlju i faktorima rizika po zdravlje u planiranju načina poboljšanja sopstvenog životnog stila; ■ koristi znanja o mentalnom i emocionalnom zdravlju i na konstruktivan način rješava razvojne probleme; ■ koristi znanja o tome šta je slika tijela i kako se ona formira – procjenjuje uticaje socijalnih faktora na njeno formiranje; ■ argumentima podrži stav o štetnosti psihoaktivnih supstanci i objasni šta podrazumijeva pod odgovornim ponašanjem prema sebi i prema drugima. IX RAZRED Obrazovno-vaspitni ishodi Učenik/učenica će moći da: ■ znanja o vezi između ishrane i zdravlja i osnovnim principima zdrave ishrane koristi u kritičkoj analizi/procjeni sopstvenih navika u ishrani; ■ zauzme tolerantan stav prema osobama koje žive sa HIV/AIDS; ■ objasni kako odgovornim ponašanjem čuva vlastito reproduktivno zdravlje i zdravlje drugih osoba; ■ razlikuje vidljive i manje vidljive oblike nasilja, objasni moguće uzroke nasilja i koristi stečeno znanje za konstruktivno rješavanje konflikata.

Vrednovanje prostora (VIII i IX)	VIII RAZRED <i>Obrazovno-vaspitni ishodi</i> Učenik/učenica će moći da: ■ vrednuje prostor u odnosu na održivi razvoj; ■ kritički analizira upotrebu javnog prostora; ■ procjenjuje uticaj čovjeka na prirodnu ravnotežu pejzaža. IX RAZRED <i>Obrazovno-vaspitni ishodi</i> Učenik/učenica će moći da: ■ reprodukuje svoje direktno iskustvo o prostoru preko verbalne ili vizuelne priče... (analizira sopstvene doživljaje); ■ doprinosi održivom razvoju zajednice.
Sport za sportiste (VII, VIII, IX)	<i>Procesni ciljevi</i> Učenici: ■ razvijaju samopouzdanje i sigurnost u vlastite sposobnosti; ■ razvijaju svijest o ličnoj i zajedničkoj odgovornosti; ■ razvijaju sposobnost za saradničko ponašanje i nenasilno rješavanje konfliktnih situacija; ■ razvijaju kreativnost i kritički odnos prema svome radu i postignućima, kao i prema radu drugih; ■ formiraju pozitivne stavove o fizičkim aktivnostima, kao značajnom faktoru društveno prihvatljivog životnog stila.
Mjerenje u fizici (VII)	<i>Ciljevi predmeta</i> Učenici: ■ uvježbavaju preciznost opažanja i analiziraju dobijene rezultate; ■ razvijaju kritički odnos prema rezultatima svog rada; ■ razvijaju tolerantan odnos prilikom poređenja i vrednovanja argumenata; ■ razvijaju želje i sposobnosti za samostalno obrazovanje korišćenjem različitih izvora znanja.

Uvod u programiranje (IX)	Procesni ciljevi Učenici: ■ razvijaju interesovanje za moderne tehnologije, kreativnost i inovativnost; ■ stiču sposobnost da kritički odaberu izvore informacija; ■ razvijaju tačnost, pravovremenost i preciznost u radu, upornost i istrajnost u rješavanju zadataka; ■ razvijaju pozitivan stav prema preduzetništvu i samozapošljavanju u ovoj oblasti; ■ razvijaju stvaralačke sposobnosti (kreativnost, originalnost i individualnost) i praktične vještine za svakodnevni život; ■ razvijaju sposobnost za samostalno rješavanje problema, pronalaženje racionalnih rješenja; ■ osposobljavaju se za međusobnu saradnju u radu.
Hemija kroz eksperimente (VIII, IX)	Saznajni i procesni ciljevi Učenici: ■ razvijaju samostalnost prilikom izvođenja eksperimentalnih ogleda; ■ razvijaju kritički odnos prema svom ponašanju u životnoj sredini.

Ideje za aktivnosti na časovima

Programi izbornih predmeta koncipirani su tako da nude brojne mogućnosti za korelacije s drugim izbornim predmetima i s obaveznim predmetima.

- Osmišljavanjem i realizacijom timske nastave postižu se višestruki vaspitni ciljevi. Učenicima se omogućava da efikasno razvijaju vještine timskog rada učenjem po modelu – pred sobom imaju nastavnike koji rade timski, modele za saradnički rad, empatiju i toleranciju. Osim toga, takvi časovi su dinamičniji, što doprinosi motivaciji, podstiče kreativnost i optimizam učenika. Možete, na primjer, povezati cilj koji se odnosi

na razvoj tolerancije (Građansko vaspitanje) s razvijanjem tolerantnog stava učenika prema osobama koje žive sa HIV-om (Zdravi stilovi života, ZSŽ).

- Učenički projekti mogu se realizovati u okviru jednog predmeta, a mogu biti i interdisciplinarni (povezivanje s drugim izbornim ili redovnim predmetima). Kao i timski časovi, projektna nastava je metoda pogodna za razvoj SEV, a udružena sa sadržajima izbornih predmeta postaje izuzetno značajna alatka. Učenički projekti realizovani kroz izbornu nastavu mogu biti prezentovani prilikom obilježavanja značajnih datuma, kao i kroz druge školske akcije.

■ S obzirom na to da učenici ove predmete biraju u skladu sa svojim interesovanjima i mogućnostima, njihov potencijal je blizak vannastavnim aktivnostima. Stoga bi njihovo povezivanje značajno doprinijelo razvoju kreativnosti i motivacije – npr. novinarska sekcija i literarna radionica, ZSŽ i ekološka sekcija, Građansko vaspitanje i debatni klub itd.

■ U nastavi izbornih predmeta mogu se koristiti resursi lokalne zajednice, a rezultati učeničkih projekata mogu se prezentovati zajednici. Na primjer, u okviru predmeta Vrednovanje prostora mogu se realizovati projekti na temu odnosa čovjeka i životne sredine, kroz nastavu predmeta Građansko vaspitanje može se podsticati učenički aktivizam u zajednici itd.

4. VRIJEDNOSTI, VRLINE I VJEŠTINE NA DJELU

Mi smo ono što neprestano činimo. Stoga je moć kontrole našeg činjenja – moć kontrole našeg karaktera, a moć kontrole našeg karaktera je moć kontrole našeg života.

Aristotel

Ljudi s dobrim namjerama – obećavaju. Ljudi s dobrim karakterom – ispune obećanje.

Nepoznati autor

Neka svako očisti ispred vlastitih vrata i cijeli svijet će biti čist.

Johan Volfgang Gete

Dok tragamo za najboljem u drugima, otkrivamo najbolje u sebi.

Vilijam Artur Vard

4.1 AKCIJE UČENIKA U ŠKOLI I ZAJEDNICI

Podsticati učenike da upoznaju i razumiju vrline, da razgovaraju i promišljaju o njima, da koriste „jezik vrlina“ na redovnim časovima ili u radionicama – jeste važno, ali ne i dovoljno. Potrebno je obezbijediti im i brojne mogućnosti da **primjenjuju**, praktikuju vrijednosti i vrline u različitim situacijama, tj. da djeluju u skladu s onim što znaju i osjećaju. Ako to izostane, uskrat ćemo im neke od mogućnosti da ostvare svoje humane potencijale i da tragaju za smislom življenja.

Razvijanje socijalnih i emocionalnih vještina ima integrativni karakter; ono povezuje tri procesa koji vode ostvarenju sljedećih ciljeva:

- učenici poznaju pojmove vrijednosti, vrlina i vještina, razumiju značenje tih pojmova, aktivno i smisleno koriste riječi koje ih označavaju;
- učenici umiju da promišljaju o vrijednostima i vrlinama, o tome zašto su one važne za njihov život i život ljudi oko njih; znaju kada ih mogu koristiti; prepoznaju osjećanja koja su s njima povezana;

- učenici su motivisani da djeluju u skladu s vrijednostima i vrlinama i to iskazuju u različitim aktivnostima/oblicima ponašanja i u različitim kontekstima.

Eksplisitni pristup u razvoju socijalnih i emocionalnih vještina podrazumijeva ciljano planiranje vaspitnih uticaja, koje pored potencijala redovne nastave, prepoznaje i snažan potencijal **vannastavnih aktivnosti** (posebni programi, radionice; školske akcije; rad u zajednici; saradnja s porodicom). Iako prefiks *van* može da uputi na odvojenost ovih aktivnosti od nastave, one su integralni dio godišnjeg školskog planiranja. Cilj im je da zadovolje različite potrebe i interesovanja učenika, da podstiču razvoj njihovih sposobnosti, znanja i vještina. Vannastavne aktivnosti su dio školskog kurikulumu, kao ukupnosti iskustava koje učenici mogu da dožive u školi.

Nastavni i vannastavni rad zajedno čine jedinstvo vaspitno-obrazovnih uticaja na ličnost učenika. Vannastavne aktivnosti predstavljaju sponu između škole i života, između obaveznih i neobaveznih sadržaja, čvrste i fleksibilne organizacije, zatvorenosti i otvorenosti nastavnog procesa. Učešćem u tim aktivnostima učenici

dobijaju priliku da se druže i sarađuju s vršnjacima iz drugih odjeljenja, da razvijaju i jačaju osjećanje pripadnosti školskoj zajednici, identifikaciju sa školom, što sve otvara nove mogućnosti za razvoj socijalnih i emocionalnih vještina.

Aktivnosti koje prate i podržavaju nastavne programe

Uloga vannastavnih aktivnosti jeste da učenicima pomogne da steknu znatno širi spektar iskustava u odnosu na osnovni školski program. Tako će učenici kroz ove oblike rada iskusiti kako izgleda kada pišeš novinske tekstove, snimaš fotografiju, video-zapis ili film, uređuješ radio ili video-emisiju, organizuješ izlet, zabavu, igranku (šta to beše?), konstruišeš neke predmete, vajaš skulpture, sviraš najrazličitije instrumente, pevaš, glumiš, rešavaš probleme vršnjaka, istražuješ fenomene u svom okruženju, vodiš kampanje i društvene akcije, sakupljaš novac za humanitarne svrhe, pomažeš drugim osobama, raspravljaš sa nastavnicima o svim mogućim pitanjima bez pritiska ocene, osetiš se kao ličnost, akter, lider, autor i proživiš čitav niz manjih ili većih izazova i problema.

(...)

Biće veliki iskorak kada i mi počnemo dobre škole prepoznavati po sjajnim postignućima učenika i to upravo onim koji nisu rangirani medaljama ili nagradama, već po svojoj originalnosti, atraktivnosti, hrabrosti i entuzijazmu (Vigor Majić, direktor Istraživačke stanice Petnica).⁷⁴

Uz slobodne aktivnosti, pokazatelj participacije učenika u životu škole, kao i nivoa demokratske kulture škole, jeste rad učeničkog parlamenta. Parlament pruža mogućnost učenicima da učestvuju u donošenju za njih bitnih odluka, da pokreću inicijative i akcije (humanitarne akcije, akcije uređenja škole i lokalne zajednice itd.). Rad u parlamentu poligon je za razvoj vještina timskog rada, liderstva, preduzetništva, odgovornosti, tolerancije, istrajnosti... Od učenika koji učestvuju u tom radu očekuje se da svojim

načinom komunikacije, načinom donošenja odluka, inicijativnošću i kreativnošću budu model ostalim učenicima u školi.

Primjeri akcija

Škola

- Prilikom definisanja ili revidiranja **misije** škole, potrebno je jasno saopštiti: osim akademskih postignuća, škola želi da razvija i visoko vrednuje karakter i vrline učenika (ukazati pritom na neke specifične vrline). Nastavnom osoblju i učenicima, roditeljima, partnerima, lokalnoj zajednici škola tako šalje poruku o vrijednostima koje su joj važne. Istovremeno, time postaje prepoznatljivija među drugim školama.
- **Poruke škole** (poster, izložbe u holu; poruke na sajtu škole / društvenim mrežama) – iskustva iz škola koje su uključene u program *Moje vrijednosti i vrline* govore da te jednostavne aktivnosti mogu biti veoma djelotvorne (primijećeno je npr. da roditelji mlađe djece često zastaju i čitaju im poruke izložene u holu škole).
- **Nastavnici/školski timovi** koji realizuju program *Moje vrijednosti i vrline* mogu se založiti da se na odjeljenjskom/ nastavničkom vijeću prave kratki, ali **redovni osvrti** na razvoj SEV učenika. Time se promoviše značaj SEV za kvalitet učenja i nastave, kao i nastavnici koji razvijaju te kompetencije.
- **Školski projekti** se mogu organizovati kao interdisciplinarni ili u okviru jednog nastavnog predmeta. U zavisnosti od ciljeva i obima projekta, njime rukovodi jedan nastavnik/nastavnica ili tim. Uspješan projekat je nezamisliv bez timskog rada, kreativnosti, poštenja, upornosti i drugih SEV. U fazi evaluacije rezultata projekta, treba jasno identifikovati pozitivne promjene u kompetencijama učenika i to saopštiti.

⁷⁴ Dostupno na: <https://www.danas.rs/dijalog/vannastavne-aktivnosti-su-ogledalo-skole/>.

- **Obilježavanje značajnih datuma** (npr. Dan škole, Dan tolerancije, Svjetski dan knjige i autorskih prava, Međunarodni dan pismenosti, Svjetski dan karaktera⁷⁵) prilika je za promovisanje vrijednosti i dobrih karakternih osobina. Iako se te vrijednosti u aktivnostima ovoga tipa najčešće podrazumijevaju, preporuka je da se na njih i eksplicitno ukaže (npr. nazivom performansa).⁷⁶
- **Školski list** pruža mnogo mogućnosti da se na direktan način govori o vrlinama i vrijednostima i da se cijela škola uključi u dijalog o tome. Na primjer, svaki broj može imati jednu vrlinu kao temu.⁷⁷
- **Tematski literarni i likovni konkursi** mogu se organizovati na nivou škole. Primjer: u jednoj školi je povodom Dana srednjoškolaca raspisan literarni konkurs na temu: *Želim da ti kažem hvala... / Hvala ti!*
- **Sportska takmičenja** – uobičajena sportska takmičenja dobijaju novu dimenziju ako se u njih planirano uvedu novi ciljevi. Primjer: promovisanje poštenja i fer-pleja u sportskim igrama. Primjer dobre prakse: ekipa mladih profesora formirala je dva fudbalska tima i tri puta nedjeljno igrala s grupom iz tzv. teškog odjeljenja. Nakon toga su uočene promjene – smanjen broj izostanaka, odlična saradnja između dva tima, povjerenje, poštovanje pravila.
- **Takmičenja u vrlinama** (npr. strpljenju; fer-igrama) odlične su prilike da se promovišu i učenici i vrline, da se uključe roditelji, da se svima pošalju jasne poruke o tome što škola cijeni i podržava kod učenika. Takmičenje se odvija prvo na nivou jednog odjeljenja⁷⁸,

zatim se uključuju i druga odjeljenja. Ovakva takmičenja doprinose saradnji među grupama učenika i nastavnika i snaže osjećanje pripadnosti školskoj zajednici.

- **Vrlina mjeseca** – školska akcija u kojoj treba osmisliti što više aktivnosti koje podržaju razvoj određene vrline i podstaći učenike da se u skladu s njom ponašaju. O izboru vrline može se odlučivati i glasanjem učenika različitih razreda. U istu svrhu učenici mogu pozvati i pred drugim učenicima intervjuisati osobe koje su im uzor u vrlini.
- **Volonterstvo** – aktivnosti se mogu sprovoditi u odjeljenju i u školi. Na primjer, stariji učenici mogu pomagati mlađima ili svojim vršnjacima u učenju, u privikavanju na školski ambijent nakon bolesti ili promjene škole, kao i pojedincima/grupama u lokalnoj zajednici.
- Školske akcije u kojima učenici promovišu **recikliranje i timski rad** (primjer iz jedne škole: pravljenje novogodišnjih jelki od recikliranog materijala), sakupljaju pomoć (igračke, knjige, odjeća, hrana) i sl.

Saradnja s roditeljima

- Prilikom izrade godišnjeg programa rada, svaka škola planira različite oblike i sadržaje saradnje s roditeljima. Osim redovnih aktivnosti, kakve su roditeljski sastanci ili zakonom regulisano učešće roditelja u upravljanju školom, mogu se planirati i drugi načini njihovog uključivanja u nastavne i vannastavne aktivnosti: **gost na času** – roditelj koji je stručnjak za određenu oblast; zajednička priprema programa; učešće roditelja u školskim projektima... Sigurno je da postojeće sadržaje možete značajno obogatiti i unaprijediti uključivanjem roditelja u realizaciju pojedinih tema namijenjenih razvoju socio-emocionalnih vještina. Kako ćete osmisliti to uključivanje, zavisi od sredine u kojoj se škola nalazi, a samim tim i od strukture populacije kojoj roditelji pripadaju. Ove aktivnosti su usko povezane i s uključivanjem lokalne zajednice, o čemu će kasnije biti više riječi.

75 Svjetski dan karaktera se ove godine (2018) obilježava 26. septembra. Svaka škola može da se prijavi i učestvuje u ovom globalnom događaju, kao što su to već radile neke gimnazije u Crnoj Gori. Vidi o tome na: <http://www.letitripple.org/character-day/>.

76 Primjer performansa osnovne škole u Spužu, gdje su djeca na kreativan način predstavila „Vrline u akciji“: <https://www.youtube.com/watch?v=6XolqUbmX1s>.

77 Takav je primjer školskog lista *Val*, OŠ „Blažo Jokov Orlandić“, april 2018.

78 Primjer akcije („Testiraj svoje strpljenje“): <http://osratkozaric.com/suncokrili/index.php/ moje-vrijednosti-i-vrline>.

- Roditelje treba motivisati i senzibilisati za podršku djeci i programu razvoja SEV. Interesantno je iskustvo s roditeljskog sastanka u jednoj školi gdje su roditelji popunjavali **liste za procjenu**⁷⁹ djece. To im je poslužilo kao povod da analiziraju njihove vještine i vrline, da razgovaraju o njima, pomoglo im da bolje razumiju položaj i percepcije nastavnika i uputilo kako da prate razvoj SEV kod svoje djece.
- Jedna nastavnica razredne nastave predložila je roditeljima da u pisanom obliku **opisu svoje djetete**; potom su upoređivali ove opise/procjene i analizirali razvoj SEV djece.
- Na roditeljskom sastanku možete **demonstrirati odabrane aktivnosti/korake** iz nekih radionica i pomoći roditeljima da se osposobe da ih mogu raditi s djecom kod kuće. Ako vam predoče s kojim se glavnim izazovima u vaspitanju suočavaju, možete im predložiti prikladne aktivnosti za razvoj određenih vještina (npr. strpljenje; tolerancija).
 - Primjer zabavne i djelotvorne porodične aktivnosti: dati djeci više papirića i reći da na svakom napišu kome su zahvalni i zbog čega. Potom neka od tih papirića zajednički naprave „ogrlicu zahvalnosti“ i zalijepe je na zid. Ogrlica se vremenom može produžavati dodavanjem novih papirića.
- Na roditeljskim sastancima: Podijelite s roditeljima svoja **saznanja/procjene o nivoima razvijenosti socio-emocionalnih vještina** djece; predočite im kako namjeravate da dalje podstičete te vještine; navedite im situacije u kojima uočavate pozitivne promjene kod djece i objasnite zašto se dešavaju; saopštite im u čemu očekujete saradnju i podršku od njih, kao roditelja.
- Organizujte tematske roditeljske sastanke o socio-emocionalnim vještinama učenika.
- Uputite roditelje kako da djeci daju **konstruktivne povratne informacije**; razgovarajte o njihovim iskustvima (kako pohvaljuju djecu; kako im daju ili uskraćuju nagrade), pomozite im da koriguju nedjelotvorne poruke; preporučujte im knjige i druge izvore za razvoj SEV djece.
- Ohrabrite roditelje i druge članove porodice da se uključe u različite **volonterske aktivnosti** (školske akcije; *gost u školi/na času*).

Saradnja s lokalnom zajednicom

Kada porodice, grupe u zajednici, poslodavci i škole zajednički podržavaju učenje, djeca postižu više u školi, duže ostaju u školi i više uživaju u tom iskustvu.

Brendan O'Kif⁸⁰

Saradnja s lokalnim organizacijama ili grupama (kao što su lokalne vlasti, udruženja roditelja, lokalne kompanije i nevladine organizacije) odlična je prilika da učenici stiču praktično iskustvo i da razvijaju komunikacijske vještine. Takve im aktivnosti omogućavaju i da se bolje upoznaju sa sistemom vrijednosti u svom okruženju. Aktivnosti je moguće korelirati sa sadržajima više školskih predmeta – u zavisnosti od ciljeva konkretne saradnje s lokalnom zajednicom.

Svaka zajednica ima obilje resursa za iskustveno učenje – na nama je da dobro osmislimo onih 10–20% sadržaja, koliko je u predmetnim programima predviđeno za te svrhe. Često se previđa značaj mogućnosti koje lokalna zajednica pruža. One se koriste formalno, ali ne i suštinski, jer izostaje svijest o ciljevima kojima mogu da doprinesu. Jedan od preduslova da se iskoriste mogućnosti lokalne zajednice jeste odabrati ključne ljude i pravu organizaciju za saradnju. Važno je govoriti o svojim idejama i potrebama

⁷⁹ Date su u Priručniku za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi: Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika i učenica (Upitnik za procjenu napretka učenika (prilog 1.1, str. 199)

⁸⁰ Prevod: Anda Backović. Više o tome vidi na: <https://www.edutopia.org/blog/school-community-collaboration-brendan-okeefe>.

za razvijanje partnerskih odnosa sa zajednicom, poslati otvoreni poziv. Takođe je važno zalagati se za povezivanje škola među sobom.

- **Povezivanje s nastavnim planom i programom** – veoma važno pitanje za kvalitet učeničkih znanja, ali i za razvoj SEV, jeste kako teorijska znanja stečena u školi povezati sa stvarnim svijetom. Jedna od ideja je upravo saradnja sa stručnjacima (za različite oblasti) iz lokalne zajednice.
- **Projektna nastava** – model koji se može koristiti kako bi djeca efikasno sticala znanja i razvijala socio-emocionalne vještine istražujući izvore u okruženju. Neke ideje su predložene u odjeljcima *Ideje za aktivnosti na časovima*.
- **Karijerni dan** – dan kada bi se učenici informišu o pitanjima važnim za njihovu profesionalnu orijentaciju i razvoj. Školu tad mogu posjetiti članovi zajednice koji se bave najrazličitijim zanimanjima, u prvom redu roditelji učenika. Aktivnost se može organizovati u saradnji sa stručnjacima iz Centra za profesionalno informisanje i savjetovanje. Gostovati mogu i učenici – srednjoškolci ili studenti. Podstaknite goste da u svojim izlaganjima ne govore samo o karakteristikama određenih zanimanja, već i o socijalnim i emocionalnim vještinama značajnim za ta zanimanja.
- **Sajam zdravlja** – može se organizovati u saradnji s drugim školama, domovima zdravlja, NVO-ima, fakultetima, relevantnim stručnjacima. Moguće je osmisлити različite aktivnosti koje će učiniti da akcija doprinese razvijanju odgovornog odnosa djece prema vlastitom zdravlju i zdravlju drugih. Slične akcije mogu pomoći i izgrađivanju pravilnog odnosa prema životnoj sredini. Nije bez značaja ni to što samo osmišljavanje, priprema i prezentacija ovakvih akcija kod učenika podstiče kreativnost.

- **Humanitarne akcije** – često se svode samo na prikupljanje novca ili starih stvari za siromašne. Dobro bi bilo da tim akcijama prethodi razgovor o dobročinstvu, humanosti – šta sve čini humanost i kako je možemo pokazati (priče o Jeleni Savojskoj i Mariji Montessori – str. 57, 58). Smisao humanitarnih akcija jeste u tome da djeca daju lični doprinos, npr. da učestvuju u programu koji se organizuje u humanitarne svrhe, u izradi čestitki ili igračaka koje bi se prodavale sa istim ciljem i sl.
- **Razvijanje inkluzivne kulture** – postiže se jačanjem partnerskih odnosa s roditeljima, institucijama i organizacijama u lokalnoj zajednici. Škola svojom sveukupnom klimom i kulturom djeluje na ličnost učenika. U atmosferi gdje postoji otvorenost za saradnju, gdje škola otvara vrata lokalnoj zajednici i istovremeno joj svojim radom doprinosi, djeca prepoznaju značaj saradnje, pomaganja, istrajnosti, tolerancije i zahvalnosti.
- **Akcije uređenja mjesta** – učenici se mogu uključiti u različite akcije uređenja u svojoj sredini. To je dobra prilika da s njima razgovarate o ličnoj odgovornosti u očuvanju i zaštiti životne sredine, kao i o vrlinama koje su ljudima neophodne kako bi živjeli u skladu jedni s drugima i s prirodom.
- **Kulturno-umjetničke aktivnosti**, izložbe, sastanci, večeri, akademije koje se organizuju i priređuju za građane – kroz pripremu i realizaciju takvih programa djeca razvijaju vještine timskog rada, kreativnost i druge SEV. Poput sličnih programa koji se organizuju na nivou škole, i ovi mogu biti tematski, posvećeni određenoj vrlini.
- **Promovisanje neke inicijative** u zajednici putem lokalnih medija i društvenih mreža; promovisanje učenika i nastavnika koji su se istakli ili su prepoznati po svom entuzijazmu, posvećenosti, originalnosti, a ne samo po uspjesima na takmičenju u znanju.

5. PRILOZI

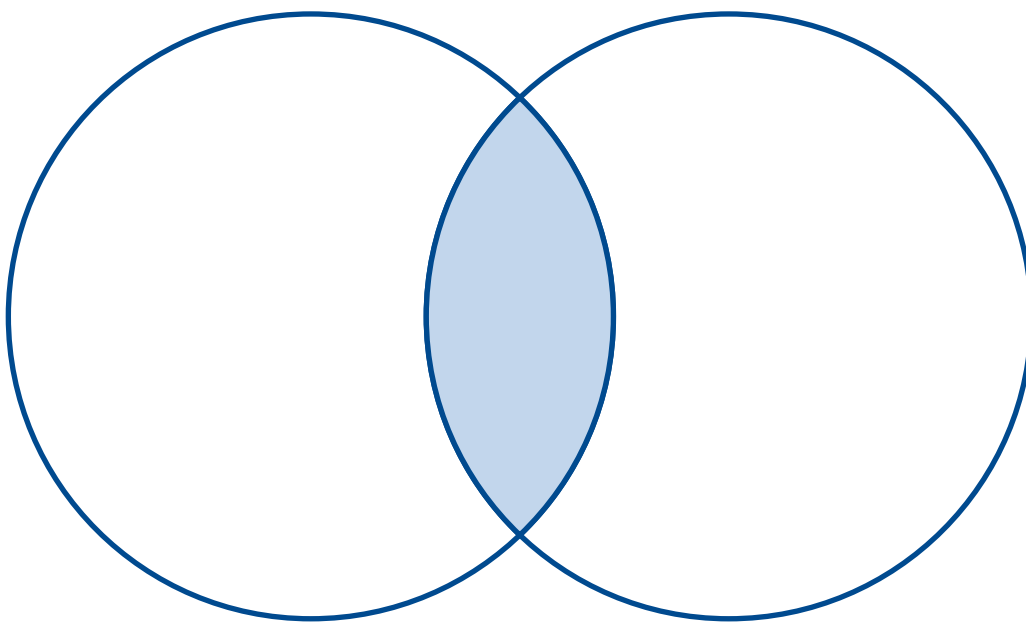
PRILOG 1

Plan razvoja SEV u nastavi književnosti

KNJIŽEVNO DJELO – NAZIV I AUTOR	VRLINA, VRIJEDNOST, VJEŠTINA							
	Timski rad	Kreativnost	Samokontrola	Empatija	Tolerancija	Poštenje	Optimizam	Zahvalnost

PRILOG 2

KNJIŽEVNI LIK I JA

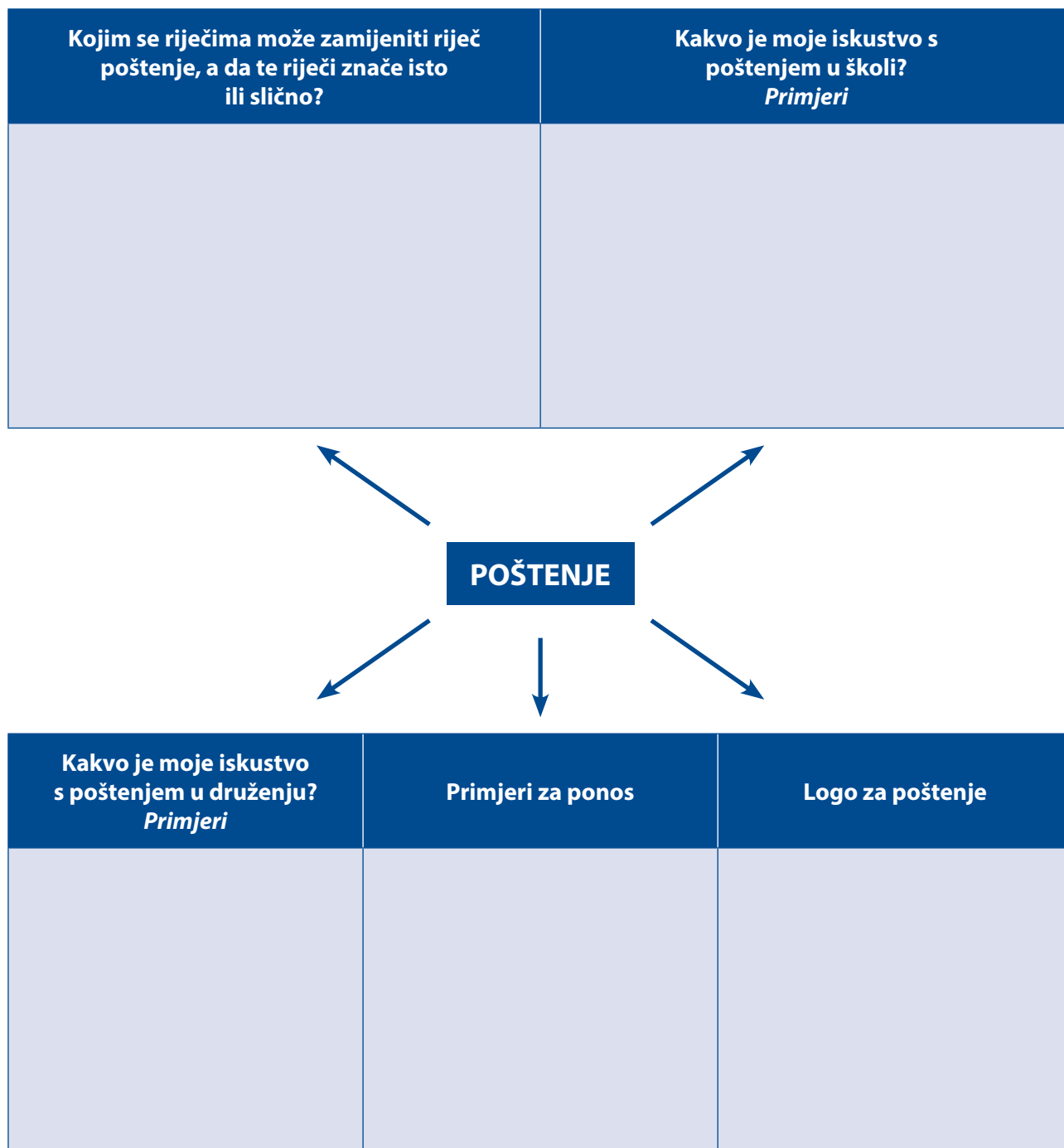
Zajedničko nam je:

Moje ime:

Ime lika:

PRILOG 3

Pojmovna mapa za govorni nastup

PRILOG 4

Misaoni obrazac za analizu pripovijetke *Dobar čovjek* Ćamila Sijarića

Šta se dogodilo u priči?	Ko su likovi?

DOBAR ČOVJEK

Gdje se odvija radnja?	Malo i veliko u priči

PRILOG 5

Opis odabranih nastavnih tehnika

1. Akvarijum (engl. fishbowl)

Definicija	Akvarijum je veoma jednostavna, uglavnom dinamična alternativa za diskusiju na podijumu. Pogodna je za razvijanje socijalnih vještina i formiranje stavova.
Kako	Učenici formiraju dva kruga – unutrašnji i spoljašnji, tako da nastane vrsta arene. U unutrašnjem krugu postavljeno je 4–6 stolica, u spoljašnjem su stolice za ostale učenike. Akvarijum (engl. fishbowl) ima sljedeća pravila: 1. Samo učenici u unutrašnjem krugu smiju da diskutuju, učesnici u spoljašnjem krugu ne smiju. 2. Ako neko od učenika iz spoljašnjeg kruga želi da se uključi u diskusiju, može da sjedne ili na slobodnu stolicu u unutrašnjem krugu, ili iza jedne od tih stolica. Kad učenica ili učenik koji učestvuje u diskusiji do kraja formuliše svoju ideju, mora da napusti unutrašnji krug, a neko drugi zauzima njegovo/njeno mjesto. 3. Svako od učenika iz unutrašnjeg kruga može u svakom trenutku da napusti svoje mjesto u unutrašnjem krugu ako želi da napravi pauzu od diskusije. 4. Ko napusti krug, može i da se vrati. Učenik koji to uvijek iznova radi, odmah postaje uočljiv. Ovaj postupak omogućava vidljivost odnosa dominacije u grupi. 5. U praksi se, nakon početne nesigurnosti, ulazak i izlazak iz kruga spontanije odvija tako da se time ne prekida debata. Ova metoda se na početku mora jasno predstaviti učenicima, potrebno im je jasno predočiti da treba da se smjenjuju. Važno je da nakon starta nipošto ne postoji „viši nivo“, i to im se mora jasno staviti do znanja. To znači da su otada sami učenici jedina instanca koja interveniše, jedini zaduženi za tok diskusije. U početku među učenicima često ima zadržke da se uđe u sredinu kruga. Na to bi im trebalo skrenuti pažnju u uvodu. Situaciju bi olakšalo ako bi se u sredinu postavile 1–2 slobodne stolice – tako bi se postiglo što je moguće brže kretanje između unutrašnjeg i spoljašnjeg kruga. Važno je naglasiti da učenici u unutrašnjem krugu moraju glasno i jasno da diskutuju da bi ih ostali razumjeli.
Prednosti	■ Posebno pogodna tehnika za pitanja o kojima postoje različita mišljenja. ■ Pogodna za otvorene procese diskusije (premjeravanje alternativa, razmjena argumenata itd.) u većem krugu (oko 20 osoba). ■ Može biti korisna za kritičku (samo)refleksiju, npr. nakon nekog djelovanja, postupka, ili za probleme grupe.
Nedostaci	■ Manje pogodna za kreativno sakupljanje ideja ili donošenje odluka. Ipak, ova metoda se može primijeniti u fazi koja prethodi donošenju odluke, onda kad se sučeljavaju različita mišljenja. ■ Nije pogodna za teorijske diskusije, čisto prenošenje znanja. ■ Nije pogodna za razmjenu iskustava bez suprotstavljenih stanovišta.

2. Presentacija

Definicija	Nastavna metoda u kojoj nastavnik ili nastavnica predstavlja informacije učenicima koristeći vizuelna nastavna sredstva. Ova metoda predstavlja kombinaciju verbalnog izlaganja i upotrebe vizuelnih nastavnih sredstava, počev od unaprijed pripremljene table/flip-čarta do tehnologije (npr. Pauerpoint prezentacije). Pogodna je za teorijske aspekte nastavnih sadržaja.
Kako	Verbalnim predstavljanjem nastavnog sadržaja učenicima, korišćenjem vizuelnih nastavnih sredstava.
Prednosti	■ Uspješna s velikim grupama učenika. ■ Cijela grupa je usredsređena na istu temu. ■ Može se kombinovati s drugim metodama. ■ Može biti veoma atraktivna, dopadljiva. ■ Angažuje više čula.
Nedostaci	■ Učenici mogu biti pasivni. ■ Učenike više interesuju nastavna sredstva od samog sadržaja. ■ Skupa oprema. ■ Nastavnik/nastavnica mora da uvježba upotrebu vizuelnih nastavnih sredstava.

3. Oluja ideja (engl. brainstorming)

Definicija	Nastavna tehnika čijom primjenom nastaje veliki broj ideja na osnovu kojih se organizuje kratka diskusija. Primjenom ovog postupka u nastavi stvara se podsticajna i aktivna atmosfera.
Kako	1. Nastavnik/nastavnica predstavlja temu tako da je učenici razumiju. 2. Podstiče učenike da kažu ključne riječi i ideje, koje se zapisuju bez kritike i cenzure. 3. Nastavnik/nastavnica klasifikuje ključne riječi i ideje u kategorije, a potom organizuje diskusiju kojom se dolazi do mogućih rješenja.
Prednosti	■ Održava interesovanje i aktivnost učenika. ■ Oslanja se na znanje i iskustvo učenika. ■ Dolazi se do neobičnih i kreativnih rješenja.
Nedostaci	■ Zahtjevnija je. ■ Kratko traje. ■ Neki učenici ne učestvuju.

4. Grupna diskusija

Definicija	Aktivna nastavna metoda, oslanja se na učešće i interakciju učenika koji raspravljaju na određenu temu. Grupa analizira, ocjenjuje određena pitanja, istražuje temu. Tehnika je korisna za formiranje stavova, pomaže u izmjeni loših ili neadekvatnih stavova.
Kako	Predstavljanjem teme i pružanjem mogućnosti učenicima da o njoj diskutuju. Nastavnik/nastavnica je facilitator/facilitorka – omogućava i usmjerava proces.
Prednosti	■ Održava interesovanje i aktivnost učenika. ■ Učenici razmjenjuju znanje i iskustvo. ■ Učenici kritikuju stav ili mišljenje, ne osobu. ■ Dolazi se do kreativnih rješenja problema. ■ Proširuje vidike. ■ Pruža zanimljivu povratnu informaciju o poznavanju teme i vještinama učenika. ■ Nije naporna za izvođenje. ■ Korisna za izmjenu stavova. ■ Izgrađuje vještine uspostavljanja odnosa s drugima.
Nedostaci	■ Zahtijeva puno vremena. ■ Teško se kontroliše. ■ Može se lako skrenuti s teme. ■ Mora se pažljivo planirati. ■ Zahtijeva vještog facilitatora.

5. Debata

Definicija	Nastavna metoda slična diskusiji, ali s organizovanijom strukturom. Debata se koristi kad ne postoji samo jedno rješenje. I jedna i druga strana u diskusiji imaju koristi od istraživanja i proučavanja problema. Metoda je efikasna za poboljšanje komunikacijskih vještina značajnih za iznošenje argumenata za i protiv.
Kako	1. Nastavnik/nastavnica određuje učenika/učenicu koji/a će predsjedavati, i na nepristrastan način voditi računa o poštovanju pravila; daje mu/joj uputstva. 2. Bira odgovarajuću temu za debatu i daje argumente za i protiv; usmjerava učenike da i sami pronalaze argumente. 3. Potom dijeli grupu na one koji su za, protiv i uzdržane. 4. Bira predstavnike grupe i daje im vremena da se pripreme za debatu.
Prednosti	■ Održava interesovanje i aktivnost učenika. ■ Učenici razmjenjuju znanje i iskustvo. ■ Učenici mogu poboljšati vještine argumentacije. ■ Razvija timski rad. ■ Razvija se kritičko mišljenje. ■ Učenici učestvuju sa zadovoljstvom.
Nedostaci	■ Zahtijeva puno vremena. ■ U nastavi dominira mali broj učenika.

6. Simulacija

Definicija	Nastavna metoda koja podrazumijeva primjenu sredstava, opreme ili situacija koje treba da imitiraju stvarni život. U ovoj vježbi karakteristike i mogućnosti sredstava, opreme i situacija izgledaju realno. Pogodna je za razvijanje vještina.
Kako	Pružanjem odgovarajućeg scenarija <i>stvarne situacije</i> učenicima i upućivanjem da se ponašaju kao da se nalaze u takvoj situaciji.
Prednosti	■ Vježbanje složenih tehničkih, mehaničkih, operativnih i vještina donošenja odluka u realnom životu. ■ Korisna je za primjenu principa naučenih iz iskustva. ■ Učenike održava aktivnim i odgovornim za svoje učenje.
Nedostaci	■ Neophodno je izdvojiti dovoljno vremena za pripremu i primjenu. ■ Treba planirati dovoljno vremena za analizu nakon završetka. ■ Teško prilagodljiva potrebama svakog učenika i učenice.

7. Igranje uloga

Definicija	Nastavna metoda koja omogućava učenicima da glumeći situacije iz <i>stvarnog života</i> vježbaju i ispituju nove oblike ponašanja, koje mogu upotrijebiti u svakodnevnom životu. Pogodna je za afektivne aspekte nastavnog sadržaja.
Kako	Pružanjem odgovarajućeg scenarija učenicima i upućivanjem da se ponašaju kao da se nalaze u takvoj situaciji.
Prednosti	■ Simulira <i>stvarni svijet</i>. ■ Učenici su aktivni. ■ Podstiče osjećanja i ispoljavanje osjećanja. ■ Dobar način za „obradu” stavova. ■ Učenici mogu da vide stvari iz drugog ugla.
Nedostaci	■ Teško se kontroliše. ■ Nastavnik/nastavnica može da izgubi iz vida one učenike koji ne učestvuju u igranju uloga. ■ Potrebno je izdvojiti dovoljno vremena za analizu nakon završetka vježbe.

8. Igra

Definicija	Nastavna metoda koja se izvodi u obliku kviza, postavljenog problema, mozgalice ili neke druge aktivnosti u kojoj postignuti rezultat zavisi od vještine, znanja i slučaja, a takmičenje i/ili saradnja učenika koriste se za ponavljanje i utvrđivanje nastavnog sadržaja. Pogodna je za teorijski, afektivni i praktični aspekt nastavnog sadržaja.
Kako	Predstavljanjem igre, pravila igre i pružanjem smjernica.
Prednosti	■ Jača samosvjesnost. ■ Učenike održava aktivnim i uključenim u proces nastave. ■ Zabavna je. ■ Učenici su aktivni i nakon obrade nastavnog sadržaja. ■ Razvija vještine uspostavljanja odnosa s drugima.
Nedostaci	■ Zahtijeva mnogo vremena. ■ Potrebno je izdvojiti dovoljno vremena za analizu nakon vježbe. ■ Može se stvoriti negativna atmosfera na času.

9. Kontinuum vrijednosti

Definicija	Tehnika koja omogućava učenicima da se na strukturisan način bave vrijednostima i pojašnjavanjem vrijednosti. Pomaže da kompleksna gledišta, koja se javljaju u odnosu na mnoge teme u programu, nadiđu obrazac „ili-ili” mišljenja. Veoma pogodna za kontroverzne teme.
Kako	Prvo se identifikuje sadržaj ili stav o kojem se želi razgovarati. Na podu učionice, ili na tabli, nacrtava se horizontalna linija. Krajevi linije su krajnje, tzv. <i>polarne tačke</i> kontinuuma, koje označavaju maksimalno slaganje – maksimalno neslaganje s datim stavom. Na sredini je oznaka „0”. Svako od učenika bilježi poziciju na kontinuumu kojom izražava svoj stepen (ne) slaganja. Uočavaju odnos svoje pozicije i pozicije drugih, objašnjavaju stavove, postavljaju pitanja. Nakon toga, nastavnik/nastavnica ih pita da li bi promijenili svoju poziciju na kontinuumu, i zašto.
Prednosti	■ Dobar način za bavljenje kontroverznim temama. ■ Pojačava svijest o vrijednostima (sopstvenim i tuđim). ■ Pruža informaciju o jačini vršnjačkog pritiska. ■ Jača samosvjesnost i samopouzdanje (asertivnost). ■ Osnažuje toleranciju prema različitim gledištima.
Nedostaci	■ Može da pokrene snažne emocije. ■ Zahtijeva vještog voditelja/facilitatora. ■ Potrebno je izdvojiti dovoljno vremena na času za analizu nakon vježbe.

10. Projektni i istraživački rad

Definicija	Nastavna metoda istraživačkog karaktera. Karakteriše je orijentisanost na interesovanja učenika. Cilj, metode rada i mogućnosti istraživanja problema nastavnik/nastavnica i učenici zajedno utvrđuju. Važno je da svaki učenik i učenica u odjeljenju ima određeni zadatak – u toku faze planiranja mora se utvrditi šta, ko, kada i gdje treba da radi. Odlika ove metode je i interdisciplinarnost, granice između školskih predmeta i između škole i životne stvarnosti nijesu tako stroge. Rezultat, tj. ono što treba da se nauči, nije dato unaprijed, već nastaje zajedničkim naporom nastavnika i učenika. Radeći zajedno, na istoj temi, učenici će razvijati vještine timskog rada, samostalno pronalaziti informacije i kritički ih procjenjivati.
Kako	Može se primjenjivati kao tzv. mega-projekat, kojim rukovodi tim nastavnika i koji traje od pola godine do dvije godine. Uobičajeno, projekat traje sedmicu do mjesec dana, njime rukovodi jedan nastavnik ili nastavnica, a učestvuju svi učenici odjeljenja. Projektovano učenje nije obimno – traje 1–3 nastavna časa (istražuje sa manji segment nekog problema). Osnovne faze projektne metode su: ■ nalaženje teme; ■ formulisanje cilja; ■ planiranje; ■ priprema projekta; ■ realizacija projekta; ■ osvrt na projekat (veoma važna faza jer se učenicima otvara mogućnost da uče na greškama).
Prednosti	■ Jača samosvjesnost. ■ Razvija spremnost na djelovanje. ■ Podstiče preuzimanje odgovornosti za vlastito učenje. ■ Razvija kreativnost. ■ Razvija vještine planiranja, pronalaženja, kritičkog procjenjivanja i prezentovanja informacija. ■ Razvija komunikativne i kooperativne sposobnosti. ■ Pruža mogućnost otkrivanja vlastitih potencijala. ■ Jača sposobnost za objektivno argumentovanje.
Nedostaci	■ Zahtijeva dosta vremena.

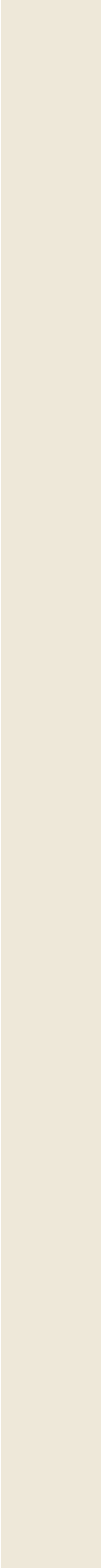

LITERATURA

- Aguilar, E. (2015). *Teachers: What's Your Motto in the Classroom?* Dostupno na: <https://www.edutopia.org/blog/teachers-whats-your-motto-classroom-elena-aguilar>. (prevod i adaptacija: Anđa Backović)
- Alberto, M. (2005). *Istorija čitanja*, Novi Sad: Svetovi
- Antić, S., Pešikan, A., & Ivić, I. (2015). Vaspitna funkcija nastave prirodnih nauka. *Nastava i vaspitanje*, 65(4), 615–629.
- Arthur, J., Harrison, T., Wright, D., eds. *Teaching Character Through Curriculum*. The Jubilee center for Character and Virtues, University of Birmingham. Dostupno i na: <https://www.jubileecentre.ac.uk/1604/projects/published-research/teaching-character-through-subjects>.
- Backović, A. i dr., prir. (2018). *Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika*, Priručnik za nastavnike u osnovnoj školi (u štampi).
- Barns, Dž. (1997). *Floberov papagaj*, Beograd – Banja Luka
- Baucal, A., Pavlović-Babić, D. (2010). *Nauči me da mislim, nauči me da učim* (PISA 2009. u Srbiji: prvi rezultati). Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Centar za primenjenu psihologiju.
- Bier, M., & Coulter, R. (2013). Revitalizing Math Learning in America: Character Education + Common Core State Standards – Mathematics. Dostupno na: https://characterandcitizenship.org/PDF/CCSS-M_CE_Proof10.pdf. (prevod citata: Anđa Backović)
- Bruner, J. (1977). *The Process of Education: Revised Edition*. Volume 115 of Harvard paperback. Harvard University Press. Dostupno i na: http://edci770.pbworks.com/w/file/45494576/Bruner_Processes_of_Education.pdf.
- Čiksentmihajli, M. (2017). *Tok – psihologija optimalnog iskustva*. Beograd: Fedon.
- Developing Good Attitudes during Physical Education: <http://singteach.nie.edu.sg/issue62-classroom02/>. Dostupno na: <https://www.edutopia.org/video/how-teach-math-social-activity>.
- Đorđić, V. i Tubić, T. (2009). Rodni aspekt nastave fizičkog vaspitanja. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta*, Užice, 11, 269-276. Dostupno i na: https://www.researchgate.net/profile/Visnja_Djordjic/publication/319943813_Rodni_aspekt_nastave_fizickog_vaspitanja/links/59c2c988aca272295a0df63d/Rodni-aspekt-nastave-fizickog-vaspitanja.
- Durković, N. (2006). *Vodič za nastavnike kroz međupredmetne oblasti*. Podgorica: Foundation Open Society Institut – Predstavništvo Crna Gora.

- Dvek, K. (2014). *Mentalni stav*. Beograd: Psihopolis.
- Europska Komisija/EACEA/Eurydice (2012). *Developing Key Competences at School in Europe: Challenges and Opportunities for Policy*. Eurydice Report. Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije. (Razvijanje ključnih kompetencija u europskim školama). Dostupno i na: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/145HR.pdf.
- Favilli, E., Cavallo, F. (2017). *Priče za laku noć za mlade buntovnice - 100 pripovijedaka o izuzetnim ženama*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gavrilović, S. prir. (2007). *Šta čini dobru knjigu* (2007), Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Ginott, H. (1972). *Teachers and child: a book for parents and teachers*. New York: Macmillan.
- Gordon, T. (1998). *Kako biti uspešan nastavnik*, Beograd: Kreativni centar.
- Havighurst, R. (1953). *Human Development and Education*. New York: Longmans, Green.
- Ilić, S. prir. (2005). *Kako čitati – o strategijama čitanja tragova kulture*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Jovanović, A. prir. (1984) *Kako predavati književnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kere, I. (2008). *Nauka kao učiteljica*, Beograd: Institut za nuklearne nauke „Vinča“.
- Lešić, Z. (2008). *Teorija književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Mangel, A. (2005). *Istorija čitanja*. Novi Sad: Svetovi.
- Maricki, D. prir. (1978). *Teorija recepcije u nauci o književnosti*. Beograd: Nolit.
- Meta, G. (2010). *U obranu čitanja*. Zabreb: Algoritam.
- Miler, H. Dž. (2017). *O književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nikolić, M. (2006). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nilsen, R. F. (1982). Od egocentričnog ka socijalizovanom, Zbornik radova *Procesi socijalizacije kod dece*. (prir. Ivić, I., Havelka, N.) Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Opitz, C. (2008). How to Teach Math as a Social Activity. (*Učiti matematiku uz učenje socijalnih i emocionalnih vještina – Zbirka prevedenih radnih materijala za obuku nastavnika*. Prevod: Anđa Backović)
- Pešikan A., Lalović Z. (2015). *Uloga škole u razvoju vrlina, vrijednosti i vještina učenika i učenica – Izveštaj o rezultatima istraživanja* (Inicijativa „Moje vrijednosti i vrline“). Podgorica: UNICEF Crna Gora i Zavod za školstvo Crne Gore. Dostupno i na: https://www.unicef.org/montenegro/UNICEF_-_Uloga_skole_u_razvoju_vrlina_vrijednosti_i_vjestina_ucenika_i_ucenica.pdf.

- Pešikan, A., Lalović, Z. (2017). *Obrazovanje za život: Ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima Crne Gore*. Podgorica: UNICEF. Dostupno i na: https://www.unicef.org/montenegro/Obrazovanje_z_a_zivot.pdf.
- Popović, D. (2015). *Čitati, razumjeti, znati*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Popović, N. (2012). *Žene u nauci: od Arhimeda do Ajnštajna*. Beograd: Službeni glasnik.
- Popović, T. (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*. Vol. 9 No. 5. MCB University Press. Dostupno i na: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>.
- Rečnik književnih termina (1992)., Nolit, Beograd
- Revitalizing Math Learning in America: https://characterandcitizenship.org/PDF/CCSS-M_CE_Proof10.pdf.
- Rosandić, D. (2005). *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Statement on Teacher Education and Character Education: http://www.jubileecentre.ac.uk/userfiles/jubileecentre/pdf/character-education/Statement_on_Teacher_Education_and_Character_Education.pdf.
- UNESCO (2006). *Art Education Road Map*. Dostupno na: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/Arts_Edu_RoadMap_en.pdf.
- UNICEF (2016). *Djeca na internetu – mogućnosti, rizici i bezbjednost*. Dostupno na: https://www.unicef.org/montenegro/media_15873.html.
- Val (2018). List učenika i nastavnika osnovne škole „Blažo Jokov Orlandić“, Bar.
- Veugelers, W. (2000). *Different Ways of Teaching Values*. *Educational Review*, 52 (1)
- Veugelers, W. i Vedder, P. (2003). *Values in Teaching*. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 9 (4).
- Videnović, M., Radišić, J. (2011). Anksioznost u vezi sa učenjem matematike: Matematika – bauk ili ne? *Psihološka istraživanja*, Vol. XIV (2) 157–177. Dostupno i na: https://www.researchgate.net/publication/231608835_Mathematics_related_anxiety_Mathematics_bogeyman_or_not.
- Visinko, K. (2014). *ČITANJE – poučavanje i učenje*. Zagreb: Školska knjiga
- Visinko, K. (2014). *PISANJE – jezičko izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga
- Walker, A. (2017). *Why Twenty-First-Century Students Should Study History*. Dostupno na: <https://www.academiccourses.com/article/Why-Twenty-First-Century-Students-Should-Study-History/>.

-
- Yoder, N. (2014). Teaching the Whole Child – Instructional Practices that Support Social-Emotional Learning in Three Teacher Evaluation Framework. Center on Great Teachers & Leaders, American Institutes for Research. (*Podučavanje ličnosti djeteta: Nastavne prakse koje podržavaju socijalno-emocionalno učenje* (interni prevod: Tamara Jurlina.) Dostupno na: <https://gtlcenter.org/sites/default/files/TeachingtheWholeChild.pdf>.
 - Zavod za školstvo, (2017). Predmetni programi za osnovnu školu. Dostupno na: <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/osnovno>.

